

eenigbaar is met den toestand, waarbij armen en rijken binnen de gens volkomen gelijke rechten hadden.

Niet alleen Grote, maar ook Niebuhr, Mommsen en alle latere geschiedschrijvers van de klassieke oudheid zijn gestruikeld bij de gens. Hoe juist zij ook vele van hare kenmerken hebben beschreven, toch zagen zij er steeds een *groep van families* in en daarmee maakten zij het zich onmogelijk den aard en den oorsprong der gens te begrijpen. De familie is onder de genswetgeving nooit een eenheid in de organisatie geweest en zij kon het niet zijn, omdat man en vrouw noodzakelijk tot verschillende gentes behoorden. De gens was, als geheel, deel van de fratrie en deze van den stam; de familie behoorde half tot de gens van den man half tot die van de vrouw. Ook de staat erkent in het publiek recht de familie niet; zij bestaat tot nu toe slechts in het privaatrecht. En toch gaat tot nu toe onze geheele geschiedenschrijverij van de, vooral in de 18de eeuw tot grondwaarheid verheven, absurde onderstelling uit, dat de monogame enkel-familie, die nauwelijks ouder is dan de beschaving, de kristalkern is waaromheen maatschappij en staat langzamerhand aangegroeid zijn.

„Verder gelieve de heer Grote op te merken, voegt Marx er bij, dat, hoewel de Grieken zelf hun gentes uit de mythologie afleiden, deze gentes ouder zijn dan de door hen zelf geschapen mythologie met haar goden en halfgoden”.

Grote wordt met voorliefde door Morgan aangehaald, omdat hij een gezaghebbende en toch geheel onverdachte getuige is. Hij vertelt verder, dat elke Atheensche gens een naam had, dien zij van haar vermeenden stamvader afleidde, dat voor Solon algemeen en na Solon nog bij gebreke van een testament, de gensgenooten (*gennêtes*) van den overledene zijn vermogen erfden, en dat in geval van doodslag in de eerste plaats de bloedverwanten, dan de gensgenooten en eindelijk de fratoren van den verslagene het recht en den plicht hadden den misdadiger voor het gerecht aan te klagen: „al wat wij van de oudste Atheensche wetten hooren, berust op de indeeling in gentes en fratrien”.

De afstamming der gentes van gemeenschappelijke voorouders heeft den „schoolschen philistijn” (Marx) veel hoofdbreken veroorzaakt. Zij beschouwen deze natuurlijk zuiver als een sprookje en kunnen daarom voor het ontstaan van een gens uit, naast elkaar bestaande en oorspronkelijk niet verwante, families eenvoudig weg geen verklaring geven;

toch moeten zij dit klaarspelen alleen om het bestaan der gentes te verklaren. Het resultaat is een woordenspel, dat in een kring ronddraait en niet meer zegt dan : de stamboom is wel is waar een fabel, maar de gens is werkelijkheid, en Grote schrijft dan ten slotte (de invoeringen zijn van Marx) : „Wij hooren maar zelden van dezen stamboom, want alleen bij bepaalde zeer plechtige gelegenheden verschijnt hij in het openbaar. Maar de minder aanzienlijke gentes hadden haar gemeenschappelijke godsdienstoefeningen (hoe vreemd, mijnheer Grote !) en haar gemeenschappelijke bovennatuurlijke stamboom en stamvader, evengoed als de beroemdere gentes (hoe vreemd is dit, mijnheer Grote, bij minder aanzienlijke gentes !); de hoofdtrekken en de ideale grondslag (waarde heer, niet *ideaal* maar karnaal, op zijn Duitsch *fleischlich*) was bij allen dezelfde.

Marx vat Morgans antwoord hierop als volgt samen :

„Het stelsel van verwantschapsnamen eigen aan de gens in haar oervorm — en de Grieken hebben deze eens gehad zoo goed als andere stervelingen — bewaarde de kennis omtrent de graden van bloedverwantschap van alle leden der gens onderling. Deze leerden dit voor hen zoo beslissend belangrijke door de praktijk van kindsbeen af. Met de monogame familie raakte het in vergetelheid. De gensnaam schiep een stamboom, waarnaast die van de enkel-familie in 't niet verzonk. Deze naam nu was het, die het feit der gemeenschappelijke afstamming zijner dragers te bewaren had ; maar de stamboom, der gens ging zoover terug, dat de leden hun wederzijdsche feitelijke bloedverwantschap alleen konden bewijzen in een beperkt aantal gevallen door latere gemeenschappelijke voorouders. De naam zelf was het bewijs van gemeenschappelijke afstamming en een afdoend bewijs, afgezien van gevallen van adoptie. Daarentegen is de feitelijke ontkenning van elke bloedverwantschap tusschen gensgenooten á la Grote en Niebuhr, welke de gens in een zuiver verzonnen en verdichte schepping verandert, „ideale” of kamer-geleerden waardig. Omdat de verbinding der geslachten, vooral bij den aanvang der monogamie, aan den waarneming ging ontsnappen, en de vroegere werkelijkheid zich in een mythologische phantasie afspiegelde, besloten en besluiten brave burgers, dat uit de denkbeeldige stamboom werkelijke gentes voortkwamen !”

De fratrie was, evenals bij de Amerikanen, een in verscheiden dochtergentes gesplitste moedergens, die haar

samenvatte en haar allen dikwijls een gemeenschappelijke stamvader gaf. Zoo hadden volgens Grote „alle gelijktijdige leden van de fratrie van Hekataeus een en dezelfde god tot stamvader in het zestiende geslacht”; alle gentes dezer fratrie waren dus letterlijk broedergentes. De fratrie wordt nog bij Homerus als militaire eenheid genoemd in de beroemde plaats, waar Nestor Agamemnon aanraadt: Stel de mannen op volgens stammen en fratrien, opdat de fratrie de fratrie bijsta en de stam den stam. — Verder heeft zij het recht en den plicht tot vervolging van den doodslag aan een frator begaan dus in vroeger tijd ook als plicht de bloedwraak. Zij heeft verder gemeenschappelijke heiligdommen en feesten, zooals ook het ontstaan der geheele Grieksche mythologie uit de meegebrachte oud-arische natuurvereering, geheel op de gentes en fratrien berustte en zich binnen deze afspeelde. Verder had zij een hoofd (fratriarchos) en volgens De Coulanges ook vergaderingen en bindende besluiten, een rechtspraak en bestuur. Zelfs de latere staat, waarin de gens geen plaats had, liet aan de fratrie zekere publieke ambtsverrichtingen.

Uit verscheiden verwante fratrien bestaat de stam. In Attika waren vier stammen elk van drie fratrien, die elk weer dertig gentes telden. Zulk een afpalen van de groepen onderstelt een bewust ingrijpen, volgens een vast plan, in de uit de natuur ontstane regeling. Hoe, wanneer en waarom dit gebeurd is, vertelt ons de Grieksche geschiedenis niet; bij de Grieken zelf gaat de herinnering slechts tot in het heldentijdvak terug.

Bij de Grieken, die op een betrekkelijk klein gebied samengedrongen woonden, waren de verschillen in dialect minder ontwikkeld dan in de groote Amerikaansche wouden, maar ook hier vinden wij slechts stammen met dezelfde hoofdtal tot een grooter geheel vereenigd en zelfs in het kleine Attika vinden we een afzonderlijk dialect, dat later de algemeen heerschende Grieksche prosataal werd.

In de Homerische gedichten vinden wij de Grieksche stammen meestal reeds tot kleine volken vereenigd, waarbinnen echter de gentes, fratrien en stammen hun zelfstandigheid nog volkomen bewaarden. Ze woonden reeds in ommuurde steden; de sterkte der bevolking steeg met de uitbreiding van de kudden, van den akkerbouw en met het begin van het handwerk; daarmee nam het verschil in rijkdom toe en daarmee het aristokratische element, te midden van de oude,

oorspronkelijke democratie. De verschillende volkjes voerden voortdurend oorlogen om het bezit van de beste landstreken of ook wel om buit; slavernij der krijgsgevangenen was reeds een erkende instelling.

De wetgeving dezer stammen en volkjes was als volgt:

1. Vaste regeering was de *raad*, boelè, oorspronkelijk allicht uit de hoofden der gentes samengesteld, later, toen hun getal te groot werd, werd daaruit een keus gedaan, die gelegenheid bood tot vorming en versterking van het aristokratische element; Dionysios deelt dan ook ronduit mee, dat de raad in den heldentijd uit de voornamen (kratistoi) is samengesteld. De raad gaf de eindbeslissing in belangrijke zaken; zoo neemt, bij Aeschylus, die van Thebe in het gegeven geval het beslissend besluit, Eteokles eervol te begraven en het lijk van Polynikes voor de honden te werpen. Met de invoering van den staat ging deze raad over in den lateren senaat.

2. De volksvergadering (agora). Bij de Irokeezen vonden wij, dat het volk, mannen en vrouwen, om de raadsvergadering stond, ordelijk meepraatte, en aldus invloed uitoefende op de besluiten. Bij de Homerische Grieken heeft zich uit deze omstanders reeds de volledige volksvergadering ontwikkeld, evenals bij de Germanen uit den oertijd. Zij werd door den raad bijeengeroepen ter beslissing van belangrijke aangelegenheden; iedere man kon het woord nemen. Er werd door het opsteken der handen (Aeschylus in de Hulpmeekenden) of door afroepen gestemd. Zij was souverain in laatste instantie, want, zegt Schömann (Grieksche oudheidkunde) „betreft het een zaak tot welks uitvoering de medewerking van het volk noodig is, dan verraadt Homerus ons geen middel hoe het tegen zijn wil er toe gedwongen kon worden.” Juist in dezen tijd, waarin elk volwassen mannelijk lid van den stam krijgsman was, was er nog geen openbare macht die, buiten het volk staande, ertegenovergesteld kon worden. De oorspronkelijke democratie was nog in vollen bloei, en hiervan moeten wij uitgaan om de macht en de positie van den raad zoowel als van den basileus te beoordeelen.

5. De veldheer (basileus). Hierover schrijft Marx: „De Europeesche geleerden, meest geboren vorsten-lakeien, maken van den basileus een monarch in de moderne beteekenis. Daartegen verzet zich de Yankee-republikein Morgan. Hij zegt zeer ironisch, maar waar, van den gladden Gladstone en diens Juventus Mundi: De heer Gladstone stelt ons de Grieksche

hoofdlieden uit den heldentijd als koningen en vorsten voor, met de bijvoeging, dat het ook nette lieden zijn; hij moet echter zelf toegeven: over het geheel schijnt ons de zede of de wet van opvolging als eerstgeboorterecht voldoende, maar niet al te scherp, omschreven aanwezig. Een aldus voldoende, maar niet al te scherp, omschreven eerstgeboorterecht zal ook den Heer Gladstone wel waardeloos voorkomen.

Hoe het met de erfelijkheid der bestuursambten bij de Irokeezen en andere Indianen stond zagen we reeds. Alle ambten werden bij keuze bezet meestal binnen de gens en waren inzooverre binnen deze erfelijk. Bij het openvallen werd aan den naasten gensverwant — broeder of zusterszoon — langzamerhand de voorkeur gegeven, zoo geen redenen aanwezig waren hem voorbij te gaan. Ging dus onder de heerschappij van het vaderrecht bij de Grieken het ambt van basileus in den regel op den zoon of op een der zonen over, dan bewijst dat slechts, dat opvolging van den zoon door de keuze van het volk waarschijnlijk was, maar het bewijst geenszins het recht tot opvolging zonder volksverkiezing. Wat we hier vinden is bij de Irokeezen en Grieken de eerste aanleg tot afzonderlijke adellijke families binnen de gentes en bij de Grieken bovendien het eerste begin van een toekomstig erfelijk aanvoordersambt of monarchie. Het vermoeden ligt dus voor de hand, dat bij de Grieken de basileus door het volk werd gekozen of tenminste door een zijner erkende organen — den raad of agora — bevestigd moest worden, zooals dit voor den Romeinschen „koning” (rex) gold.

In de Ilias verschijnt de aanvoerder der mannen, Agamemnon, niet als opperste koning der Grieken, maar als opperste bevelhebber van een bondsleger voor een belegerde stad. Op deze eigenschap van hem wijst Odysseus, toen er twist tusschen de Grieken was uitgebroken, in de beroemde plaats: het is niet goed, dat iedereen kommandeert, één zij bevelhebber enz. (waarbij nog de gezochte, later toegevoegde, regel met den scepter) „Odysseus houdt hier geen voordracht over den regeeringsvorm maar eischt gehoorzaamheid aan den oppersten bevelhebber in den oorlog. Voor de Grieken, die voor Troje slechts als leger verschijnen, gaat het in de agora democratisch genoeg toe. Waar Achilles van geschenken d.i. van het verdeelen van den buit spreekt, laat hij steeds „de zonen der Achaeërs” d.i. het volk verdeelen en noch Agamemnon noch een andere basileus. De toevoegingen: door Zeus verwekt, door Zeus gevoed, bewijzen niets, want *iedere*

gens stamt van een god af, die van het hoofd van den stam van een voornamere god, hier Zeus. Zelfs de onvrijen, zooals de zwijnenhoeder Eumaeus e.a. zijn „goddelijk” (dioi en theioi) en nog wel in de Odyssee dus in veel lateren tijd dan de Ilias; in dezelfde Odyssee wordt de naam held nog aan den heraut Mulios toegekend zoowel als aan den blinden zanger Demodokos. Kortom, het woord basileia, dat de Grieksche schrijvers voor het Homerische zoogenaamde koningschap gebruiken (omdat de legeraanvoering hun voornaamste waardigheid was), met den raad en de volksvergadering er naast, beteekent slechts — militaire democratie” (Marx.)

De basileus ontleende behalve aan het militaire ambt nog bevoegdheden aan het priester- en rechterambt; voor het laatste niet nader bepaald, voor het eerste in zijn eigenschap als opperste vertegenwoordiger van den stam of bond van stammen. Van burgerlijke, besturende macht is nooit sprake; hij schijnt echter ambtshalve lid van den raad geweest te zijn. Het is dus etymologisch geheel juist basileus met koning te vertalen, want koning (kuning) komt van kuni, künne en beteekent hoofd van een gens. De tegenwoordige beteekenis van 't woord koning komt in geen enkel opzicht overeen met de oud-Grieksche basileus. Thucydides noemt de oude basileia uitdrukkelijk een patrikê, d.w.z. van gentes afgeleide, en zegt, dat hij bepaalde dus begrensde macht heeft gehad. En Aristoteles zegt, dat de basileia van den heldentijd een aanvoorderschap over vrijen is geweest en de basileus, aanvoerder, rechter en opperpriester; regeeringsmacht in lateren zin had hij dus niet.¹⁾

Wij zien dus in de Grieksche wetgeving uit den heldentijd de oude gensorganisatie nog in volle kracht, maar ook het begin harer ondermijning is er reeds; het vaderrecht en het nalaten van het vermogen aan de kinderen, hetgeen opstape-

1) Evenals de Grieksche basileus is ook de Aztekische legeraanvoerder voor een modernen vorst uitgegeven. Morgan onderwerpt de, eerst verkeerd begrepen en overdreven, later direct leugenachtige berichten der Spanjaarden voor het eerst aan historische kritiek en bewijst, dat de Mexicanen op den middentrap van de barbaarschheid stonden, echter hooger dan de Nieuw-Mexikaansche dorp-Indianen en dat hun wetgeving voor zoover de verminkte berichten laten erkennen als volgt was: een bond van drie stammen, die een aantal andere schatplichtig had gemaakt, en geregeerd werd door een bondsraad en een bondsveldheer, van wien de Spanjaarden een „keizer” hebben gemaakt.

ling van rijkdom in de familie begunstigde en waardoor de familie een macht werd tegenover de gens; terugwerking van het verschil in rijkdom op de wetgeving, door de vorming van het eerste begin van een erfelijke adel en koningschap; slavernij, eerst nog alleen van krijgsgevangenen, maar het uitzicht openend op de slavernij van de eigen stam- en zelfs van gensgenooten; de oude oorlog van stam tegen stam reeds ontaardend in stelselmatige rooverij te land en ter zee om vee, slaven en schatten te veroveren als regelmatige bron van inkomsten; kortom, de rijkdom geacht en geprezen als het hoogste goed en de oude gensregelingen misbruikt om den gewelddadigen roof van rijkdommen te rechtvaardigen. Er ontbrak nog maar één ding: een inrichting, die niet alleen de nieuwverworven persoonlijke rijkdommen tegen de kommunistische overleveringen der genswetten beschermde, die niet alleen het vroeger gering geachte privaateigendom heilig verklaarde, en deze heiliging tot hoogste doel der mensche-lijke gemeenschap verklaarde, maar die ook zorgde, dat de, elkaar opvolgende, nieuwe wijzen van verwerving van eigen- dom, dus de steeds versnelde toename van rijkdom algemeen als maatschappelijk erkend werd beschouwd; een inrichting, die niet alleen de opkomende splitsing van de maatschappij in klassen vereeuwigde, maar ook het recht der bezittende klasse op de uitbuiting der niet bezittende en de heerschappij van de eerste over de laatste.

En deze inrichting kwam. De staat werd uitgevonden.

V. HET ONTSTAAN VAN DEN ATHEENSCHEN STAAT.

Hoe de staat zich heeft ontwikkeld, doordat de organen van de gensinrichting deels vervormd, deels door inschui-
ving van nieuwe organen verdrongen en eindelijk geheel
door werkelijke staatsoverheden vervangen werden, terwijl
in plaats van het werkelijke gewapend volk, dat zich in zijn
gentes, fratrien en stammen zelf beschermde, een gewapende
„openbare macht” kwam, die in dienst stond van deze over-
heid en dus ook tegen het volk kon gericht worden — dat
kunnen we ten minste in zijn opzet nergens beter nagaan dan in
het oude Athene. De vormveranderingen zijn in haar wezen door
Morgan aangegeven, de economische grondslag, waarvan ze
het gevolg waren, moet ik grootendeels toevoegen.

In den heldentijd woonden de vier stammen der Atheners
in Attika nog op gescheiden gebieden; zelfs de twaalf fra-
trien, waaruit ze bestonden, schijnen in de twaalf steden van
Kekrops nog afzonderlijk gewoond te hebben. De wetgeving
was die van den heldentijd: volksvergadering, volksraad, basi-
leus. Zoover als de geschreven geschiedenis terugreikt, was
de grond reeds verdeeld en in privaateigendom overgegaan;
dit stemt overeen met de warenproductie en warenhandel,
die tegen het eind van den hoogsten trap van de barbaarsch-
heid reeds tamelijk ontwikkeld zijn. Naast koren werd wijn
en olie gewonnen; de zeehandel op de Aegeïsche zee werd
meer en meer aan de Phoeniciërs onttrokken en viel groo-
tendeels in Attische handen. Door koop en verkoop van
grondbezit, door de verder gaande verdeling van arbeid
tusschen akkerbouw en handwerk, handel en scheepvaart,
moesten de leden der gentes, fratrien en stammen spoedig
doorelkaar geraken, moest het distrikt van de fratrie of stam
bewoners krijgen, die, hoewel tot hetzelfde volk behorende,
toch geen deel van deze groepen uitmaakten en dus vreem-

deling waren in hun woonplaats. Iedere fratrie en iedere stam behandelde namelijk in rustige tijden haar aangelegenheden zelf zonder bericht aan den volksraad of basileus te Athene. Wie echter in het gebied van de fratrie of stam woonde, zonder tot deze te behooren, kon natuurlijk niet deel nemen aan deze behandeling.

De geregelde werking van de organen van de genswetten kwam daardoor zoodanig in de war, dat reeds in den heldentijd noodig was dit te verhelpen. De aan Theseus toegeschreven wetgeving werd ingevoerd. De voornaamste verandering was, dat een centraal bestuur in Athene werd ingericht d.w.z. een deel der aangelegenheden, die voorheen door de stammen zelfstandig behandeld werden, werden verklaard, gemeenschappelijke te zijn en werden aan den gemeenschappelijken raad in Athene overgedragen. Hiermede deden de Atheners een stap verder dan eenige inboorlingensam in Amerika ooit had gedaan: in plaats van eenvoudigweg een bond van naast elkaar wonende stammen kwam de samensmelting tot een enkel volk. Daaruit ontstond een Atheensch algemeen volksrecht, dat boven de rechtsgebruiken der stammen en gentes stond; de Atheensche burger kreeg als zoodanig bepaalde rechten en een nieuwe bescherming door het recht ook op het gebied, waar zijn stam niet woonde. Daarmee was echter de eerste stap gedaan ter ondermijning van de gensregeling, want het was de eerste stap tot de latere toelating van burgers, die geheel buiten de Attische stammen stonden, die geheel buiten het Atheensche gensverband stonden en bleven. Een tweede, aan Theseus toegeschreven inrichting was de indeeling van het geheele volk, zonder gens, fratrie of stam in aanmerking te nemen, in drie klassen: eupatriden of edelen, geomoren of landbouwers en demioergen of handwerkslieden en het toekennen van het uitsluitend recht op ambten aan de edelen. Deze indeeling bleef weliswaar, behalve het bezetten van ambten door edelen, zonder uitwerking, daar zij geen rechtsonderscheidingen tusschen de klassen vaststelde. Maar ze is van belang, omdat ze ons de nieuwe maatschappelijke elementen doet zien, die zich in stilte hadden ontwikkeld. Zij toont, dat de gewoonte om de gensambten door bepaalde families te doen vervullen reeds tot een bijna onbestreden recht dezer families op de ambten geworden was; dat deze, toch reeds machtig door hun rijkdom, begonnen, zich buiten de gentes tot een afzonderlijke, bevoorrechte klasse samen te voegen

en dat de pas opkomende staat deze aanmatiging goedkeurde. Er blijkt verder uit, dat de verdeeling van arbeid tusschen landbouwers en handswerklieden reeds genoeg versterkt was om den voorrang in maatschappelijke beteekenis te betwisten aan de oude indeeling in gentes en stammen. Ten slotte verkondigt zij de onverzoenbare tegenstelling tusschen gensmaatschappij en staat; de eerste poging tot vorming van den staat bestaat in het uiteenscheuren van de gentes, door haar leden in bevoorrechten en achteruitgezette en deze weer in twee bedrijfsklassen te scheiden en aldus tegenover elkaar te stellen.

De verdere staatkundige geschiedenis van Athene tot op Solon is slechts onvolkomen bekend. Het ambt van basileus verminderte in beteekenis; aan het hoofd van den staat kwamen, uit den adel gekozen, archonten. De heerschappij van den adel werd sterker en sterker tot zij tegen 600 v. C. ondragelijk werd. Het voornaamste middel ter onderdrukking der gewone vrijheid was namelijk — het geld en de woeker. De adel woonde voornamelijk in en om Athene, waar de zeehandel, naast den, nog altijd bij gelegenheid mee in den koop genomen, zeeroof, hem rijk maakte en den geldrijkdome in zijn handen samenbracht. Van hier uit drong de zich ontwikkelende geldhuishouding, als een invretend zuur, in de van ouds bestaande toestand der landelijke gemeenten, berustende op productie voor eigen gebruik. De gensinrichting is absoluut onvereinigbaar met de geldhuishouding; de ondergang der Attische parcellenboeren viel samen met het losser worden der oude gensbanden, die ze beschermend omvatten. De schuldbekentenis en het verpanden van goederen (want ook de hypotheek hadden de Atheners reeds uitgevonden) hielden met gens noch fratie rekening. De oude genswetgeving kende geen geld, geen voorschot, geen geldschuld. Dientengevolge ontwikkelde de, zich steeds verder uitbreidende, geldheerschappij van den adel ook een nieuw gewoonterecht om den schuldeischer zekerheid te geven tegenover den schuldenaar, als wijding van de uitbuiting der kleine boeren door de geldbezitters. Alle akkers van Attika stonden vol pandzuilen, waarop aangegeven stond, dat het stuk grond aan die en die verpand was voor zoo en zooveel geld. De akkers, die niet deze aanduiding hadden, waren grootendeels reeds wegens vervallen hypotheek of rente verkocht en in handen van den adellijken woekeraar overgegaan; de boer mocht blij zijn, als hem vergund werd, als pachter er op te

blijven wonen en van *één zesde* van de opbrengst van zijn arbeid te leven, terwijl hij den nieuwen heer *vijf zesden* als pacht moest betalen. Er was meer. Was de opbrengst van het verkochte stuk grond niet voldoende voor schulddelging of was de schuld aangegaan zonder dekking door een pand, dan moest de schuldenaar zijn kinderen als slaven naar het buitenland verkoopen om den schuldeischer te voldoen. Verkoop van de kinderen door hun vader — ziedaar de eerste vrucht van het vaderrecht en der monogamie! En was de bloedzuiger dan nog niet tevreden, dan kon hij den schuldenaar zelf als slaaf verkoopen. Dit was het vriendelijke morgenrood der beschaving bij het Atheensche volk.

Vroeger, toen de volkswelvaart nog in overeenstemming met de gensenrichting was, was zulk een omwenteling onmogelijk; en hier was zij gekomen, zonder dat men wist hoe. Gaan we een oogenblik naar onze Irokeezen terug. Daar was een toestand, zooals zich nu aan de Atheners, om zoo te zeggen zonder hun toedoen en zeker tegen hun wil opgedrongen had, ondenkbaar. Daar kon de, jaar in jaar uit gelijkblijvende, productiewijze van het levensonderhoud nooit zulke, als het ware, van buiten opgedrongen tegenstrijdigheden te voorschijn roepen, geen tegenstelling van rijk en arm, van uitbouter en uitgebuite. De Irokeezen waren er nog ver van daan, de natuur te beheerschen, maar binnen de voor hen geldende, van nature aanwezige grenzen, beheerschten zij hun eigen productie. Afgezien van slechte oogsten in hun tuintjes, van uitputting van den vischvoorraad hunner meren en rivieren, van het wild hunner wouden wisten zij, waarop zij konden rekenen, bij hun manier om voor hun levensbehoeften te werken. Het levensonderhoud, karig of overvloedig, moest het resultaat zijn; nooit kon het resultaat zijn: niet bedoelde maatschappelijke omwentelingen, het verbreken der gensbanden, het splitsen van gens- en stamgenooten in tegengestelde, elkaar bestrijdende klassen. De productie bewoog zich binnen de engste grenzen; maar — de producenten beheerschten hun eigen product. Dat was het ontzagelijke voorrecht der barbaarsche productie, dat met de intrede der beschaving verloren ging. En het zal de taak der eerstvolgende geslachten zijn, dit weer te veroveren, maar ditmaal op den grondslag van de, nu verkregen, geweldige beheersching van de natuur door de menschen en van de, nu mogelijke, vrije samenwerking.

Anders was het bij de Grieken. Het opgekomen privaat-

eigendom van kudden en weeldeartikelen voerde tot ruil tusschen de menschen en veranderde de producten in waren. Daarin is de kiem van de geheele verdere omwenteling gelegen. Zoodra de producenten hun product niet meer zelf verbruikten, maar het bij den ruil uit de hand gaven, verloren ze er de macht over. Zij wisten niet meer, wat er van groeide en de mogelijkheid was niet uitgesloten, dat de producten te eeniger tijd tegen den producent werden aangewend om hem uittebuiten en te onderdrukken. Daarom kan een maatschappij op den duur niet de heerschappij over haar productie en de contrôle over de maatschappelijke uitwerking van haar productieproces behouden, als ze niet den ruil tusschen de individuen afschaft.

Hoe spoedig echter, na het ontstaan van het individueel ruilverkeer, en met de verandering van producten in waren, het product zijn heerschappij over den producent laat voelen, dat zouden de Atheners ondervinden. Met de warenproductie kwam de bebouwing van den grond door ieder voor zijn eigen rekening en daarmee het individueel grondbezit. Daarbij kwam het geld, de algemeene waar, waartegen alle andere geruild konden worden; maar, toen de menschen het geld uitvonden, dachten zij er niet aan, dat ze daarmee weer een nieuwe macht in de samenleving schiepen, die eenige algemeene macht, waarvoor de geheele maatschappij buigen moest. Deze nieuwe macht, die buiten willen en weten harer scheppers plotseling was opgekomen, was het, die in de volle brutaliteit harer jeugd, den Atheners haar heerschappij liet voelen.

Wat moest er nu gedaan worden? De oude gensregeling had zich niet alleen machteloos getoond tegen den triomftocht van het geld; ze was ook volkomen buiten staat, binnen haar bestek ook maar plaats te vinden voor iets als geld, schuldeischer en schuldenaar, schuldinvordering door dwang. Maar de nieuwe maatschappelijke macht was er nu eenmaal en vrome wenschen, verlangen naar den terugkeer van den goeden ouden tijd, konden geld en woekerrente niet weer de wereld uitkrijgen. Bovendien waren een aantal andere minder belangrijke bressen in de genswetgeving geschoten. Het doorelkaar geraken van de gensgenooten en fratoren op het geheele Attische gebied, vooral in de stad Athene zelf, was van geslacht tot geslacht erger geworden, hoewel ook nu nog de Athener wel stukken grond aan niet-gensgenooten mocht verkoopen, maar niet zijn woonhuis. De verdeeling

van arbeid tusschen de verschillende takken van bedrijf: landbouw, handwerk en in het handwerk weer talloze kleineren bedrijven, handel, scheepvaart enz. was met den vooruitgang van industrie en verkeer steeds vollediger geworden; de bevolking was nu naar haar bezigheid in tamelijk vaste groepen verdeeld, waarvan ieder een aantal nieuwe gemeenschappelijke belangen had, voor welke in de gens of fratrie geen plaats was, voor welke bezorging dus nieuwe ambten noodig waren. Het aantal slaven was belangrijk toegenomen en moet toen reeds dat der vrije Atheners ver overtroffen hebben; de gensregeling kende oorspronkelijk geen slavernij dus ook geen middel, deze massa onvrijen in bedwang te houden. Eindelijk had de handel een aantal vreemdelingen naar Athene gebracht, die er gingen wonen om gemakkelijker geld te verdienen en eveneens volgens de oude wetgeving zonder recht en bescherming en, hoewel van oudsher geduld, een storend, vreemd element in het volk bleven.

Kortom de gensregeling naderde haar einde. De maatschappij groeide er dagelijks meer uit; zelfs kon zij de ergste misstanden, onder hare oogen ontstaan, tegengaan noch opheffen. Maar de staat had zich ondertusschen in stilte ontwikkeld. De nieuwe groepen, ontstaan door de verdeling van arbeid eerst tusschen stad en land en dan tusschen de verschillende takken van bedrijf in de steden, hadden nieuwe organen geschapen om hare belangen te behartigen; allerlei ambten waren ingesteld. En dan had de jonge staat in de eerste plaats een eigen macht noodig, die bij de zeevarende Atheners vooreerst slechts een zeemacht kon zijn voor enkele kleine oorlogen en ter bescherming van handelschepen. Op een onbekend tijdstip vóór Solon werden in elken stam twaalf naukrarien opgericht; dat waren kleine landstreken, die elk een oorlogschip moesten leveren, uitrusten en bemannen en die bovendien nog twee ruiters leverden. Deze inrichting tastte de gensregeling in tweeërlei opzicht aan. Ten eerste door het scheppen van een openbare macht, die reeds niet meer van zelf met het gezamenlijke gewapende volk samenviel; en ten tweede, omdat zij voor het eerst het volk voor publieke doeleinden indeelde, niet naar verwantschapsgroepen, maar naar de *woonplaats*. Men zal zien, wat dit wilde zeggen.

Nu de genswetgeving het uitgebuide volk niet kon helpen bleef alleen de opkomende staat over. Deze gaf hulp in de

wetgeving van Solon, terwijl hij zich bovendien opnieuw op kosten van de oude regeling versterkte. — (De wijze, waarop de hervorming van Solon in 594 v. Chr. doorgevoerd werd, doet hier niet ter zake). — Solon begon de reeks van zoogenaamde politieke revoluties en wel door in het eigendomsrecht in te grijpen. Tot nu toe hebben alle revoluties ten doel gehad bescherming van den eenen vorm van eigendom tegen een anderen. Zekunnen den eenen niet beschermen zonder den anderen aan te tasten. In de groote Fransche revolutie werd het feudale eigendom opgeofferd om voor het burgerlijke plaats te maken; in de Solonsche moest het eigendomsrecht der schuldeischers er aan gelooven ten bate van dat der schuldenaars. De schulden werden eenvoudig voor ongeldig verklaard. De bijzonderheden zijn ons niet nauwkeurig bekend, maar Solon beroemt er zich in zijn gedichten op, de pandzuilen van de bezwaarde stukken grond te hebben verwijderd en degenen, die voor schulden naar het buitenland verkocht of gevlucht waren, teruggevoerd te hebben. Dit was slechts mogelijk door openlijke schending van eigendom. En werkelijk zijn alle zoogenaamde politieke revoluties, van de eerste tot de laatste, uitgevoerd ter bescherming van het eigendom — van de eene soort en doorgevoerd door verbeurdverklaring, anders gezegd diefstal, van het eigendom — van een andere soort. Het is zoo waar, dat sedert vijf en twintig eeuwen het privaateigendom slechts behouden kon worden door schending van eigendom.

Nu kwam het er echter op aan te verhinderen, dat de vrije Atheners opnieuw op deze wijze in slavernij vervielen. Dit geschiedde eerst door algemeene maatregelen b.v. door het verbod van schuldkontrakten, waarin de persoon van den schuldenaar verpand werd. Verder werd vastgesteld, hoeveel grond iemand op zijn hoogst mocht bezitten om ten minste eenige perken te stellen aan den honger van den adel naar het boerenland. Ten slotte kwamen wetswijzigingen, waarvan voor ons de volgende de belangrijkste zijn:

De raad werd op vierhonderd leden gebracht, honderd uit elken stam; hier vormde dus de stam nog den grondslag. Dit was echter ook de eenigste wijze, waarop de oude regeling in het nieuwe staatslichaam betrokken was. Want verder deelde Solon de burgers in vier klassen in, naar hun grondbezit en deszelfs opbrengst: 500, 300 en 150 medimnen koren (1 medimnus = ong. 41 Liter) waren de kleinste opbrengsten voor de eerste drie klassen; wie minder of geen grondbezit

had, viel in de vierde klasse. Alle ambten konden slechts uit de hoogste drie klassen bezet worden, de hoogste ambten alleen uit de eerste klasse; de vierde klasse had slechts het recht in de volksvergadering te spreken en te stemmen, maar hier werden alle beambten gekozen, hier moesten ze rekenschap afleggen, hier werden de wetten gemaakt en hier had de vierde klasse de meerderheid. De aristokratische voorrechten werden in den vorm van voorrechten van den rijkdom gedeeltelijk vernieuwd, maar het volk behield de beslissende macht. Verder vormden de vier klassen den grondslag van een nieuwe legerorganisatie. De eerste beide klassen leverden de ruitery; de derde moest als zware infanterie dienen; de vierde als licht, ongeharnast voetvolk, of op de vloot en werd dan waarschijnlijk ook bezoldigd.

Hier werd dus een geheel nieuw element in de wetgeving ingevoerd: het privaateigendom. De rechten en plichten der staatsburgers worden naar de grootte van hun grondeigendom afgemeten en zoover de vermogensklassen invloed krijgen, worden de oude verwantschapsgroepen verdrongen; de gensinrichting had opnieuw een nederlaag geleden.

Het afmeten der politieke rechten naar het vermogen was ondertusschen geen inrichting zonder welke de staat niet kan bestaan. Hoe groot de rol ook is, die het in de geschiedenis van de wetgeving der staten gespeeld heeft, toch hebben vele staten het niet noodig gehad en wel juist die, welke het meest volkomen tot ontwikkeling zijn gekomen. Ook in Athene speelde het slechts een voorbijgaande rol; na Aristides stonden alle ambten voor iederen burger open.

Gedurende de eerstvolgende tachtig jaren kwam de Atheensche maatschappij langzamerhand in de richting, waarin ze zich in de volgende eeuwen verder ontwikkeld heeft. Er was paal en perk gesteld aan den overmatigen landwoeker uit den tijd vóór Solon en ook aan de onbepaalde concentratie van grondbezit. De handel en het, met slavenarbeid steeds meer in het groot bedreven, handwerk en kunsthandwerk werden de heerschende takken van bedrijf. Men werd beschaafder. In plaats van op de oorspronkelijke, brutale wijze zijn medeburgers uit te buiten, buitte men voornamelijk de slaven en de klanten buiten Athene uit. De roerende bezitting, de geldrijkdom en de rijkdom aan slaven en schepen nam steeds toe, maar zij was nu niet meer eenvoudig het middel tot het verkrijgen van grondbezit, zooals in de eerste bekrompen tijd, zij was zelf doel geworden. Daarmee was eenerzijds een

zegevierende konkurrentie ontstaan tegen de oude macht van den adel, in de nieuwe klasse van rijken door industrie en handel; anderzijds was ook aan het laatste overblijfsel der genswetgeving zijn reden van bestaan ontnomen. De gentes, fratien en stammen, waarvan de leden nu over geheel Attika verstrooid en geheel en al door elkaar woonden, waren dientengevolge geheel ongeschikt geworden als politieke lichamen; een aantal Atheensche burgers behoorden tot geen enkele gens; ze waren van buiten af gekomen en wel in het burgerrecht, maar niet in een der oude familie-groepen opgenomen; daarnaast stond nog het steeds toenemende aantal vreemdelingen, die alleen bescherming genoten.

Ondertusschen gingen de partijtwisten door; de adel zocht zijn vroegere voorrechten te heroveren en kreeg weer korten tijd de bovenhand, tot de revolutie van Kleistenes (509 voor onze jaartelling) hem voor goed ten val bracht; daarmede echter ook de laatste rest der genswetgeving.

Kleistenes hield in zijn nieuwe wetgeving geen rekening met de vier oude, op gentes en fratien berustende, stammen. In hun plaats kwam een geheel nieuwe organisatie, die berustte op de reeds in de naukrarien beproefde indeeling der burgers alleen naar hun woonplaats. Of men bij een bepaalde familiegroep behoorde, besliste niet meer, maar alleen de woonplaats; niet het volk, maar het land werd ingedeeld, de bewoners werden uit een politiek oogpunt slechts een aanhangsel van het gebied.

Geheel Attika werd in honderd gemeenten, demen, ingedeeld, die zich zelf bestuurden. De burgers in iedere demos (demoten) kozen hun hoofd (demarch), een schatmeester en dertig rechters met bevoegdheid in kleinere oneenigheden. Zij kregen verder een eigen tempel met een beschermgod of halfgoden, waarvoor zij de priesters kozen. De hoogste macht in de demos berustte bij de vergadering der demoten. Deze inrichting komt, zooals Morgan juist opmerkt, in den grond overeen met de moderne zelfbesturende Amerikaansche stadsgemeente. Met dezelfde eenheid, waarmede de moderne staat in zijn hoogsten vorm eindigt, begon de opkomende staat in Athene.

Tien dezer eenheden, demen, vormden een stam, die echter ter onderscheiding van den ouden geslachtsstam, nu plaatselijke stam wordt genoemd. De plaatselijke stam was niet alleen een zelfbesturend politiek, maar ook een militair lichaam; het koos den fylarch, stamhoofd, die over de ruitery, den

taxiarch, die over het voetvolk en den strateeg, die over de gezamenlijke manschappen uit het gebied van den stam het bevel voerde. De stam leverde verder vijf oorlogsschepen met manschappen en bevelhebbers, en kreeg een Attische held, waarnaar hij zich noemde, tot beschermheilige. Ten slotte koos hij vijftig raadsleden in den Atheenschen raad.

Het geheel vormde den Atheenschen staat, geregeerd door den raad van vijfhonderd, door de tien stammen gekozen, en in laatste instantie door de volksvergadering, waar ieder Atheensch burger toegang en stemrecht had; daarenboven waren er archonten en andere ambtenaren voor de verschillende takken van bestuur en voor de rechtspraak. Een opperste ambtenaar, belast met de uitvoerende macht, bestond in Athene niet.

Door deze nieuwe wetgeving en met de toelating van een zeer groot aantal beschermden, deels van buiten gekomen vreemdelingen, deels vrijgelaten slaven, waren de organen der genswetgeving uit de publieke aangelegenheden verdrongen; zij gingen terug tot partikuliere en godsdienstige vereenigingen. Maar de moreele invloed, de overgeleverde begrippen en denkwijze uit den ouden genstijd erfdien nog lang over en stierven slechts langzamerhand uit. Dat bleek uit een verdere inrichting van den staat.

Wij zagen, dat een wezenlijk kenteeken van den staat bestaat in een openbare macht, die van de massa van het volk onderscheiden is. Athene had toen nog pas een volksleger en een, onmiddellijk door het volk, geleverde vloot; deze beschermden naar buiten en hielden de slaven in bedwang, die toen reeds het grootste deel van de bevolking uitmaakten. Tegenover de burgers bestond de openbare macht voorloopig slechts als politie, die zoo oud is als de staat; daarom spraken de naieve Franschen van de 18e eeuw ook niet van geciviliseerde volken, maar van nations policées (van politie voorziene volken.) De Atheners richtten dus tegelijk met hun staat ook een politie in; een echte gendarmerie van boogschutters te voet en te paard — landjagers, zooals men in Zuid-Duitschland en Zwitserland zegt. Deze gendarmerie bestond echter uit slaven. Deze politiedienst kwam den vrijen Atheners zoo vernederend voor, dat hij zich liever door een gewapenden slaaf liet inrekenen, dan dat hij zich zelf voor zoo'n smadelijke handeling leende. Daaruit sprak nog het oude genslid. De staat kon zonder politie niet bestaan, maar hij was nog jong en had nog niet genoeg

moreele achting om een handwerk, dat den ouden gengenooten noodzakelijk afschuwelijk moest voorkomen, achtenswaard te maken.

Hoezeer de staat, nu in zijn hoofdtrekken gereed, overeenkwam met de nieuwe maatschappelijke toestand der Atheners, blijkt uit den snellen groei van rijkdom, handel en industrie. De klassentegenstelling, waarop de maatschappelijke en politieke inrichtingen berustten, was niet meer die van den adel tegenover het gemeene volk, maar die van slaven en vrijen, beschermden en burgers. In den hoogsten bloeitijd bestond de geheele Atheensche vrije burgerij met inbegrip van vrouwen en kinderen uit ongeveer 95,000 koppen en daarnaast 365,000 slaven van beiderlei kunne en 45,000 beschermden — vreemdelingen en vrijgelatenen. Op ieder volwassen mannelijk burger waren er dus minstens 18 slaven en meer dan twee beschermden. Het groote aantal slaven vond zijn oorzaak daarin, dat velen in fabrieken, groote ruimten, onder opzichters samen arbeidden. Met de ontwikkeling van handel en industrie echter kwam de ophooping en samenvloeiing van rijkdommen in enkele handen, verarming van het meerendeel der vrije burgers, die slechts te kiezen hadden, hetzij door eigen handenarbeid met de slavenarbeid te konkureeren, wat voor verachtelijk gold en weinig resultaat beloofde — of wel tot straatslijpers te worden. Zij deden, wat de omstandigheden noodig maakten nl. het laatste en daar zij de meerderheid vormden, richtten zij daarmee den geheelen Atheenschen staat te gronde. Niet de democratie heeft Athene te gronde gericht, zooals de Europeesche vorstenlikkende schoolmeesters beweerden, maar de slavernij, die den arbeid van den vrijen burger onteerde.

Het ontstaan van den Atheenschen staat is een zeer typisch voorbeeld van staatvorming in het algemeen, omdat zij enerzijds geheel zuiver, zonder inmenging van geweldpleging van buiten of van binnen zich voltrekt — de overheersching van Pisistratus liet van haar kort bestaan geen spoor achter — terwijl zij anderzijds een staat van zeer hoog ontwikkelden bouw, de democratische republiek, onmiddellijk uit de gensmaatschappij laat voortkomen en ten slotte, omdat wij met alle bijzonderheden van beteekenis voldoende bekend zijn.

VI. GENS EN STAAT IN ROME.

Uit de sage van de stichting van Rome blijkt, dat de eerste nederzetting bestond uit een aantal latijnsche gentes (honderd volgens de sage) die tot een stam vereenigd waren; hierbij voegde zich spoedig een sabynsche stam, die eveneens honderd gentes moet geteld hebben en eindelijk een derde stam uit verschillende elementen samengesteld, volgens het verhaal ook weer van honderd gentes. Uit het geheele verhaal blijkt op het eerste gezicht, dat zich hier, behalve de gens, weinig meer in zijn ouden natuurlijken toestand bevond, en de gens zelf veelal slechts een tak van de moedergens was, die in het vroegere vaderland bleef voortbestaan. De stammen dragen op het voorhoofd den stempel der kunstmatige samenstelling, meestal echter uit verwante elementen en naar het model van den ouden, natuurlijk gegroeiden, niet kunstmatig gevormden stam; dit sluit niet uit, dat de kern van ieder der drie stammen een werkelijke oude stam kan geweest zijn. Het overgangslid, de fratrie, bestond uit tien gentes en heette curie; er waren er dus dertig.

Dat de Romeinsche gens dezelfde instelling was als de Grieksche wordt erkend; is de Grieksche een verdere ontwikkeling van de maatschappelijke eenheid, waarvan we den oervorm bij de Amerikaansche roodhuiden vinden, dan geldt hetzelfde natuurlijk ook voor de Romeinsche. Wij kunnen hier dus korter zijn.

De Romeinsche gens had, ten minste in den oudsten tijd van de stad, de volgende wetgeving:

1. Wederzijdsch erfrecht der gensgenooten; het vermogen bleef in de gens. Daar in de Romeinsche gens, evenals in de Grieksche reeds het vaderrecht bestond, waren de nakomelingen in vrouwelijke lijn uitgesloten. Volgens de wet der twaalf tafelen, het oudste ons bekende geschreven Romeinsche recht, erfden het eerst de kinderen als lijfserven; bij gebreke

van deze de agnaten (bloedverwanten in mannelijke lijn); en bij afwezigheid van deze de gensgenooten. In ieder geval bleef het vermogen in de gens. Wij zien hier het langzamerhand binnendringen van nieuwe, door toegenomen rijkdom en monogamie veroorzaakte, rechtsbepalingen in de gensgebruiken: het oorspronkelijke gelijke erfrecht der gensgenooten wordt eerst (en wel reeds vroeg, zooals boven is gezegd) in de praktijk beperkt tot de agnaten en eindelijk tot de kinderen en hun nakomelingen in de mannelijke lijn; in de twaalf tafelen staat dit natuurlijk in omgekeerde volgorde.

2. 't Bezit van een gemeenschappelijke begraafplaats. Aan de patricische gens Claudia werd bij haar verhuizing uit Regilli naar Rome een stuk land als haar gebied aangewezen en bovendien in de stad een gemeenschappelijke begraafplaats. Nog onder Augustus werd het naar Rome meegebrachte hoofd van den, in het Teutoburgerwoud gevallen Varus in de „gentilitius tumulus” bijgezet; de gens (Quintilia) had dus nog een afzonderlijke grafheuvel.

3. Gemeenschappelijke godsdienstige feesten. Deze, de *sacra gentilitia*, zijn bekend.

4. De verplichting niet in de gens te huwen. Dit schijnt in Rome nooit een geschreven wet te zijn geworden, maar het bleef gebruik. Van het groote aantal Romeinsche echtparen, waarvan de namen bewaard zijn, heeft er geen dezelfde gensnaam voor man en vrouw. Het erfrecht is eveneens een bewijs voor dezen regel. De vrouw verliest door het huwelijk haar rechten als agnaat, treedt uit haar gens en zij noch hare kinderen kunnen van haar vader of diens broeders erven, omdat anders het erfdeel voor de vaderlijke gens zou verloren gaan. Dit heeft slechts zin, in de onderstelling, dat de vrouw geen gensgenoot kan huwen.

5. Een gemeenschappelijk grondbezit. Dit was in den eersten tijd steeds voorhanden, zoodra men begon het stamland te verdeelen. Onder de latijnsche stammen vinden we den grond gedeeltelijk in het bezit van den stam, van de gens en van de huishoudingen, welke toen moeilijk enkel-families kunnen geweest zijn. Romulus moet het eerst land aan enkele personen toegewezen hebben, ongeveer een hectare (twee jugera) voor ieder. Toch vinden we nog later grondbezit in handen der gentes, om van staatsgrond niet te spreken; daar draait de geheele binnenlandsche geschiedenis van de republiek om.

6. Plicht der gensgenooten tot wederzijdsche bescher-

ming en bijstand. Daarvan levert ons de geschreven geschiedenis slechts overblijfselen; de Romeinsche staat trad reeds dadelijk met zulk een overmacht op, dat het recht van bescherming tegen onrecht op hem overging. Toen Appius Claudius in hechtenis werd genomen, ging zijn geheele gens in den rouw, zelfs zij, die zijn persoonlijke vijanden waren. Tijdens den tweeden punischen oorlog verbonden zich de gentes om hun krijgsgevangen gensgenooten los te koopen; de senaat verbood het hun.

7. Het recht den gensnaam te dragen. Dit bleef bestaan tot in den keizertijd; vrijgelatenen gaf men vergunning den gensnaam hunner vroegere meesters aan te nemen, maar zonder gensrechten.

8. Het recht vreemden in de gens op te nemen. Dit geschiedde door adoptie in een familie (evenals bij de Indianen) welke de opname in de gens meebracht.

9. Het recht, het hoofd te kiezen en af te zetten wordt nergens genoemd. Daar echter in den eersten tijd in Rome alle ambten door verkiezing of benoeming bezet werden, de gekozen koning zoowel als de lagere beambten, en ook de priesters der curien door deze gekozen werden, mogen we voor de hoofden (principes) der gentes hetzelfde aannemen — hoewel het mogelijk reeds regel kan geworden zijn, ze uit de zelfde familie in de gens te kiezen.

Dat waren de bevoegdheden van een Romeinsche gens. Behalve de reeds voldongen overgang tot het vaderrecht zijn ze het getrouwe spiegelbeeld van de rechten en plichten van een Irokeesche gens; ook hier „komt de Irokees onmiskenbaar te voorschijn.”

Een voorbeeld van de verwarring, die tegenwoordig nog omtrent de gensregeling heerscht ook bij de meest erkende onzer geschiedschrijvers, volgt hier. In Mommsen's verhandeling over de Romeinsche eigennamen uit den republikeinschen tijd en den tijd van Augustus (*Römische Forschungen*, Berlin 1864, 1^e Band) wordt gezegd: „Behalve aan alle mannelijke geslachtsgenooten, natuurlijk met uitzondering der slaven, maar met inbegrip der clienten en beschermden, komt de geslachtsnaam ook aan de vrouwen toe De stam (zoo vertaalt Mommsen hier gens) is een uit gemeenschappelijke — werkelijke, vermoede of verdichte — afstamming voortgekomen, door feest-, begrafenis- en erfgenootschap vereenigde gemeenschap, waartoe zich alle persoonlijk vrije personen dus ook de vrouwen mogen en moeten rekenen.

Het geeft echter moeilijkheid de geslachtsnaam der gehuwde vrouwen te bepalen. Die vervalt natuurlijk zoolang de vrouw slechts met een geslachtsgenoot mocht huwen; en het kan bewezen worden, dat het aan vrouwen langen tijd meer moeilijkheden gaf buiten als binnen het geslacht te huwen; het recht er toe, de „*gentis enuptio*”, is dan ook nog in de zesde eeuw als persoonlijk voorrecht ter belooning gegeven . . . Waar nu zulk uithuwelijken voorkwam, moet de vrouw in den oudsten tijd daarmee tegelijk in den stam van den man overgegaan zijn. Niets is zekerder dan dat de vrouw in het oude godsdienstige huwelijk geheel en al in het rechts- en godsdienstgenootschap des mans trad en uit haar eigen. Wie weet niet, dat de gehuwde vrouw het erfrecht ten opzichte van haar gensgenooten actief en passief verliest, maar met haar man, hare kinderen en hun gensgenooten in het algemeen in erfverhouding treedt? en wanneer zij voor haar man de plaats van kind inneemt en in zijn familie komt, hoe kan zij dan buiten zijn geslacht blijven?” (Bl. 9—11).

Mommsen beweert dus, dat de Romeinsche vrouwen, die tot een gens behoorden, oorspronkelijk alleen *binnen* haar gens mochten huwen, dat dus de Romeinsche gens endogaam en niet exogaam is geweest. Deze meening, die tegen alle ondervinding bij andere volken strijdt, berust in hoofdzaak zoo niet uitsluitend op een enkele plaats in Livius, waarover veel gestreden is (Boek XXXIX, c. 19) volgens welke de Senaat in het jaar 568 na de stichting der stad (186 v. Chr.) besloot *uti Feceniae Hispallae datio, deminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset quasi ei vir testamento dedisset; utique ei ingenuo nubere liceret, neu quid ei qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiaeve esset* — dat Fecenia Hispalla het recht zal hebben over haar vermogen te beschikken, het te verminderen, buiten de gens te huwen en zich een voogd te kiezen geheel alsof haar (overleden) man haar dit recht bij testament overgedragen had; dat zij een geheel vrije mocht huwen en dat dit dengene, die haar tot vrouw nam, niet als een slechte handeling of schande zal aangerekend worden.

Zonder twijfel wordt hier dus aan Fecenia, eene vrijgelatene, het recht gegeven buiten de gens te huwen. En evenmin kan betwijfeld worden, dat de echtgenoot het recht had, zijn vrouw het recht te geven na zijn dood buiten de gens te huwen. Maar buiten *welke* gens?

Moest de vrouw binnen haar gens huwen, zooals Mommsen aanneemt, dan bleef zij ook na het huwelijk in deze gens.

Ten eerste echter is deze beweerde endogamie der gens juist, wat te bewijzen is. En ten tweede, wanneer de vrouw in de gens moest huwen dan natuurlijk ook de man, omdat hij anders geen vrouw kreeg. Dan volgt daaruit, dat de man aan zijn vrouw bij testament een recht kon vermaken, dat hij zelf, en wel voor zich zelf niet bezat; dat wordt rechtsgeleerde onzin. Mommsen voelt dit ook en vermoedt daarom: „voor het huwen buiten het geslacht zal rechtens wel niet alleen de toestemming van den machthebbende, maar die van de gezamenlijke gensgenooten noodig geweest zijn.” (Noot op Bl. 10.) Dat is ten eerste een zeer stout vermoeden en ten tweede is het in tegenspraak met de duidelijke woorden van de aangehaalde plaats; de senaat geeft haar het recht als *plaatsvervanger van den man*, hij geeft haar uitdrukkelijk niet meer en niet minder, dan haar man haar had kunnen geven, maar wat hij haar geeft is een *absoluut* recht, van geen andere beperking afhankelijk; zoodat, als zij ervan gebruik maakt, ook haar nieuwe man daaronder niet zal lijden; hij draagt zelfs de tegenwoordige en toekomstige konsuls en pretoren op ervoor te zorgen, dat er geen onrecht uit voortkomt. Mommsen's onderstelling schijnt dus geheel onjuist.

Of wel: de vrouw huwde een man uit een andere gens maar bleef zelf in haar geboorte-gens. Dan zou haar man volgens de aangehaalde plaats het recht gehad hebben de vrouw te veroorloven buiten haar eigen gens te huwen. Dat wil dus zeggen, dat hij het recht zou gehad hebben schikkingen te treffen in aangelegenheden van een gens, waartoe hij volstrekt niet behoorde. Dat is zoo onzinnig, dat er geen woord meer aan mag verspilld worden.

Alleen de onderstelling blijft over, dat de vrouw de eerste keer een man uit een andere gens heeft gehuwd en door het huwelijk zonder meer in de gens van den man is overgegaan, zooals Mommsen dit feitelijk ook voor zulke gevallen toegeeft. Dan is de geheele samenhang dadelijk opgehelderd. De vrouw, door het huwelijk losgemaakt uit de oude gens en opgenomen in het nieuwe gensgenootschap van den man, heeft daarin een zeer bijzondere plaats. Zij is wel gensgenoot maar geen bloedverwante; de wijze van haar opname sluit haar reeds van te voren uit van elk huwelijksverbond binnen de gens, waar zij juist door het huwelijk ingekomen is; zij is verder door huwelijk in het gensverband opgenomen, erft bij den dood van haar man van zijn vermogen, dus vermogen van een gensgenoot. Wat is er natuurlijker dan dat dit ver-

mogen in de gens moet blijven en zij dus verplicht is een gensgenoot van haar eerste man te huwen en geen ander? En wanneer een uitzondering gemaakt moet worden, wie is dan even bevoegd haar daartoe volmacht te geven als degene, die haar het vermogen vermaakt heeft, haar eerste man. Op het oogenblik, dat hij haar een deel van zijn vermogen vermaakt en haar tegelijk veroorlooft, dit door een huwelijk of tengevolge van een huwelijk in een vreemde gens te brengen behoort hem dit vermogen nog, hij beschikt dus letterlijk slechts over zijn eigendom. Wat de vrouw zelf betreft en haar verhouding tot de gens van haar man, hij is het, die haar in deze gens gebracht heeft door vrijwillige handeling — het huwelijk —; het schijnt dus evenzoo natuurlijk, dat hij de rechte persoon is haar volmacht te geven door een tweede huwelijk uit zijn gens te treden. Kortom de zaak schijnt eenvoudig en van zelf sprekend, zoodra wij de zonderlinge voorstelling van de endogame Romeinsche gens laten vallen en haar met Morgan als oorspronkelijk exogaam aannemen.

Nog een laatste onderstelling blijft over, die ook haar aanhangers gevonden heeft en wel de talrijkste: De plaats zou slechts beteekenen: „dat vrijgelaten slavinnen (*libertae*) niet zonder bijzondere toestemming buiten de gens huwen (e gente *enubere*) mochten of verder een handeling plegen, die met ontneming van familierechten (*capitis deminutio minima*) verbonden, het uittreden der *liberta* uit het gensverband veroorzaakt zou hebben.” (Lange, *Römische Alterthümer*, Berlin 1856, I, bl. 195, waar voor de plaats bij Livius op Huschke wordt afgegaan). Is deze onderstelling juist dan bewijst de plaats voor de verhouding van geheel vrije Romeinsche vrouwen in het geheel niets en van een verplichting van haar binnen de gens te huwen kan in het minst geen sprake zijn.

De uitdrukking *enuptio gentis* komt slechts op deze eene plaats en verder in de geheele Romeinsche literatuur niet meer voor; het woord *enubere*, uithuwen, slechts driemaal ook bij Livius en dan niet met betrekking tot de gens. De fantasie, dat Romeinsche vrouwen slechts binnen de gens mochten huwen, heeft alleen aan deze eene plaats haar bestaan te danken. Ze kan echter in geen geval staande worden gehouden. Want de plaats heeft betrekking op bijzondere beperkingen voor vrijgelatenen en dan bewijst hij niets voor geheel vrijen (*ingenuae*); of wel hij geldt ook voor vrijen, en dan bewijst hij veeleer, dat de vrouw in den regel buiten de gens huwde, maar met het huwelijk in de gens van

den man overging; dus tegen Mommsen en voor Morgan.

Nog bijna driehonderd jaren na de stichting van Rome waren de gensbanden zoo sterk, dat een patricische gens, die der Fabiers met goedkeuring van den senaat een krijgstoct tegen de naburige stad Veji op haar eigen houtje kon ondernemen; 306 Fabiers moeten uitgetrokken en in een hinderlaag allen gedood zijn; een enkele overgebleven knaap moet de gens voortgeplant hebben.

Tien gentes vormden, zooals we zeiden, een fratrie, die hier curie heette en belangrijker openbare bevoegdheden kreeg dan de Grieksche fratrie. Iedere curie had haar eigen godsdienst oefeningen, heiligdommen en priesters; de laatste vormden gezamenlijk een der Romeinsche priesterkolleges. Tien curien vormden een stam, die waarschijnlijk, evenals de andere latijnsche stammen oorspronkelijk een gekozen hoofd — legeraanvoerder en opperpriester — had. De drie stammen samen vormden het Romeinsche volk, het *populus Romanus*.

Tot het Romeinsche volk kon dus alleen hij behooren, die lid van een gens was en daardoor van een curie en van een stam. De eerste wetgeving van dit volk was de volgende. De openbare aangelegenheden werden eerst bezorgd door den senaat die, zooals voor het eerst Niebuhr juist heeft ingezien, uit de hoofden der driehonderd gentes was samengesteld; juist daarom, als oudsten der gentes, heetten zij vaders, *patres*, en samen senaat (raad der oudsten, van *senex*, oud). De gewoonte hen steeds uit de zelfde families der gentes te kiezen riep ook hier den eersten stamadel in het leven; deze families noemden zich patriciers en trokken het recht om zitting te nemen in den senaat en alle andere ambten aan zich. Dat het volk zich deze aanmatiging met den tijd liet welgevallen, zoodat er een recht uit groeide, wordt in de sage zoo gezegd, dat Romulus aan de eerste senatoren en hunne nakomelingen het patriciaat met zijn voorrechten heeft verleend. De senaat had evenals de Atheensche *boelê* de beslissing in vele aangelegenheden, de voorafgaande beraadslaging bij belangrijke en vooral bij nieuwe wetten. Hierover werd beslist in de volksvergadering, *comitia curiata*, (vergadering der curien) genoemd. Het volk kwam bijeen in curien gegroepeerd, en in elke curie waarschijnlijk volgens gentes; bij de beslissing had elk der dertig curien een stem. De vergadering der curien nam alle wetten aan of verwierp ze, koos alle hogere ambtenaren met inbegrip van den *rex* (zoogenaamde koning), verklaarde oorlog (maar de senaat

sloot vrede) en besliste als hoogste rechtbank op aanvraag van partijen in al de gevallen, waarbij van de doodstraf tegen een Romeinsch burger sprake was. — Eindelijk stond naast senaat en volksvergadering de rex, die volmaakt overeenkwam met den Griekschen basileus en die volstrekt niet de bijna absolute koning was, zooals Mommsen hem ons beschrijft.¹⁾ Ook hij was legeraanvoerder, opperpriester en voorzitter van bepaalde rechtbanken. Burgerlijke bevoegdheden of macht over leven, vrijheid en eigendom der burgers had hij volstrekt niet, zoover dezelve niet een uitvloeisel waren van de krijgstuuchtelijke macht van den legeraanvoerder of van de vonnisuitvoerende macht van den voorzitter van de rechtbank. Het ambt van rex was niet erfelijk; hij werd integendeel, waarschijnlijk op voorstel van den ambtsvoorganger door de vergadering van curien eerst gekozen en daarna in een tweede vergadering plechtig aangesteld. Dat hij afzetbaar was, bewijst het lot van Tarquinius Superbus.

Evenals de Grieken in den heldentijd leefden de Romeinen in den tijd der zoogenaamde koningen in een op gentes fratien en stammen berustende en daaruit ontwikkelde militaire democratie. Waren ook de curien en stammen voor een deel kunstmatige instellingen, toch waren ze gevormd naar de echte natuurlijke modellen van de maatschappij, waaruit ze waren voortgekomen en waardoor ze nog aan alle zijden omringd waren. Al had ook de natuurlijk gegroeide patricische adel reeds grond gewonnen, en al zochten de koningen ook hun macht langzamerhand te vergrooten — dat verandert niets aan de oorspronkelijke grondslagen der wetgeving en daarop alleen komt het aan.

Ondertusschen groeide de bevolking van de stad Rome en van het door verovering uitgebreide Romeinsche gebied,

1) Het latijnsche rex is het Keltisch-Iersche righ (stamhoofd) en het Gothische reiks; dat dit, evenals oorspronkelijk ook ons vorst (d.i. in het Engelsch first, in het Deensch förste, de eerste) gens- of stamhoofd beteekende blijkt daaruit, dat de Gothen reeds in de vierde eeuw een afzonderlijk woord voor den lateren koning, den legeraanvoerder van een geheel volk, hadden: thiudans. Artaxerxes en Herodes heeten in Ulfilas bijbelvertaling nooit reiks, maar thiudans en het rijk van keizer Tiberius niet reiki maar thiudinassus. In den eigenaam van den Gothischen thiudans, of zooals we onnauwkeurig vertalen, koning, Thiudareiks, Theodorich d. i. Dietrich komen beide namen samen.

deels door immigratie, deels door de bewoners der onderworpen, meestal Latijnsche streken. Al deze nieuwe inwoners van den staat (de vraag betreffende de klienten laten we hier achterwege) stonden buiten de oude gentes, curien en stammen en maakten dus geen deel uit van het *populus Romanus*, het eigenlijke Romeinsche volk. Zij waren persoonlijk vrije lieden, konden grondbezit hebben, moesten belasting betalen en krijgsdienst verrichten. Maar zij konden geen ambten bekleeden en konden evenmin aan de vergadering der curien deelnemen als aan de verdeling der veroverde staatslandrijen. Zij vormden het, van alle publieke rechten uitgesloten, plebs. Door hun steeds toenemend aantal, hun militaire vorming en bewapening werden zij een dreigende macht tegenover het oude *populus*, dat voor elke toename van buiten af nu vast gesloten was. Daarbij kwam, dat het grondbezit tusschen *populus* en plebs vrijwel gelijkmatig schijnt verdeeld te zijn geweest, terwijl de zeker nog niet zeer ontwikkelde handels- en industrierijkdom wel in hoofdzaak bij het plebs was.

Tengevolge van de diepe duisternis, waarin de fabelrijke oergeschiedenis van Rome is gehuld — een duisternis, die nog donkerder is geworden door de rationalistisch pragmatieke uitlegpogingen en berichten der latere rechtsgeleerde bronnenschrijvers — is het onmogelijk met zekerheid iets te zeggen over tijd, verloop of aanleiding van de revolutie, die een eind maakte aan de oude gensregeling. Het is alleen zeker, dat haar oorzaak lag in de twisten tusschen plebs en *populus*.

De nieuwe aan den rex Servius Tullius toegeschreven wetgeving, die aansloot aan het Grieksche, Solonsche, model schiep een nieuwe volksvergadering, die zoowel *populus* als plebejers in- of uitsloot, naarmate ze al dan niet krijgsdienst verrichtten. De geheele weerplichtige manschap werd naar het vermogen in zes klassen ingedeeld. De geringste bezitting in elk der vijf klassen was I. 100.000 as; II. 75.000; III. 50.000; IV. 25.000; V. 11.000 as; hetgeen volgens Dureau de la Malle ongeveer gelijk stond met 8400, 6300, 4200, 2160 en 942 gulden. De zesde klasse, de proletariers, bevatte hen, die minder bezaten, die vrij van dienst en belasting waren. In de nieuwe volksvergadering der centurien (*comitia centuriata*) traden de burgers op militaire wijze aan, kompagniesgewijze in hun centurien, honderd man tellende, en iedere centurie had een stem. De eerste klasse nu gaf 80 centurien, de tweede 22, de derde 20, de vierde 22, de vijfde

30, de zesde fatsoenshalve ook één. Daar kwamen bij de ruiters, uit de rijksten gevormd met 18 centurien, totaal 193, meerderheid: 97 stemmen. Nu hadden de ruiters en de eerste klasse samen 98 stemmen dus de meerderheid; waren zij het eens, dan behoefde aan de anderen niets gevraagd te worden, hun besluit was geldig.

Op deze nieuwe vergadering der centurien gingen nu alle politieke rechten van de vroegere vergadering der curien (op eenige nominale na) over; de curien en de gentes, waaruit ze bestonden werden dientengevolge evenals in Athene, tot bloot private en godsdienstige genootschappen verlaagd en voerden als zoodanig nog lang een plantenleven, terwijl de vergadering van curien spoedig geheel insliep. Om ook de oude drie geslachts-stammen uit den staat te werken werden vier plaatselijke stammen, die ieder een vierde van de stad bewoonden, ingevoerd met een aantal politieke rechten.

Zoo was dus ook in Rome, reeds voor de afschaffing van het zoogenaamde koningschap, de oude op persoonlijke bloedverwantschap berustende maatschappelijke orde vernietigd en door een nieuwe, op indeeling van het gebied en verschil in vermogen berustende, werkelijke staatswetgeving vervangen. De openbare macht bestond hier uit de tot krijgsdienst verplichte burgers, niet alleen tegenover de slaven, maar ook tegenover de van krijgsdienst en bewapening uitgeslotene, zoogenaamde proletariërs.

Binnen deze nieuw wetgeving, die bij de verdrijving van den laatsten rex, Tarquinius Superbus, die zich werkelijke koninklijke macht aanmatigde, en zijn vervanging door twee legeraanvoerders (konsuls) met gelijke ambtsmacht (als bij de Irokeezen) zich slechts verder ontwikkelde — binnen deze wetgeving beweegt zich de geheele geschiedenis der Romeinsche republiek met al haar twisten tusschen patriciers en plebejers om de toelating tot ambten en het deelen in de staatslanderijen, met het eindelijk opgaan van de patricische adel in de nieuwe klasse van groote grond- en geldbezitters, die langzamerhand alle grondbezit van de door krijgsdienst geruïneerde boeren opzogen, de zoo ontstane enorme landgoederen met slaven bebouwden, Italië ontvolkten en daarmee niet alleen de deur openzetten voor de keizers, maar ook voor hun opvolgers de Duitsche barbaren. 1)

1) Bij de vertaling. Volgens Hans Delbrück (*Geschichte der Kriegskunst*, I, 2e. Aufl., Berlin 1908) is bij het onderzoek der leger-

vorming in Rome het volgende gebleken. In den oudsten tijd werd het boerenvolk van het nog kleine gebied beheerscht door de ridders, die zich uit de familien der opperhoofden ontwikkelden en die door de overheersching en den woeker rijker werden. Met de rijk geworden handelaars vormden zij de patriciers, die zich later scherp afscheidten van de rest van het volk, de plebejers. Een der koningen, voor het leven gekozen ambtenaren, regelde de algemeene weerplicht van het volk en deelde daartoe het gebied in 20 tribus elk van 4 centurien voetvolk (100 weerbare mannen). Later kwam er een tribus bij. Deze 84 centurien kregen na het verdrijven van den laatsten koning elk een stem voor de jaarlijksche verkiezing der twee consuls, evenals de 5 centurien voor hulpdiensten en de 6 (later 18) centurien ruiters. Om de oude, niet dienende, burgers te laten stemmen werden uit hen ook 84 centurien gevormd. De aan Servius Tullius toegeschreven indeeling in vermogensklassen heeft niet bestaan en is een vervalsching. Een poging, vermoedelijk uit het jaar 179, om een dergelijke indeeling in te voeren, trachtten de ontwerpers aannemelijk te maken door haar bedriegelijk uit te geven voor de werkelijke, overgeleverde oude staatsinrichting.

VII. DE GENS BIJ KELTEN EN GERMANEN.

De plaatsruimte verbiedt ons in te gaan, op de gensinstellingen, die nu nog bij verschillende wilde en barbaarsche volken in meer of minder zuiveren vorm bestaan, of op de sporen er van in de vroegere geschiedenis van Aziatische kultuurvolken. Of het een, of het ander vindt men overal. Slechts een paar voorbeelden: voor men de gens kende heeft de man, die zich de meeste moeite gaf haar verkeerd te begripen, MacLennan, haar aangetoond en in het algemeen juist beschreven bij Kalmukken, Tsjerkessen, Samojeden en bij drie Indische volken: de Waralis, de Magars en de Munipuris. Onlangs heeft M. Kovalevsky haar ontdekt en beschreven bij de Pschaven, Schevsuren, Svaneten en andere Kaukasische stammen. Hier volgen slechts enkele korte aantekeningen over het voorkomen van de gens bij Kelten en Germanen.

De oudste bewaard gebleven Keltische wetten toonen ons de gens nog in het volle leven; in Ierland leeft zij ten minste instinctief nu nog in het volksbewustzijn, nadat de Engelschen haar met geweld vernietigd hebben; in Schotland was zij nog in het midden van de vorige eeuw in vollen bloei en bezweek ook hier pas voor de wapens, de wetgeving en de gerechtshoven der Engelschen.

De oud-Welsche wetten, die vele eeuwen voor de verovering door de Engelschen, op zijn laatst, in de elfde eeuw werden opgeschreven, toonen nog gemeenschappelijke akkerbouw van geheele dorpen al is het ook slechts een weinig voorkomend overblijfsel van de vroeger algemeene zede; iedere familie had vijf akkers voor eigen bebouwing; daarenboven werd een stuk gemeenschappelijk bebouwd en de opbrengst verdeeld. Het valt bij het overeenkomstig geval van Ierland en Schotland niet te betwijfelen, dat deze dorps-

gemeenten gentes voorstellen of onderdeelen ervan, al mocht ook een nieuw onderzoek der Welsche wetten, waartoe mij de tijd ontbreekt (mijn uittreksels zijn van 1869) hiervoor niet een direct bewijs geven. Wat echter de Welsche bronnen, en daarnaast ook de Iersche, direct bewijzen, is, dat bij de Kelten het paringshuwelijk in de elfde eeuw nog volstrekt niet door de monogamie was verdrongen. In Wales werd een huwelijk pas onverbreekbaar, beter gezegd niet op te zeggen, na zeven jaren. Ontbraken er ook maar drie nachten aan de zeven jaren dan konden de echtgenooten van elkaar gaan. Dan werd gedeeld: de vrouw deelde en de man koos zijn deel. De meubels werden volgens zekere, zeer humoristische regels verdeeld. Verbrak de man het huwelijk, dan moest hij de vrouw haar bruidschat en nog het een en ander terug geven; was het de vrouw dan kreeg zij minder. Van de kinderen kreeg de man er twee en de vrouw één en wel het middelste. Nam de vrouw na de scheiding een anderen man, en de eerste man haalde haar terug, dan moest zij hem volgen, al had ze ook reeds *een* voet in het nieuwe huwelijksbed gezet. Waren de twee echter zeven jaar bijeen geweest, dan waren zij man en vrouw ook zonder voorafgaand formeel huwelijk. Aan kuisheid der meisjes voor het huwelijk hield men zich volstrekt niet streng, die werd ook niet geëischt; de hierop betrekking hebbende bepalingen zijn van zeer lichtzinnigen aard, en kloppen geenszins met de burgerlijke moraal. Beging een vrouw echtbreuk, dan mocht de man haar slaan (een der drie gevallen, waarin hem dit geoorloofd was, in andere gevallen kreeg hij straf) maar ook verder geen genoegdoening eischen, want „voor de zelfde misdaad moet zoen of wraak zijn, maar niet beide tegelijk.” De gronden, waarop de vrouw echtscheiding kon vragen zonder haar rechten bij de verdeling te verliezen, waren van zeer omvattenden aard: stinkende adem van den man was voldoende. Het geld, dat aan het stamhoofd of den koning moest betaald worden om het recht van de eerste nacht (*gobr merch*, waarvan de middeleeuwsche naam *marqueta*, in het Fransch *marquette*, is afgeleid) af te koopen, speelt een groote rol in het wetboek. De vrouwen hadden stemrecht in de volksvergaderingen. Voegen wij hierbij, dat voor Ierland gelijksoortige verhoudingen zijn meegedeeld; dat daar eveneens huwelijken voor een zekeren tijd heel gewoon waren en aan de vrouw bij de scheiding nauwkeurig geregelde groote voordeelen, zelfs vergoeding voor hare huiselijke diensten toegekend werden; dat daar een „eerste vrouw” naast andere

vrouwen voorkomt en bij het verdeelen van erfenissen geen onderscheid werd gemaakt tusschen wettige en buitenechtelijke kinderen — dan hebben wij een beeld van een paringshuwelijk, waarnaast de huwelijksvorm, die in Amerika geldt, streng schijnt; dit kan ons in de elfde eeuw niet verwonderen bij een volk, waarbij in Cesars tijd het groepenhuwelijk bestond.

De Iersche gens (sept, de slam heet clainne, clan) wordt niet alleen door de oude wetboeken bevestigd en beschreven, maar ook door de Engelsche juristen, die in de 17e eeuw werden gezonden om het clanland in domein van den Engelschen koning te veranderen. De grond was tot dezen tijd gemeengoed van den clan of de gens voor zoover hij niet reeds door de hoofden in hunne privaatdomeinen veranderd was. Wanneer een gensgenoot stierf, dus een huishouding ophield, dan voerde het hoofd (*caput cognationis* noemden hem de Engelsche juristen) een nieuwe landverdeling uit van het geheele gebied onder de overige huishoudingen. Deze moet in het algemeen volgens de regels geschied zijn, die ook in Duitschland geldig waren. Nu nog zijn er eenige — voor veertig of vijftig jaar verscheidene — dorpsakkers in z.g. rundale. De boeren, pachters van afzonderlijke stukken van den grond, die vroeger aan de gens gemeenschappelijk toebehoorde en door de Engelsche veroveraars geroofd is, betalen elk de pacht voor zijn stuk, voegen echter het bouwland en het weiland van alle stukken samen, verdeelen het naar ligging en hoedanigheid in „Gewanne” zooals zij aan de Moezel heeten en geven ieder zijn aandeel in elk „Gewann”; veengrond en jachtterrein worden gemeenschappelijk gebruikt. Nog voor vijftig jaar werd van tijd tot tijd, niet zelden jaarlijks, opnieuw verdeeld. De landkaart van zoo'n rundale dorp ziet er juist zoo uit als die van een Duitsch boerendorp aan de Moezel of in het Hochwald. Ook in de „factions” leeft de gens voort. De Iersche boeren verdeelen zich dikwijls in partijen, die op schijnbaar heel onzinnige of zinlooze verschillen berusten, waar de Engelschen niets van begrijpen en die geen ander doel schijnen te hebben dan de geliefkoosde plechtige vechtpartijen van de eene faction tegen de andere. Het zijn kunstmatige opflikkelingen, nieuw ontstane plaatsvervangers voor de verdwenen gens, die het voortduren van het overgeërfdde gensinstinct op hun manier aan den dag brengen. In vele streken zijn overigens de gensgenooten nog vrij wel op het oude gebied bij elkaar; zoo had nog in de dertiger

jaren het meerendeel der bewoners van het graafschap Monaghan nog slechts vier familienamen d.w.z. stamde van vier gents of clans af. 1).

In Schotland dateert de ondergang van de gensregeling van het onderdrukken van den opstand van 1745. Welke plaats de Schotsche clan in deze regeling inneemt moet nog onderzocht worden; dat hij er in hoort is zeker. In Walter Scotts romans zien we dezen clan der Schotsche hooglanden levend voor ons. Hij is — zegt Morgan — „een voortreffelijk model van de gens in zijn organisatie en in zijn geest, een treffend voorbeeld van de heerschappij van het gensleven over de leden . . . In hun veeten en in hun bloedwraak, in de verdeling van het gebied naar clans, in hun gemeenschappelijk gebruik van den grond, in den trouw der clan-leden tegenover het hoofd en tegenover elkaar vinden wij de overal terugkerende trekken der gensmaatschappij. . . De afstamming werd gerekend naar vaderrecht, zoodat de kinderen der mannen in de clans bleven, terwijl die der vrouwen in de clans hunner vaders overgingen”. Dat echter in Schotland vroeger moederrecht heerschte, bewijst het feit, dat in de koninklijke familie der Pikten, volgens Beda, vrouwelijke erfopvolging gold. Ja zelfs een stuk poenaloea-familie is zoowel bij de

1) Bij den 4en D. druk: Gedurende eenige in Ierland doorgebrachte dagen is mij weer helder voor oogen gekomen, hoezeer het landvolk er nog in de voorstellingen van den genstijd leeft. De grondeigenaar, wiens pachter de boer is, is in zijn oogen nog altijd een soort clan-hoofd, die de grond in het belang van allen te besturen heeft, waaraan de boer een schatting in den vorm van pacht betaalt, maar van wien hij ook in geval van nood ondersteuning behoort te ontvangen. En zoo geldt ieder, die het beter heeft, voor verplicht zijn armeren buurman te ondersteunen, als deze in nood komt. Deze hulp is geen aalmoes, ze komt den armen van den rijkere clangenoot of clanchef van rechtswege toe. Men begrijpt de klacht van de staathuishoudkundigen en rechtsgeleerden over de onmogelijkheid den Ierschen boer het begrip van het moderne burgerlijke eigendom bij te brengen; een eigendom, dat alleen rechten en geen plichten meebrengt, daar kan de Ier nu eenmaal niet met zijn hersens bij. Het is ook begrijpelijk hoe Ieren met zulke naieve gensvoorstellingen, die plotseling opgenomen worden in de groote Engelsche en Amerikaansche steden, onder een bevolking met geheel andere begrippen van moraal en recht, hoe zulke Ieren al heel licht omtrent moraal en recht den kluts kwijt raken, allen houvast verliezen en dikwijls bij massas geheel gedemoraliseerd worden.

bewoners van Wales als bij de Skoten tot in de middeleeuwen bewaard gebleven in het recht van de eerste nacht, dat het clanhoofd of de koning als laatste vertegenwoordiger der vroeger gemeenschappelijke echtgenooten bij iedere bruid kon uitoefenen, voor zoover het niet werd afgekocht.

Het is zonder twijfel, dat de Germanen tot aan de volksverhuizing in gentes georganiseerd waren. Zij kunnen het gebied tusschen Donau, Rijn, Weichsel en de Noordelijke zeeën pas enkele eeuwen voor onze jaartelling bezet hebben; de Kimbren en Teutonen waren nog volop aan het trekken, en de Sueven vonden pas ten tijde van Cesar vaste woonplaatsen. Van deze zegt Cesar uitdrukkelijk, dat ze hun woonplaatsen naar gentes en verwantschappen (*gentibus cognationibusque*) hebben ingenomen en in den mond van een Romein uit de gens Julia heeft dit woord *gentibus* een bepaalde beteekenis, die men niet kan wegedeneeren. Dit gold van alle Germanen; zelfs schijnt het, dat ze nog gensgewijze in de veroverde Romeinsche provincien zijn komen wonen.

In het Allemansche volksrecht wordt bevestigd, dat het volk in het veroverd gebied ten zuiden van de Donau naar geslachten (*genealogiae*) ging wonen; *genealogia* wordt geheel in dezelfde beteekenis gebruikt als later mark- en dorpsgenootschap. Onlangs is door Kovalewsky de meening verkondigd, dat deze *genealogiae* de groote huisgenootschappen zouden zijn, onder welke het land verdeeld was, en waaruit zich eerst later de dorpsgenootschap heeft ontwikkeld. Hetzelfde kan misschien ook gelden van de *fara*; met dit woord wordt bij Bourgondiers en Longobarden — dus bij een Gothischen en een Herminionischen of Hoogduitschen volksstam — zoo al niet nauwkeurig, dan toch vrij wel hetzelfde aangeduid als met *genealogia* in het Allemansche wetboek. Of wij hier in werkelijkheid met een gens of met een huisgenootschap te doen hebben, moet nog nader onderzocht worden.

De overblijfselen van de taal laten ons in twijfel of bij alle Germanen eenzelfde woord voor gens, bestond en welk. Etymologisch komt met het Grieksche *genos* en het Latijnsche

gens overeen het Gothische kuni, het middelhoogduitsche künne en dit wordt ook in denzelfden zin gebruikt. Het verband met den tijd van het moederrecht blijkt daaruit, dat de naam voor vrouw van dezelfde wortel wordt afgeleid: in het Grieksch gunè, in het Slavisch zena, in het Gothisch qvino, in het oudnoorsch kona, kuna. — Bij Longobarden en Bourgondiers vinden we, zooals wij reeds zeiden, fara, dat Grimm van een hypothetische wortel fisan, voortbrengen, afleidt. Liever zou ik tot de meer voor de hand liggende afleiding van faran, fahren (varen, trekken), teruggaan en er een vaste afdeeling van de trekkende karavaan mee aanduiden, die als van zelf uit verwanten was samengesteld, welke naam gedurende een tocht van vele eeuwen naar Oost en West langzamerhand op de geslachtsgenootschap zelf overgedragen werd. — Verder in het Gothisch sibja, Angelsaksisch sib, oudhoogduitsch sippia, sippa, Hoogduitsch Sippe. In het oudnoorsch komt alleen het meervoud voor: sifjas, de verwanten; het enkelvoud slechts als naam van een godin Sig. — Eindelijk komt nog een andere uitdrukking in het Hildebrandslied voor, waar Hildebrand aan Hadubrand vraagt „wie zijn vader was onder de mannen van het volk . . . of van welk geslacht gij zijt” (eddo huêlihhes c n u o s l e s du sis). Zoo er een gemeenschappelijke Duitsche naam voor de gens heeft bestaan, zal hij in het Gothisch wel kuni geweest zijn; daarvoor spreekt niet alleen de gelijkheid van de overeenkomstige uitdrukkingen in de verwante talen maar ook de omstandigheid, dat er het woord kuning (koning) van afgeleid is, dat oorspronkelijk een gens- of stamhoofd beteekent. Sibja, Sippe schijnt niet in aanmerking te komen; sifjar beteekent ten minste in het oudnoorsch niet alleen bloedverwanten, maar ook aangehuwden en omvat dus de leden van minstens *twee gentes*; sif kan dus niet zelf de uitdrukking voor gens geweest zijn.

Evenals bij de Mexicanen en Grieken waren ook bij de Duitschers in de slagorde, zoowel de ruiterafdeeling als de wigkolonne van het voetvolk volgens gensafdeelingen ingedeeld; waar Tacitus zegt: volgens families en verwantschappen, daar is deze onbepaalde uitdrukking daaruit te verklaren, dat in zijn tijd de gens in Rome al lang niet meer een levend organisme was.

Beslissend is een plaats bij Tacitus waar staat: de moedersbroeder beschouwt zijn neef alsof het zijn zoon ware, zelfs houden sommigen den band van bloedverwantschap tusschen den oom van moeders zijde en den neef voor heiliger en

nauwer, dan dien tusschen vader en zoon, zoodat de zusterszoons, als gijzelaars worden verlangd, als een grootere waarborg wordt beschouwd voor dengeen, dien men wil binden, dan de eigen zoon. Hier hebben wij een levend stuk van de naar moederrecht georganiseerde, dus oorspronkelijke gens en wel als iets, dat in het bijzonder de Germanen kenmerkte. 1) Werd door een lid van zulk een gens de eigen zoon gegeven als pand voor het nakomen van een gelofte en viel hij als offer, als de vader de overeenkomst verbrak, dan moest deze dat met zichzelf uitmaken. Werd echter de zusterszoon opgeofferd dan was het heiligste gensrecht geschonden; de naaste gensverwant, die vóór allen tot bescherming van den knaap of jongeling verplicht was, was schuldig aan zijn dood; of hij had hem niet mogen verpanden, of hij moest zich aan de overeenkomst houden. Al hadden wij ook overigens geen spoor van een genswetgeving bij de Germanen, deze eene plaats zou voldoende zijn.

Nog beslissender is, omdat hij van ongeveer 800 jaar later dateert, een plaats uit het oudnoorsche lied van de Godenschemering en van den ondergang der wereld, de Völuspá. In dit „gezicht der zieneres” waarin zooals nu door Bang en Bugge is aangetoond, ook christelijke elementen ingeweven zijn, heet het bij de schildering van den tijd der algemeene ontaarding en verdorvenheid, die de groote katastrofe inleidt:

1) Deze nauwe graad van bloedverwantschap tusschen den oom van moederszijde en den neef, voortkomende uit den tijd van het moederrecht en die bij vele volken wordt gevonden, kennen de Grieken slechts in de mythologie van den heldentijd. Volgens Diodorus IV, 34 doodt Meleager de zonen van Thestius, de broeders van zijn moeder, Althea. Deze ziet in deze daad een zoo onuitwischbare misdaad, dat zij den moordenaar, haar eigen zoon, vervloekt en hem den dood toewenscht.” „De goden verhoorden, volgens het verhaal, hare wenschen en maakten aan het leven van Meleager een eind.”

Volgens denzelfden Diodorus (IV, 44) landen de Argonauten onder Herakles in Thracië en vinden daar, dat Phineus, zijn beide zonen, die hij bij zijn verstooten gemalin, de boreade Kleopatra, had, op aanstoken van zijn nieuwe gemalin smadelijk mishandelt. Maar onder de Argonauten zijn ook boreaden, broeders van Kleopatra, dus moedersbroeders der mishandelde. Zij trekken zich onmiddellijk hun neven aan, bevrijden hen en dooden de wachters.

Broedhr munu berjask ok at bönum verdask
munu systrungar sifgum spilla.

„Broeders zullen elkaar bevechten en elkander tot moordenaars worden, zusterskinderen zullen den bloedsband breken”. Systrungr is de zoon van de moederszuster, en dat de zulken de bloedverwantschap tegenover elkaar verloochenen geldt den dichter nog als een versterking van de misdaad van broedermoord. De versterking ligt in het woord systrungar, dat de verwantschap van moederszijde aanduidt; stond er in plaats daarvan syskina-börn, Geschwisterkinder (neven en nichten) of syskina-synir, Geschwistersöhne (neven) dan vormde de tweede regel tegenover den eersten geen versterking, maar een verzwakkende opvolging. In den tijd der Vikings, waarin de Völuspâ ontstond, was dus de herinnering aan het moederrecht in Skandinavie, zelfs nog niet verdwenen.

Overigens was het moederrecht in den tijd van Tacitus, ten minste bij de hem nader bekende Germanen reeds in vaderrecht overgegaan: de kinderen erfden van den vader; waren er geen kinderen, dan erfden de broeders en de ooms van vaders- en van moederszijde. De toelating van de moedersbroeder tot de erfenis hangt samen met het vasthouden aan de genoemde zede en bewijst in ieder geval hoe jong het vaderrecht bij de Germanen nog was. Nog tot ver in de middeleeuwen vindt men sporen van het moederrecht. Men schijnt toen het vaderschap vooral bij lijfeigenen nog niet recht vertrouwd te hebben; wanneer dus een feudaalheer een weggegaan lijfeigene van een stad terugeishte, moest b.v. in Augsburg, Bazel en Kaiserslautern de lijfeigenschap van den aangeklaagde door zes van zijn naaste bloedverwanten bezworen worden en wel uitsluitend van moederszijde. (Maurer, Städteverfassung I, bl. 381).

Verder vindt men een overblijfsel van het pas verdwijnende moederrecht in de, voor de Romeinen bijna onbegrijpelijke, achting der Germanen voor het vrouwelijk geslacht. Jonkvrouwen uit edele familie golden bij overeenkomsten met de Germanen voor de meest bindende gijzelaars; de gedachte, dat hun vrouwen en dochters in gevangenschap en slavernij kunnen geraken, is vreeselijk voor hen en prikkelt boven alles hun moed in den slag; zij zien in de vrouw iets heiligs, iets profetisch, zij vragen haar raad ook in de belangrijkste aangelegenheden. Zoo was Veleda, de priesteres der Brukteren aan de Lippe de drijvende ziel van den geheelen opstand der Batavieren, waarin Civilus aan het hoofd van Germanen en

Belgen de geheele heerschappij der Romeinen in Gallië deed wankelen. In huis schijnt de heerschappij der vrouw onbestreden; zij, de ouden en kinderen zorgden dan ook voor al het werk, de man jaagt, drinkt of luiert. Zoo spreekt Tacitus; omdat hij echter niet zegt, wie de akker bebouwt en bepaald verklaart, dat de slaven slechts cijns betaalden, maar geen heerdiensten verrichtten, zullen de meesten der volwassen mannen toch wel de geringe hoeveelheid arbeid hebben moeten verrichten, dien de landbouw vereischte.

De vorm van het huwelijk was, zooals reeds boven is vermeld, een paringshuwelijk, dat langzamerhand tot de monogamie naderde. Strikte monogamie was het nog niet, want veelwijverij was den voornamen geoorloofd. In het algemeen werd streng op de kuisheid der meisjes gelet (in tegenstelling tot de Kelten); ook spreekt Tacitus met bijzondere warmte van de onverbreekbaarheid van den huwelijksband bij de Germanen. Hij geeft alleen echtbreuk van de vrouw als grond aan voor scheiding. Maar zijn bericht is hier menigmaal onvolledig en toont al te duidelijk, dat hier den liederlijken Romeinen een spiegel der deugd wordt voorgehouden. Dit is zeker: zoo de Germanen in hunne wouden, die buitengewone ridders der deugd waren, dan is slechts een geringe aanraking met de buitenwereld noodig geweest om ze tot de gemiddelde hoogte der overige Europeesche menschen terug te brengen; het laatste spoor der strengheid van zeden verdween te midden van de Romeinsche wereld nog veel sneller dan de Duitsche taal. Men leze slechts Gregorius van Tours. Het spreekt vanzelf, dat in de Duitsche oerwouden niet de verfijnde weelderigheid van zinnelijke lusten kon heerschen als in Rome; de Germanen blijven in dit opzicht dus hoog genoeg boven de Romeinsche wereld, zonder dat wij hun onthouding in vleesche-lijke dingen toeschrijven, die nooit en nergens onder een geheel volk geheerscht heeft.

Uit de genswetten afkomstig is de plicht om de vijanden van den vader of bloedverwant evengoed te erven, als zijn vrienden; eveneens het weergeld, de boete, die de bloedwraak voor doodslag en verminkingen verving. Dit weergeld, dat nog voor een menschenleeftijd als een specifiek Germaansche instelling werd beschouwd is thans bij honderden volken als een algemeene verzachting van de bloedwraak der genswetten aangetoond. Wij vinden het evenals de plicht der gastvrijheid o.a. bij de Amerikaansche Indianen; de beschrijving, die Tacitus (*Germanica* c. 21) van de uitoefening

der gastvrijheid geeft, is tot in bijzonderheden haast dezelfde, als die Morgan van zijn Indianen geeft.

De felle en eindelooze strijd, of de Germanen van Tacitus het bouwland al of niet reeds voor goed verdeeld hadden en die over de uitlegging der betrokken plaatsen, behoort nu tot het verleden. Sedert de gemeenschappelijke bebouwing van de akkers door de gens en later door kommunistische familiegemeenten, die Cesar nog bij de Sueven vermeldt, en de daarop volgende toewijzing van land aan enkele families met periodieke herverdeeling bij bijna alle volken is aangetoond, nu uitgemaakt is, dat deze telkens nieuwe verdeeling van het akkerland in Duitschland zelfs hier en daar tot heden ten dage is behouden gebleven, nu behoeven wij er geen woord meer over vuil te maken. Wanneer de Germanen van den gemeenschappelijken landbouw, die Cesar den Sueven uitdrukkelijk toeschrijft (verdeelde of privaatakkers zijn er bij hen volstrekt niet, zegt hij) in de 150 jaren tot op Tacitus tot afzonderlijke bebouwing waren overgegaan met jaarlijksche herverdeeling van den grond, dan is die vooruitgang werkelijk groot genoeg; de geheele overgang tot het volle privaateigendom van den grond in die korte tijdsruimte zonder vreemde inmenging is eenvoudig een onmogelijkheid. Ik lees dus in Tacitus slechts wat hij met eenvoudige woorden zegt: zij verwisselen (of verdeelen opnieuw) elk jaar het bebouwde land en er blijft dan genoeg gemeenland over. Het is de trap van akkerbouw en grondeigendom, die nauwkeurig overeenkomt met de toenmalige gensregeling der Germanen.

Het vorenstaande laatste gedeelte heb ik onveranderd gelaten, zooals het in de vorige drukken staat. Ondertusschen is de vraag anders geworden. Sedert Kovalewsky (zie boven bladz. 35) het veelvuldig zoo niet algemeen voorkomen van de patriarchale huisgemeenschap als overgangsvorm tusschen de moederrechtelijke, kommunistische en de moderne, afzonderlijke familie heeft aangewezen, is het niet meer, zooals nog tusschen Maurer en Waitz, de vraag of de grond gemeenschappelijk eigendom was dan wel privaatbezit, maar welke de *vorm* was van het gemeenschappelijk bezit. Het is zonder twijfel, dat in Cesars tijd bij de Sueven niet alleen gemeenschappelijk bezit, maar ook gemeenschappelijke bebouwing voor gemeenschappelijke rekening bestond. Of de productie-eenheid, de gens of de huisgemeenschap was, of een daartusschen staande kommunistische verwantschapsgroep, dan

wel of alle drie groepen al naar de grondgesteldheid voorkwamen, daarover kan nog lang gestreden worden. Nu beweert echter Kovalevsky, dat in den door Tacitus geschilderden toestand niet de mark- of dorpsgemeenschap maar de huisgemeenschap den grondslag vormde; eerst uit deze laatste zou zich dan veel later tengevolge van de toename der bevolking de dorpsgemeenschap ontwikkeld hebben.

Volgens deze onderstelling zouden de nederzettingen der Germanen op het gebied, dat zij in den tijd der Romeinen bewoonden, evenals op hetgeen zij later den Romeinen afnamen niet bestaan hebben uit dorpen maar uit groote familiegemeenschappen, die verscheiden generaties bevatten, een daarbij passend stuk land gingen bebouwen en de omliggende woeste gronden met de bureu als gemeenschappelijke mark gebruikten. De plaats bij Tacitus over het wisselen van het bebouwde land zou dan werkelijk in landbouwkundigen zin moeten worden opgevat. De gemeenschap zou elk jaar een ander stuk bebouwd hebben en het akkerland van het vorige jaar braak hebben laten liggen of wel, weer geheel hebben laten verwilderen. Bij de dunne bevolking was dan nog altijd genoeg woeste grond overgebleven om elken strijd om grondbezit overbodig te maken. Eerst eeuwen later, toen het aantal huisgenooten zoo groot was geworden, dat een gemeenschappelijke huishouding onder de toenmalige voortbrengingswijze niet meer mogelijk was, zou deze gemeenschap uiteengegaan zijn; de vóór dien tijd gemeenschappelijke akkers en weiden zouden op de bekende wijze onder de zich vormende, afzonderlijke huishoudingen verdeeld zijn, eerst voor een bepaalden tijd, later voor goed, terwijl wouden, jachtterrein en wateren gemeenschappelijk bezit bleven.

Voor Rusland schijnt deze ontwikkelingsgang historisch volledig aangetoond te zijn. Het is ook niet te loochenen, dat deze onderstelling wat Duitschland betreft en in de tweede plaats de overige Germaansche landen, in vele opzichten de bronnen beter verklaart en de moeilijkheden gemakkelijker oplost dan de tot nu aangenomen onderstelling, die het bestaan der dorpsgemeenschappen tot Tacitus laat teruggaan. De oudste documenten b.v. van den Codex Laureshamensis kunnen in hun geheel veel beter met behulp van de huisgemeenschap dan van de dorpsmarkgemeenschap verklaard worden. Van den anderen kant brengt zij weer nieuwe moeilijkheden en nieuwe nog onopgeloste vragen. Slechts nieuwe onderzoekingen kunnen hier een beslissing geven;

ik kan evenwel niet ontkennen, dat de huisgemeenschap als tusschentrap ook voor Duitschland, Skandinavie en Engeland veel waarschijnlijkheid heeft.¹⁾

Terwijl de Germanen bij Cesar voor een deel pas vaste woonplaatsen hebben en ze voor een deel nog zoeken, hebben zij deze ten tijde van Tacitus reeds een volle eeuw geleden ingenomen; en hiermee komt een onloochenbare vooruitgang van de productie van het levensonderhoud overeen. Zij wonen in blokhuizen; hun kleeding is nog zeer primitief; grove wollen mantels, dierenvelen, voor vrouwen en voorname lieden linnen onderkleeding. Hun voedsel bestaat uit melk, vleesch, wilde vruchten en zooals Plinius er bij voegt haverbrij (nu nog Keltische nationaalkost in Ierland en Schotland.) Hun rijkdom bestaat uit vee: dit is echter van een slecht ras, de runderen zijn klein, zien er slecht uit, hebben geen horens; de paarden zijn kleine ponnies en geen renpaarden. Geld werd zelden en weinig gebruikt en dan alleen Romeinsch. Goud en zilver verwerkten ze niet en zij schatten het niet hoog; ijzer was zeldzaam en schijnt ten minste bij de stammen aan den Rijn en de Donau bijna alleen ingevoerd en niet zelf gewonnen te zijn. Het runenschrift (nabootsing van Grieksche en Latijnsche letters) was alleen bekend als geheimschrift en werd alleen voor godsdienstige tooverij gebruikt. Menschenoffers waren nog in gebruik. In het kort: wij hebben hier te doen met een volk, dat pas van den middentrap van de barbaarschheid op den hoogsten trap is gekomen. Terwijl nu de stammen, die onmiddellijk naast de Romeinen woonden, door den gemakkelijken invoer van Romeensche industrie-producten in de ontwikkeling van een zelfstandige metaal- en textielindustrie verhinderd werden, ontstond er zonder twijfel wel een in het Noordoosten, aan de Oostzee. De uitrustingsstukken, gevonden in de Sleeswijksche venen — een lang ijzeren zwaard, kettingpantser, zilveren helm enz. met Romeinsche munten uit het eind van de tweede eeuw — en de Germaansche metalen voorwerpen, door de volksverhuizing verspreid, vertoonen een geheel eigenaardig en ontwikkeld karakter, zelfs daar, waar ze bij oorspronkelijk Romeinsche modellen aansluiten. De volksverhuizing naar het beschaafde

1) Volgens Delbrück Dl. II. is een geheel dorp (tevens „geslacht” en honderdschap) van ongeveer 750 zielen, telkens als dit noodig werd, binnen zijn gouw van ongeveer 3 vierkante geografische mijlen verhuisd, om andere akkers te bebouwen. (Vert.)

Romeinsche rijk maakte overal een eind aan deze vaderlandsche industrie behalve in Engeland. Hoezeer deze industrie op dezelfde grondslagen ontstaan en ontwikkeld was toonen b.v. de bronzen gespen; die in Bourgondie, in Rumenie, aan de zee van Asof gevonden zijn, zouden met de Engelsche en Zweedsche uit dezelfde werkplaats kunnen gekomen zijn en zijn even zeker van Germaansche afkomst.

Ook de wetgeving komt overeen met den hoogsten trap van de barbaarschheid. Algemeen bestond er volgens Tacitus een raad van hoofden (principes), die over kleinere zaken besliste, maar de meer belangrijke voor de beslissing van de volksvergadering voorbereidde; deze bestaat op den laagsten trap van de barbaarschheid ten minste daar, waar wij haar kennen, bij de Amerikanen, nog maar alleen voor de gens, maar nog niet voor den stam of den stammenbond. De hoofden (principes) zijn nog scherp onderscheiden van de legeraanvoerders (duces) geheel als bij de Irokeezen. De eerste leven reeds gedeeltelijk van eere-geschenken in vee, koren enz. van de stamgenooten; ze worden, als in Amerika, meestal uit dezelfde families gekozen; de overgang tot het vaderrecht begunstigt evenals in Griekenland en Rome de geleidelijke verandering van keuze in erfelijkheid en daarmee de vorming van een adellijke familie in iedere gens. Deze oude, zoogenaamde stam-adel, verdween meestal in de volksverhuizing of kort daarna. De legeraanvoerders werden zonder te letten op afstamming, alleen naar hun bekwaamheid gekozen. Zij hadden weinig macht en moesten door hun voorbeeld invloed uitoefenen; de eigenlijke disciplinaire macht in het leger kent Tacitus uitdrukkelijk aan de priesters toe. De werkelijke macht was in handen van de volksvergadering. De koning of stamhoofd is voorzitter; het volk beslist — neen: door gemor; ja: door bijval en wapengekletter. Zij is tegelijk rechtbank; hier worden klachten ingebracht en beoordeeld, hier worden doodvonnissen geveld; de doodstraf staat alleen op lafheid, volksverraad en tegennatuurlijke wellust. Ook in de gentes en andere onderafdeelingen spreekt het vergaderde volk recht onder voorzitterschap van het hoofd, dat, zooals bij elk Germaansch gerecht, oorspronkelijk slechts leider van de behandeling en ondervrager kan zijn geweest; het oordeel werd steeds en overal bij de Germanen door de vergadering geveld.

Sedert den tijd van Cesar hadden zich bonden van stammen gevormd; bij sommige er van waren reeds koningen;

de opperste legeraanvoerder streefde, evenals bij Grieken en Romeinen, reeds naar de alleenheerschappij en verkreeg ze soms. Zulke gelukkige overweldigers waren nu volstrekt geen onbeperkte heerschers; maar ze begonnen toch reeds de banden der gensregeling te verbreken. Terwijl anders vrijgelaten slaven een ondergeschikte plaats innamen, omdat ze tot geen gens konden behooren, kwamen zulke gunstelingen bij de nieuwe koningen dikwijls tot rang, rijkdom en eer. Zoo geschiedde het ook na de verovering van het Romeinsche rijk, door de aanvoerders, die nu koningen over groote landen waren geworden. Bij de Franken speelden slaven en vrijgelatenen van den koning eerst aan het hof en daarna in den staat een groote rol; de nieuwe adel stamt grootendeels van hen af.

Er was een instelling, die de opkomst van het koningschap begunstigde: de volgbenden. Reeds bij de Amerikaansche roodhuiden zagen wij, hoe zich naast de gensregeling bijzondere gezelschappen vormden om op eigen gelegenheid oorlog te voeren. Deze particuliere gezelschappen waren bij de Germanen reeds blijvende vereenigingen geworden. De aanvoerder, die zich een roep had verworven verzamelde een schare op buit beluste jongelingen om zich heen met de verplichting tot persoonlijke trouw van weerskanten. De aanvoerder verpleegde hen, gaf hun geschenken en regelde een trapsewijze ondergeschiktheid; een lijfgarde en slagvaardige troep voor kleinere, een vaardig officierskorps voor grootere ondernemingen. Hoe zwak deze troepen ook geweest zijn, en ook later b.v. met Odoaker in Italie verschijnen, toch waren zij reeds de kiem van het verval der oude volksvrijheid en deden zich gedurende en na de volksverhuizing ook inderdaad als zoodanig gelden. Want ten eerste begunstigten zij de opkomst van de koninklijke macht en ten tweede konden zij, zooals Tacitus reeds opmerkt, alleen door voortdurende oorlogen en rooftochten bij elkaar gehouden worden. De roof werd doel. Had de bevelhebber in de nabijheid niets te doen, dan trok hij met zijn manschappen naar andere volken, waar oorlog was en kans op buit; de Germaansche hulpvolken, die onder het Romeinsche vaandel zelfs in groot aantal tegen de Germanen vochten, waren voor een deel door zulke volgbenden bijeengebracht. Van de landsknechten, den smaad en den vloek der Duitschers, waren hier reeds de voorloopers. Na de verovering van het Romeinsche rijk vormden deze lieden uit het gevolg van den koning naast de onvrije en Romeinsche

Bastarnen, Peukinen en andere, en wel in zoo grooten getale, dat Plinius uit hen de vijfde hoofdstam der Germanen samenstelt en dat zij, reeds 180 voor Chr. optredend in dienst van den Macedonischen koning Perseus, nog in de eerste jaren van Augustus tot in de omstreken van Adrianopel doordrongen. Stellen wij hun aantal maar op een millioen dan hebben wij als waarschijnlijke sterkte der Germanen in het begin onzer jaartelling minstens zes millioen.¹⁾

Na de vestiging in Germanië moet de bevolking met toenemende snelheid vermeerderd zijn; de bovengenoemde industriele vooruitgang alleen zou dit bewijzen. De vondsten uit de Sleeswijksche venen zijn volgens de bijbehorende Romeinsche munten uit de 3e eeuw. Omstreeks dezen tijd bestond dus reeds aan de Oostzee een ontwikkelde metaal- en textielindustrie, een levendig verkeer met het Romeinsche rijk en een zekere weelde bij de rijkere, alles bewijzen voor een dichtere bevolking. Maar omstreeks dezen tijd begint ook de algemeene aanvallende oorlog van de Germanen tegen de geheele linie van den Rijn, de Romeinsche grensmuur, en van de Donau, van de Noordzee tot de Zwarte zee — een direct bewijs van de steeds sterker wordende, naar buiten dringende bevolking. Driehonderd jaren duurde de strijd, gedurende welke de geheele hoofdstam van Gothische volken, (behalve de Skandinavische Gothen en de Bourgondiers) naar het Zuidoosten trok en den linkervleugel vormde van het groote aanvalsfront, in welks centrum de Hoogduitschers (Herminonen) aan de Boven-Donau en op welks rechter-vleugel de Iskevonen, nu Franken genoemd, aan den Rijn vooruitdrongen; de Ingevonen veroverden Brittanie. Aan het eind van de vijfde eeuw lag het Romeinsche rijk ontwricht, bloedeloos, en hulpeloos open voor de aanrukkende Germanen.

1) Delbrück toont door krijgskundige beschouwingen aan, dat de getalsterkten door Cesar voor de Germaansche volken opgegeven waardeloos zijn. (Ten opzichte van de door hem overwonnen legersterkten heeft hij er maar op los gelogen. Mehring). Hij berichtte op deze wijze naar Rome de grootte van zijn overwinning, terwijl hij op zijn tochten zorgde steeds de meerderheid te hebben over den aan te vallen vijand. Anders was hem de overwinning onmogelijk geweest. Na uit de productiewijze der Germanen, de bevolkingsdichtheid van 250 zielen per vierkante geografische mijl te hebben afgeleid, berekent Delbrück voor een Germaansch volk 25000 en op zijn hoogst 40000 zielen met 6—10000 mannen, wonende op ongeveer 100 vierkante mijlen. Dan kan de volksvergadering nog in een dagmarsch bereikt worden en kan zij ordelijk gehouden worden.

Hierboven stonden wij aan den wieg der antieke Grieksche en Romeinsche beschaving. Hier staan we aan haar graf. Over alle landen om de Middellandsche zee was de gelijkmakende schaaft der Romeinsche wereldheerschappij gegaan en wel eeuwen achtereen. Waar niet het Grieksch weerstand bood, hadden alle nationale talen voor een bedorven Latijn moeten wijken; er was geen onderscheid van natie meer, er waren geen Galliers, Neriërs, Liguriërs, Iberikers meer, zij waren allen Romeinen geworden. Het Romeinsche bestuur en het Romeinsche recht hadden overal de oude familiegroepen vernietigd en daarmee het laatste overblijfsel van plaatselijke en nationale zelfstandigheid. Het nieuwbakken Romeinendom gaf er niets voor in de plaats; het drukte geen nationaliteit uit, maar slechts het ontbreken er van. De elementen voor nieuwe naties waren overal voorhanden; de Latijnsche dialecten der verschillende provincies scheidden zich meer en meer van elkaar af; de natuurlijke grenzen, die Italië, Gallië, Spanje, Afrika vroeger tot zelfstandige landen hadden gemaakt, waren er nog en lieten zich ook nog voelen. Maar nergens was de kracht voorhanden om deze elementen tot nieuwe naties samen te vatten; nergens was nog een spoor van levenskracht, van weerstandsvermogen, laat staan van scheppingskracht. De ontzettende menschenmassa van het ontzettende gebied had slechts één band, die haar samenhiel: den Romeinschen staat en deze was met den tijd haar ergste vijand en onderdrukker geworden. De provincien hadden Rome vernietigd; Rome zelf was een provinciestad geworden als andere — wel bevoorrecht, maar niet meer heerscheres, niet meer middelpunt van het wereldrijk, niet eens meer de zetel van den keizer en de onderkeizers, die in Konstantinopel, Trier en Milaan woonden. De Romeinsche staat was een reusachtige, ingewikkelde machine geworden, uitsluitend voor het uitzuigen der onderdanen. Allerlei belastingen, gedwongen arbeid voor den staat en leveringen drukten de massa der bevolking in steeds diepere armoede; de druk werd tot ondragelijk wordens toe verzwaard door de afpersingen van stadhouders, belastinggaarders en soldaten. Zoover was de Romeinsche staat met zijn wereldheerschappij gekomen: zijn recht van bestaan was gegrond op het bewaren der inwendige orde en bescherming tegen de barbaren er buiten. Maar zijn orde was slechter dan de ergste wanorde en naar de barbaren, waartegen hij de burgers heette te beschermen, verlangden deze als redders.

De toestand der maatschappij was niet minder ellendig. Reeds in den laatsten tijd der republiek was de Romeinsche heerschappij op onbegrensde uitbuiting der veroverde provincies gericht; het keizerrijk had deze uitbuiting niet afgeschaft, maar integendeel geregeld. Hoe meer het rijk in verval geraakte, des te hooger stegen belastingen en leveringen en des te onbeschaamder werd door de beambten geroofd en afgeperst. Handel en industrie waren nooit iets geweest voor de volkenbeheerschende Romeinen, alleen met den rente-woeker hadden zij alles overtroffen, wat voor en na hen kwam. Wat aan handel aanwezig en behouden was, ging te gronde door de afpersing der beambten; wat zich nog wist te redden, valt op het oostelijke, het Grieksche deel van het rijk, dat buiten ons onderwerp valt. Algeheele verarming, achteruitgang van het verkeer, het handwerk, de kunst, afname van de bevolking, verval der steden, teruggang van den akkerbouw naar een lageren trap — dat was het eindresultaat van de Romeinsche wereldheerschappij.

De akkerbouw was evenals in de geheele oude wereld weer meer dan ooit de tak van voortbrenging, waar het op aankwam. In Italië waren de ontzettende landgoederen (latifundien), die sedert het einde der republiek bijna het geheele gebied innamen, op tweeërlei wijze gebruikt; hetzij als veeweide, waar de bevolking door schapen en ossen was vervangen, die door enkele slaven konden worden opgepast; of als villa's, waar met massa's slaven op groote schaal tuinbouw werd gedreven, deels voor de weelde van den bezitter, deels voor den verkoop op de markten in de stad. De groote veeweiden waren gebleven en nog uitgebreid; de villagoederen en de tuinbouw waren achteruitgegaan met de verarming der bezitters en het verval der steden. Het bedrijf der latifundien, berustende op slavenarbeid loonde niet meer; het was echter toen de eenigst mogelijke vorm van groot-landbouwbedrijf. Het klein-bedrijf was weer de eenigst loonende vorm geworden. De eene villa na de andere werd in kleine stukken verdeeld en uitgegeven aan erfpachters, die een bepaalde som betaalden of aan partiarii, meer bestuurders dan pachters, die voor hun arbeid slechts het zesde of zelfs maar het negende van de jaarlijksche opbrengst voor hun arbeid kregen. Voornamelijk werden de kleine stukken grond uitgegeven aan kolonen, die daarvoor jaarlijks een bepaald bedrag betaalden, aan het land gebonden waren en met hun stuk grond verkocht konden worden; zij

waren wel geen slaven, maar zij waren ook niet vrij, konden niet met vrijen huwen en hun huwelijken onder elkaar werden niet als geheel geldig beschouwd, maar evenals die der slaven, als bijslaperij (contubernium). Zij waren de voorloopers van de middeleeuwsche lijfeigenen.

De tijd voor de antieke slavernij was voorbij. Noch op het land in het groot-landbouwbedrijf, noch in het stedelijk kleinbedrijf was er meer zooveel mee te verdienen, dat het de moeite loonde — de markt voor haar producten was voorbij. In het kleinbedrijf van den landbouw en het handwerk, waartoe de reusachtige productie van den bloeitijd van het rijk was ineengeschrompeld, was geen plaats voor talrijke slaven. Alleen nog voor huis- en weeldeslaven der rijken was er plaats in de maatschappij. Maar de uitstervende slavernij was nog altijd voldoende om allen productieven arbeid als slavenarbeid te doen beschouwen, als onwaardig voor den vrijen Romein, en dat was nu immers iedereen. Vandaar aan den eenen kant het, in steeds toenemend aantal, vrijlaten van overbodige, tot last geworden slaven, aan den anderen kant toename der kolonen en der verarmde vrijen (overeenkomende met de poor whites in de ex-slavenstaten in Amerika). Het Christendom is volmaakt onschuldig aan het langzamerhand uitsterven der antieke slavernij. Het heeft de slavernij eeuwen lang in het Romeinsche rijk meegemaakt, en heeft later nooit den slavenhandel der Christenen verhinderd, noch die van de Duitschers in het noorden, noch die van de Venetianen op de Middellandsche zee, noch den lateren negerhandel.¹⁾ De slavernij loonde niet meer, daarom stierf zij uit. Maar de verdwijnende slavernij liet haar giftigen angel achter in de veroordeeling van den productieven arbeid van vrijen. Hier stak de Romeinsche wereld in een slop zonder uitweg: de slavernij was economisch onmogelijk, de arbeid der vrijen werd moreel veroordeeld. De eene kon niet meer, de andere nog niet de grondvorm zijn van de maatschappelijke produktie. Hier kon alleen een algeheele omwenteling hulp brengen.

In de provincien zag het er niet beter uit. De meeste berichten hebben wij uit Gallie. Naast de kolonen waren hier nog vrije kleine boeren. Om tegen overweldiging van be-

1) Volgens bisschop Liutprand van Cremona was in de 10e eeuw in Verdun, dus in het heilige Duitse rijk, de hoofdtak van industrie de fabrikage van eunuchen, die met groot voordeel naar Spanje voor de Moorsche harems werden uitgevoerd.

ambten, rechters en woekeraars beschermd te zijn stelden zij zich dikwijls onder bescherming, onder patronaat van een machtige; en niet, dat enkelen het deden, maar geheele gemeenten, zoodat de keizers in de vierde eeuw het meermalen verboden. Maar wat hielp het hen die bescherming zochten? De patroon stelde hun de voorwaarde, dat zij hem het eigendomsrecht op hun gronden overdroegen, waartegenover hij hun het vruchtgebruik voor hun leven verzekerde — een kneep, waarvan de heilige kerk notitie nam en die zij in de 9^e en 10^e eeuw tot vermeerdering van het rijk Gods en van haar eigen grondbezit herderlijk nabootste. In dien tijd echter, omstreeks het jaar 475, ijvert bisschop Salvianus van Marseille nog verontwaardigd tegen zulken diefstal en vertelt, dat de druk van de Romeinsche beambten en groot-grondbezitters zoo erg was geworden, dat vele „Romeinen” vluchtten naar de streken, die reeds door de barbaren bezet waren en dat de Romeinsche burgers, die daar woonden, nergens zoo bang voor waren als om weer onder Romeinsche heerschappij te komen. Dat de ouders toen dikwijls uit armoede hun kinderen als slaven verkochten, wordt bewezen door een daartegen uitgevaardigde wet.

De Germaansche barbaren namen voor het bevrijden van de Romeinen van hun eigen staat, hun twee derden van al den grond af en verdeelden die onder elkaar. De verdeeling geschiedde volgens de genswetten: bij het betrekkelijk klein getal veroveraars bleven groote streken onverdeeld, deels als bezit van het geheele volk, deels als bezit der verschillende stammen en gentes. In iedere gens werd het akker- en weideland onder de huishoudingen in gelijke stukken verloot; of later nieuwe verdeelingen herhaaldelijk plaats hadden weten wij niet, in ieder geval verdwenen zij spoedig in de Romeinsche provinciën en de aandeelen werden vervreemdbaar privaateigendom, alodium. Wouden en jachtgronden bleven onverdeeld voor gemeenschappelijk gebruik; dit gebruik evenals de wijze van bebouwing van den verdeelden grond werd geregeld naar het aloud gebruik en naar gemeenschappelijk besluit. Hoe langer de gens in haar dorp woonde en hoe meer de Germanen en Romeinen langzamerhand samensmolten, des te meer trad het familiekarakter van den band op den achtergrond tegenover zijn plaatselijk karakter; de gens verdween voor de markgenootschap, waarin echter nog vaak genoeg sporen overblijven van het ontstaan uit de verwantschap der leden. Zoo ging hier de gensregeling, tenminste

in de landen waar de markgemeenschap bleef bestaan — Noord-Frankrijk, Engeland, Duitschland en Skandinavië — geleidelijk over in een plaatselijke regeling, die in het staatsgeheel paste. Maar zij behield nog het oorspronkelijke democratisch karakter, dat een kenmerk is van de gens en zoo behield ze zelfs in de haar later opgedrongen wijziging een stuk gensinrichting en daarmee een wapen in de hand der onderdrukten, voortlevend tot in onzen tijd.

Wanneer zoo de familieband in de gens spoedig verloren ging, dan was dit het gevolg daarvan, dat haar organen ook in den stam en in het geheele volk door de verovering ontaardden. Wij weten, dat de heerschappij over onderworpenen niet met de genswetten kan samengaan. Wij zien het hier op groote schaal. De Germaansche volken, meester over de Romeinsche provincien hadden deze, hun verovering te organiseren. Men kon echter de massa's Romeinen evenmin in de gentes opnemen, als door de genswet beheerschen. Aan het hoofd van de vooreerst grootendeels, voortlevende, Romeinsche plaatselijke bestuurslichamen moest men iets in de plaats stellen van den Romeinschen staat en dat kon alleen een andere staat zijn. De organen van de genswetten moesten in staatsorganen veranderen en onder den drang der omstandigheden zeer snel. De eerste vertegenwoordiger van het veroverend volk was nu de legeraanvoerder. De beveiliging van het veroverd gebied naar binnen en naar buiten eischte uitbreiding van zijn macht. Het oogenblik was gekomen, het veldheerschap in een koningschap te veranderen: en zoo geschiedde het.

Nemen wij het Frankenkrijk. Hier waren het overwinnend volk, den Saliërs, niet alleen de uitgestrekte Romeinsche staatsdomeinen in handen gevallen als volledig bezit, maar ook nog de groote landstreken, die niet door de verdeeling aan de grootere en kleinere gouw- en markgemeenschappen gekomen waren n.l. alle groote woudstreken. Het eerste wat de, van eenvoudige opperveldheer tot werkelijke landsvorst geworden, Frankenkoning deed, was dit volkseigendom in koninklijk goed te veranderen, het aan het volk te ontstelen en het aan zijn gevolg te schenken of in leen te geven. Dit gevolg was oorspronkelijk zijn persoonlijk gevolg in den krijg en de overige onderaanvoerders van het leger; het werd spoedig versterkt, niet alleen door Romeinen, d.w.z. geromaniseerde Galliërs, die hem door hun schrijfkunst, hun beschaving, hun kennis van de Romeinsche landstaal en van de Latijnsche schrijf-

taal, en van het landsrecht spoedig onontbeerlijk werden, maar ook door slaven, lijfeigenen en vrijgelatenen, die zijn hof vormden en waaruit hij zijn gunstelingen koos. Aan al deze personen werden stukken van het volksland eerst meestal geschonken, later in den vorm van gunsten meestal voor het leven van den koning verleend; zoo werd de grondslag van een nieuwe adel op kosten van het volk geschapen.

Dat was nog niet genoeg. De groote uitgestrektheid des rijks was met de middelen van de oude gensregeling niet te regeeren; de raad van hoofden, zoo hij niet reeds lang had opgehouden te bestaan, zou niet hebben kunnen bijeenkomen en werd spoedig door de vaste omgeving van den koning vervangen; de oude volksvergadering bleef in schijn nog bestaan, maar ging eveneens meer en meer over in een eenvoudige vergadering van de onderaanvoeders van het leger en van de nieuw opkomende grooten. De vrije grondbezittende boeren, de massa van het Frankische volk, werden door de eeuwige burger- en veroveringsoorlogen, de laatste vooral onder Karel den Grooten, evenzoo uitgeput en achteruitgebracht als vroeger de Romeinsche boeren in de laatste tijden van de republiek. Zij, die oorspronkelijk het geheele leger en na de verovering van Frankrijk zijn kern gevormd hadden, waren in het begin van de negende eeuw zoo verarmd, dat ter nauwernood nog de vijfde man kon uittrekken. In de plaats van den direct door den koning opgeroepen heerban van vrije boeren kwam een leger samengesteld uit de dienstmannen der nieuw opgekomen grooten, waaronder ook hoorige boeren, nakomelingen van hen, die vroeger slechts den koning als heer gekend hadden en nog vroeger heelemaal geen heer, zelfs geen koning. Onder de opvolgers van Karel werd de ondergang van den Frankischen boerenstand voltooid door binnenlandsche oorlogen, zwakheid der koninklijke macht en bijbehorende aanmatigingen der grooten, waarbij de nog door Karel aangestelde gouwgraven kwamen, die naar de erfelijkheid van het ambt streefden, en eindelijk door de invallen der Noormannen. Vijftig jaren na den dood van Karel den Grooten lag het Frankenrijk even machteloos aan de voeten van de Noormannen als vierhonderd jaar vroeger het Romeinsche rijk aan de voeten der Franken.

Niet alleen de machteloosheid naar buiten, maar ook de inwendige maatschappelijke orde of beter gezegd wanorde was bijna dezelfde. De vrije Frankische boeren waren in een soortgelijken toestand gekomen als hun voorgangers de

Romeinsche kolonen. Geruïneerd door de oorlogen en plunderingen hadden zij zich onder de bescherming moeten stellen van de nieuw opgekomen grooten of van de kerk: want de koninklijke macht was te zwak om hen te beschermen; die bescherming echter moesten zij duur betalen. Zooals vroeger de Gallische boeren, moesten zij het eigendomsrecht op hun stuk grond aan den beschermheer afstaan en kregen het van hem terug als leengoed onder verschillende en wisselende vormen, altijd echter alleen voor het verleenen van diensten en het opbrengen van schatting; waren zij eenmaal op deze wijze afhankelijk geworden, dan verloren zij ook langzamerhand hunne persoonlijke vrijheid; na weinige generaties waren de meesten reeds lijfeigenen. Hoe snel de ondergang van den vrijen boerenstand plaats had, blijkt uit Irminon's Grondboek van de abdij St. Germain des Près, toen bij, nu in Parijs. Op het uitgestrekte, in de omstreken verspreide grondbezit van deze abdij woonden toen, nog bij het leven van Karel den Grooten 3788 huishoudingen, bijna zonder uitzondering Franken met Germaansche namen. Daarvan waren 2080 kolonen, 35 lijfeigenen, 220 slaven en slechts 8 vrije boeren. Het door Salvianus goddeloos genoemde gebruik, dat de beschermheer zich het stuk grond van den boer in eigendom liet afstaan en het hem voor het leven ten gebruike teruggaf werd nu door de kerk algemeen tegen de boeren in praktijk gebracht. De heerendiensten, die nu meer en meer in gebruik kwamen, hadden in de Romeinsche angarien, gedwongen diensten voor den staat, evengoed een voorbeeld gehad als in de diensten der Germaansche markgenooten voor het bouwen van bruggen en wegen en voor andere gemeenschappelijke doeleinden. Zooals het scheen was dus de massa der bevolking na vierhonderd jaren weer op zijn uitgangspunt teruggekomen.

Dit is echter slechts een bewijs voor twee zaken: Ten eerste, dat de maatschappelijke indeeling en de verdeeling van eigendommen in het ondergaande Romeinsche rijk geheel in overeenstemming waren met den toenmaligen stand der productie in akkerbouw en industrie en dus onvermijdelijk waren geweest; en ten tweede, dat deze stand der productie in den loop der volgende vierhonderd jaren niet noemenswaard gedaald of gestegen was en dus met dezelfde noodzakelijkheid dezelfde eigendomsverdeeling en dezelfde bevolkingsklassen had voortgebracht. De stad had in de laatste eeuwen van het Romeinsche rijk haar vroegere heerschappij over

het land verloren en deze in de eerste eeuwen der Germaansche heerschappij niet teruggekregen. Dit onderstelt een lage trap van ontwikkeling zoowel van den akkerbouw als van de industrie. Deze algemeene toestand heeft noodzakelijk groote heerschende grondbezitters en afhankelijke kleine boeren ten gevolge. Hoe onmogelijk het was, eenerzijds de Romeinsche latifundien met slaven, anderzijds de nieuwere groote landbouw met gedwongen arbeid in zulk een maatschappij te dwingen, bewijzen de ontzaglijke, maar spoorloos weer verdwenen proeven van Karel den Grooten met zijn beroemde keizerlijke villa's. Zij werden slechts door kloosters voortgezet en droegen slechts voor deze vruchten; de kloosters waren echter abnormale lichamen berustende op echeloosheid; zij konden iets buitengewoons volbrengen, maar moesten juist daarom ook uitzonderingen blijven.

En toch was men gedurende deze vierhonderd jaren verder gekomen. Al vinden wij aan het eind ook bijna dezelfde hoofdklassen terug als aan het begin, het waren andere menschen geworden, die deze klassen vormden. De antieke slavernij, de verarmde, armoedige vrijen, die den arbeid verachtten als slavenwerk, zij waren verdwenen. Tusschen de Romeinsche kolonen en de nieuwe hoorigen had de vrije Frankische boer gestaan. Het „nuttelooze herinneren en de vergeefsche strijd” van het in verval gerakende Romeinendom was dood en begraven. De maatschappelijke klassen van de negende eeuw hadden zich niet gevormd in den modderpoel van een ondergaande beschaving, maar in de geboorteweeën van een nieuwe. Het nieuwe geslacht, zoowel heeren als knechten, was een geslacht van mannen, vergeleken met zijn Romeinsche voorgangers. De verhouding van machtige grondbezitters en dienende boeren was daar de ondergangsvorm geweest van de antieke wereld, waarvoor geen uitweg bestond, nu was zij hier het uitgangspunt van een nieuwe ontwikkeling. En hoe onproductief deze vier eeuwen ook schijnen, eene belangrijke vrucht hadden ze doen rijpen: de moderne nationaliteiten, de nieuwe gestalte en geleding der West-Europeesche menschheid voor de komende geschiedenis. De Germanen hadden werkelijk aan Europa een nieuw leven gegeven en daarom eindigde de oplossing der staten in de Germaansche periode niet met een onderwerping door Noormannen of Saracenen, maar met de verdere ontwikkeling van de landschenkingen en van het zich onder bescherming stellen (commendatie) tot het feudalisme, en met een zoo

geweldige vermeerdering der bevolking, dat nauwlijks tweehonderd jaren later de sterke aderlatingen der kruistochten zonder nadeel konden worden verdragen.

Wat was echter het geheimzinnige toovermiddel, waardoor de Germanen het afstervende Europa nieuwe levenskracht inbliezen? Was het een aangeboren wondermacht van de Germaansche volkstam, zooals ons de chauvinistische geschiedschrijvers voordichten? Geenszins. De Germanen waren toen vooral een zeer begaafde Arische volkstam en bezig zich sterk te ontwikkelen. Maar het waren niet hunne bijzondere nationale eigenschappen, die Europa verjongd hebben, maar eenvoudig — hun barbaarschheid, hun genswetten.

Hun persoonlijke flinkheid en dapperheid, hun vrijheidszin en hun democratisch instinkt, dat in alle openbare aangelegenheden de eigen aangelegenheden zag, in het kort al die eigenschappen, die de Romeinen verloren hadden en die alleen in staat waren uit het slijk van de Romeinenwereld nieuwe staten te vormen en nieuwe nationaliteiten te laten groeien — wat waren zij anders dan de karaktertrekken van den barbaar op den hoogsten trap — vruchten van zijn genswetten?

Waar zij den antieken vorm der monogamie veranderden, de heerschappij van den man in de familie verzachtten, aan de vrouw een hoogere plaats gaven dan de klassieke wereld ooit gekend had, wat stelde hen daartoe anders in staat dan hun barbaarschheid, hun gensgewoonten, de nog in hen levende herinnering aan den tijd van het moederrecht?

Waar zij in minstens drie der belangrijkste landen, Duitschland, Noord Frankrijk en Engeland, een stuk echte gensregeling in den vorm van markgenootschappen in den feudaalstaat wisten te behouden en daarmee de onderdrukte klasse, de boeren zelfs onder de hardste middeleeuwsche lijfeigenschap een plaatselijk vereenigingsmiddel en een middel tot weerstand gaven, zooals de antieke slaven zoomin als de moderne proletariers ter beschikking hadden — waaraan was dat anders toe te schrijven dan aan hun barbaarschheid, hun uitsluitend barbaarsche wijze zich naar geslachten te vestigen?

En ten slotte, waar zij de reeds in het vaderland uitgeoefende mildere vorm van ondergeschiktheid, waarin ook in het Romeinsche rijk de slavernij meer en meer overging, ontwikkelen en tot den eenigsten verheffen konden; een vorm die, Fourier heeft er het eerst op gewezen, aan de onderworpenen het middel geeft tot de langzame

bevrijding *als klasse* (fournit aux cultivateurs des moyens d'affranchissement *collectif et progressif*); een vorm, die daardoor ver boven de slavernij staat, waar alleen de onmiddellijke vrijlating van een enkele zonder overgangstoestand mogelijk is (afschaffing der slavernij door een gelukkenden opstand kent de oudheid niet) — terwijl werkelijk de lijfeigenen in de middeleeuwen langzamerhand hun bevrijding als klasse doorzetten — waaraan hebben wij dat anders te danken dan aan hun barbaarschheid, waardoor zij nog niet tot de volledig ontwikkelde slavernij waren gekomen, noch tot de antieke arbeidsslavernij noch tot de oorstersche huisslavernij?

Alles wat de Germanen levenskrachtigs en levenwekkends in de Romeinsche wereld brachten was barbaarschheid. Werkelijk zijn alleen barbaren in staat een wereld, die lijdt aan ondergaande beschaving te verjongen. En de hoogste trap van de barbaarschheid, waartoe de Germanen zich voor de volksverhuizing hadden opgewerkt, was juist de gunstigste voor dit proces. Dit verklaart alles.

IX. BARBAARSCHHEID EN BESCHAVING.

Wij hebben nu de oplossing van de gensregeling gevolgd bij de drie groote afzonderlijke voorbeelden van de Grieken, Romeinen en Germanen. Onderzoeken wij tot slot de algemeene economische oorzaken, die de gensorganisatie der maatschappij op den hoogsten trap van de barbaarschheid reeds ondermijnden en met de intrede der beschaving geheel deden verdwijnen. Daarbij hebben wij Marx' „Kapital” even noodig als het boek van Morgan.

Te voorschijn gekomen op den middentrap, en verder ontwikkeld op den hoogsten trap der wildheid, bereikt de gens, voor zoover wij dit naar onze bronnen kunnen beoordeelen, haar bloeitijd op den ondersten trap van de barbaarschheid. Met dezen trap van ontwikkeling beginnen wij dus.

Wij vinden hier, waar ons de Amerikaansche roodhuiden als voorbeeld moeten dienen, de gensregeling geheel ontwikkeld. Een stam is in eenige, meestal twee, gentes verdeeld; deze oorspronkelijke gentes vallen bij toenemende bevolking uiteen in eenige dochter-gentes, tegenover welke de moedergens als fratrie verschijnt; de stam zelf splitst zich in verschillende stammen, maar in ieder vinden we de oude gentes grootendeels terug; een bond omvat tenminste in enkele gevallen de verwante stammen. Deze eenvoudige organisatie was volkomen voldoende voor de maatschappelijke toestanden, waaruit zij ontsprongen is. Zij is slechts haar eigen, natuurlijke groepeeringswijze, zij is in staat alle konflikten op te lossen, die in de zoo georganiseerde maatschappij kunnen ontstaan. Naar buiten beslecht de oorlog; hij kan met vernietiging van den stam eindigen, maar nooit met zijn onderwerping. Het is het grootsche maar ook het bekrompene der genswetten, dat zij geen ruimte laat voor heerschappij en onderdrukking. Naar binnen is er nog geen onderscheid tusschen rechten en plichten; de vraag of

deelname aan openbare aangelegenheden, bloedwraak of zoen een recht of een plicht is, bestaat voor de Indianen niet; zij zou hem even dwaas toeschijnen als de vraag of eten, slapen, jagen een recht of een plicht is. Evenmin kan een splitsing van den stam en van de gens in verschillende klassen plaats hebben. En dit brengt ons tot het onderzoek van den ekonomischen grondslag van den toestand.

De bevolking is zeer dun: dichter alleen op de woonplaats van den stam, waaromheen in een grooten kring eerst het jachtgebied en dan het neutrale woud ligt, dat de scheiding vormt van andere stammen. De verdeeling van arbeid volgt uit de natuur en bestaat slechts tusschen de beide geslachten. De man voert den oorlog, gaat jagen en visschen en verschaft de grondstoffen voor de voeding en de daarvoor noodige werktuigen. De vrouw zorgt voor de huishouding en het toebereiden van voeding en kleeding, kookt, weeft, naait. Ieder van beide voert de heerschappij op zijn gebied, de man in het woud, de vrouw in huis. Ieder is eigenaar van de door hem gebruikte en vervaardigde werktuigen; de man van de wapens, het jacht- en vischtuig, de vrouw van het huisraad. De huishouding is kommunistisch voor eenige soms voor vele families ¹⁾. Wat gemeenschappelijk gemaakt en gebruikt wordt is gemeenschappelijk eigendom: het huis, de tuin en de boot. Dus hier en ook hier alleen geldt nog, „door eigen arbeid verkregen eigendom”, wat juristen en ekonomen de beschaafde maatschappij toedichten, de laatste leugenachtige rechtsgrond, waarop het tegenwoordig, kapitalistisch eigendomsrecht nog steunt.

Maar de menschen bleven niet overal op dezen trap staan. In Azie vonden zij dieren, die zich lieten temmen en zich getemd voortplantten. De wilde buffelkoe moest door jagen verkregen worden, de tamme leverde jaarlijks een kalf en bovendien melk. Een aantal der meest ontwikkelde stammen — Ariërs, Semieten, misschien ook reeds de Turaniërs — maakten eerst van het temmen, later nog alleen van het fokken en oppassen van vee hun voornaamsten tak van bedrijf. Herdersstammen scheidden zich af van de overige massa der barbaren: eerste groote maatschappelijke verdee-

1) Vooral aan de noordwestkust van Amerika, zie Bancroft. Bij de Haidahs op het Koningin Charlotte-eiland komen huishoudingen voor tot 700 personen onder één dak. Bij de Nootka's leefden geheele stammen onder één dak.

ling van arbeid. De herdersstammen produceerden niet alleen meer, maar ook andere levensmiddelen dan de overige barbaren. Zij hadden niet alleen melk, melkproducten en vleesch in grootere massa's dan deze, maar ook huiden, wol, geitenhaar en de spinsels en weefsels, die zich met de hoeveelheid grondstoffen vermeerderden. Daarmede werd een geregelde ruil voor het eerst mogelijk. Op vroegere trappen van ontwikkeling kon slechts nu en dan ruil plaats vinden; bijzondere handigheid in het maken van wapens of werktuigen kan tot tijdelijke verdeling van arbeid voeren. Zoo zijn onbetwistbare overblijfselen van werkplaatsen voor steenen werktuigen uit het latere deel van het steentijdperk op vele plaatsen gevonden; de kunstenaars, die zich hier hun bekwaamheid verwierven, werkten waarschijnlijk evenals de vaste handwerkers in Indische gensgemeenschappen, voor rekening van de gemeenschap. In geen geval kon op dezen trap een andere ruil dan binnen den stam ontstaan en ook dat bleef uitzondering. Na de afscheiding der herdersstammen echter zijn alle voorwaarden aanwezig voor den ruil tusschen de onderdeelen van verschillende stammen en voor zijn ontwikkeling en bevestiging als vaste instelling. Oorspronkelijk ruilde stam met stam door tusschenkomst van de wederzijdsche genshoofden; toen echter de kudden privaat-eigendom begonnen te worden, kreeg de individueele ruil den bovenhand en werd eindelijk de uitsluitende vorm. Het hoofdartikel echter, dat de herdersstammen hun burenen in ruil gaven was vee; vee werd de waar, waarin alle andere waren geschat werden en die er overal gaarne voor in ruil genomen werd — kortom, vee kreeg de functie van geld en deed reeds op dezen trap van ontwikkeling als zoodanig dienst. Met zulk een noodzakelijkheid en snelheid ontwikkelde zich reeds in het begin van den warenruil de behoefte aan een geld-waar.

De tuinbouw, die aan de Aziatische barbaren op den laagsten trap waarschijnlijk vreemd was, kwam op zijn laatst op den middentrap bij hen op als voorlooper van den akkerbouw. Bij het klimaat van de Turansche hoogvlakte is een herdersleven onmogelijk zonder voorraad aan veevoeder voor den langen en strengen winter; verbouw van gras en koren was dus een bestaansvoorwaarde. Hetzelfde geldt voor de steppen ten Noorden van de Zwarte Zee. Nadat koren eerst voor het vee was gewonnen werd het spoedig ook eoedsel voor de menschen. Het bebouwde land bleef nog vigendom van den stam; eerste ten gebuike gegeven aan

de gens, later door deze aan de huisgemeenschappen en ten slotte aan ieder afzonderlijk; een zeker recht van bezit konden zij er op hebben maar meer ook niet.

Van de aanwinsten der industrie op dezen trap zijn twee zaken vooral van belang. De eerste is het weefgetouw, de tweede het smelten van metalen uit erts en het bewerken van metalen. Koper en tin en het uit deze twee samengestelde brons waren verreweg de belangrijkste; het brons leverde bruikbare werktuigen en wapens, maar kon niet de steenen werktuigen verdringen; dit kon pas het ijzer en dit winnen, kon men nog niet. Men begon goud en zilver als sieraad te gebruiken en deze moeten tegenover koper en brons reeds een hooge waarde gehad hebben.

De verhooging der productie in alle takken — veeteelt, akkerbouw, huisarbeid — maakte het de menschelijke arbeidskracht mogelijk, meer te produceeren dan voor haar onderhoud noodig was. Zij verhoogde gelijktijdig de dagelijksche hoeveelheid arbeid, die ieder lid van de gens, huisgenootschap of afzonderlijke familie toeviel. De toevoeging van nieuwe arbeidskrachten werd wenschelijk. De oorlog leverde ze: de krijgsgevangenen werden tot slaven gemaakt. De eerste groote maatschappelijke verdeeling van arbeid had, door haar verhooging van de productiviteit van den arbeid, dus van den rijkdom en met haar van de uitbreiding der productie, onder het gegeven samenstel van historische voorwaarden, noodzakelijk de slavernij ten gevolge. Uit de eerste groote maatschappelijke verdeeling van den arbeid ontsprong de eerste groote splitsing der maatschappij in twee klassen: meesters en slaven, uitbuiters en uitgebuiten.

Hoe en wanneer de kudden uit gemeenschappelijk bezit van stam of gens aan de afzonderlijke familiehoofden in eigendom zijn overgegaan, daarover weten wij tot nu toe niets. Het moet in hoofdzaak op dezen trap geschied zijn. Met de kudden nu en de overige nieuwe rijkdommen kwam een omkeering in de familie. De broodwinning was altijd een zaak van den man geweest, de middelen er toe waren door hem vervaardigd en zijn eigendom. De kudden waren de nieuwe middelen voor het onderhoud; eerst het temmen later het oppassen was zijn werk. Hem behoorde dus het vee en ook de waren en slaven, die tegen vee geruild waren. Het geheele overschot, dat de arbeid nu opleverde viel den man ten deel; de vrouw genoot er ook van, maar zij had geen deel in het eigendomsrecht. De „wilde” krijger en jager was

in huis tevreden geweest met de tweede plaats, na de vrouw; de „zachtere” herder, pochend op zijn rijkdom drong naar voren, naar de eerste plaats en drong de vrouw terug naar de tweede. En zij mocht zich niet beklagen. De verdeeling van arbeid in de familie had de verdeeling van het eigendom tusschen man en vrouw geregeld; zij was dezelfde gebleven; en toch keerde zij de verhouding in huis het onderst boven, alleen omdat de verdeeling van arbeid buiten de familie een andere was geworden. Dezelfde oorzaak, die aan de vrouw vroeger de heerschappij in huis had verzekerd: hare beperking tot den huisarbeid, dezelfde oorzaak verzekerde nu den man de heerschappij in huis: de huiselijke arbeid van de vrouw verzonk in het niet naast den arbeid voor de broodwinning door den man; deze was alles gene slechts een onbelangrijke toegift. Hier blijkt reeds, dat de bevrijding der vrouw, hare gelijkstelling met den man een onmogelijkheid is en blijft, zoolang de vrouw van de maatschappelijk productieve arbeid is uitgesloten en beperkt is tot huiselijke bezigheden. De bevrijding der vrouw wordt eerst mogelijk, zoodra zij op groote maatschappelijke schaal aan de productie kan deelnemen, en de huiselijke bezigheden haar nog maar in onbeteekenende mate in beslag nemen. En dit is pas mogelijk geworden door de moderne groot-industrie, die niet alleen vrouwenarbeid op groote schaal toelaat, maar deze formeel eischt en die ook meer en meer de strekking heeft de private huiselijke bezigheden tot een openbare industrie te maken.

Door de feitelijke heerschappij van den man in huis was de laatste belemmering voor zijn alleenheerschappij verdwenen. Deze alleenheerschappij werd bevestigd en vereeuwigd door den ondergang van het moederrecht, de invoering van het vaderrecht, de geleidelijke overgang van het paringshuwelijk tot de monogamie. Daarmee kwam een scheur in de oude gensorde: de afzonderlijke familie werd een macht en verhieft zich dreigend tegenover de gens.

De volgende stap voert ons naar den hoogsten trap van de barbaarschheid, de periode, waarin alle kultuurvolken hun heldentijd doormaken: den tijd van het ijzeren zwaard maar ook van de ijzeren ploegschaar en bijl. Het ijzer was in dienst gekomen van den mensch, de laatste en belangrijkste van alle grondstoffen die in de geschiedenis een omkeering teweegbrachten, de laatste — op den aardappel na. Het ijzer schiep den akkerbouw op grootere oppervlakten, het maakte uitgestrektere woudstreken productief; het gaf den handwerks-

man werktuigen met een hardheid en snede, die geen steen, geen ander bekend metaal weerstond. Dit natuurlijk eerst langzamerhand; het eerste ijzer was dikwijls nog zachter dan brons. De steenen wapens verdwenen zoo slechts langzaam; niet alleen in het Hildebrandslied, maar ook bij Hastings in 1066 kwamen nog steenen bijlen in het gevecht. Maar de vooruitgang had nu onweerstaanbaar, minder afgebroken en sneller plaats. De met steenen muren, torens en tinnen omgeven stad van steenen of baksteenen huizen werd de centrale woonplaats van den stam of stammenbond; een geweldige vooruitgang in de bouwkunst, maar ook een bewijs voor grooter gevaar en behoefte aan bescherming. De rijkdom nam snel toe, maar als rijkdom van enkelen; de weverij, de metaalbewerking en de andere handwerken, die meer en meer zich afzonderden, ontvouwd en toenemende verscheidenheid en kunstvaardigheid der productie; de landbouw leverde naast koren, peulvruchten en ooft nu ook olie en wijn, waarvan men de bereiding geleerd had. Zoo uiteenloopende bezigheden konden niet meer door ieder afzonderlijk verricht worden; de tweede groote verdeeling van arbeid begon; handwerk en akkerbouw scheidden zich. De voortdurende toename der productie en daarmee van de productiviteit van den arbeid verhoogde de waarde van de menscheijke arbeidskracht; de slavernij, die reeds op den vorigen trap ontstaat en sporadisch voorkomt, wordt nu een wezenlijk bestanddeel van het maatschappelijk stelsel; de slaven houden op eenvoudig helpers te zijn, zij worden bij dozijnen naar den arbeid gedreven op het veld en in de werkplaats. Met de splitsing der productie in de twee groote hoofdtakken, akkerbouw en handwerk ontstaat de productie rechtstreeks voor den ruil, de warenproductie; met deze de handel, niet alleen binnenslands en aan de grenzen van den stam, maar ook reeds over zee. Dit alles echter nog weinig ontwikkeld; de edele metalen beginnen voornaamste en algemeene geldwaar te worden, maar nog ongemunt; zij worden nog alleen naar het ongemaskerd gewicht geruild.

Het onderscheid van rijken en armeren komt naast dat van vrijen en slaven — met de nieuwe verdeeling van arbeid een nieuwe splitsing van de maatschappij in klassen. Het verschil in bezit der afzonderlijke familiehoofden ontbindt de oude kommunistische huisgemeenschap overal, waar ze tot dien tijd behouden was gebleven; met haar de gemeenschappelijke bebouwing van den grond voor rekening van de gemeente.

Het akkerland werd aan de afzonderlijke families, eerst tijdelijk, later voor goed, in gebruik gegeven, de overgang tot volledig privaateigendom heeft langzamerhand plaats en gelijktijdig met den overgang van het paringshuwelijk tot monogamie. De enkel-familie begint de huishoudelijke eenheid in de maatschappij te worden.

De dichtere bevolking eischt een nauwere aansluiting naar binnen zoowel als naar buiten. De bond van verwante stammen wordt overal noodzakelijk; spoedig reeds ook hare samensmelting en daarmee de samensmelting der gescheiden stamgebieden tot een gezamenlijk gebied van het volk. De legeraanvoerder van het volk — rex, basileus, thiudans — wordt een onontbeerlijk, blijvend beambte. De volksvergadering komt op, waar zij niet reeds bestond. Legeraanvoerder, raad, volksvergadering vormen de organen van de gensmaatschappij, die zich tot militaire democratie heeft ontwikkeld. Militair — omdat de oorlog en de organisatie voor den oorlog nu gewone verrichting in het volksleven zijn geworden. De rijkdommen der bureu wekken de hebzucht van volken, bij welke het verwerven van rijkdom reeds als een hoofddoel des levens geldt. Zij zijn barbaren: rooven vinden zij gemakkelijker en zelfs eervoller dan door arbeid verkrijgen. De oorlog, die vroeger slechts gevoerd werd als wraakneming voor aanvallen of ter uitbreiding van het onvoldoende geworden gebied, wordt nu alleen voor roof gevoerd, wordt een vaste tak van bestaan. Niet voor niets staan de dreigende muren om de nieuwe bevestigde steden: in hare grachten gaapt het graf der gensregeling en hare torens steken hun spits reeds tot in de beschaving. En van binnen is het evenzoo. De roofoorlogen verhoogen de macht van den oppersten legeraanvoerder evenals die van de onderaanvoerders: de gewoonte de opvolgers uit dezelfde familie te kiezen gaat vooral sedert invoering van het vaderrecht langzamerhand over in een erfelijkheid, die eerst geduld, daarna geeischt en eindelijk met geweld werd doorgevoerd; de grondslag van erfelijke adel en koningschap is gelegd. Zoo scheuren zich de organen der gensinrichting geleidelijk los van hun wortel in het volk, in gens, fratrie, stam en de geheele gensregeling verandert in hare tegenstelling: uit een organisatie van stammen tot vrije regeling hunner eigen zaken wordt zij een organisatie tot plundering en onderdrukking der bureu en dientengevolge veranderen hare organen van werktuigen van den volkswil in zelfstandige organen van heerschappij

en onderdrukking tegenover het eigen volk. Dat was echter nooit mogelijk geweest, als niet de dorst naar rijkdom de gensgenooten gescheiden had in rijken en armen, als niet „het verschil in eigendom binnen dezelfde gens de eenheid van belangen veranderd had in antagonisme der gensgenooten” (Marx) en als niet de uitbreiding der slavernij reeds begonnen was, het werken voor zijn levensbehoeften als een slaafwaardige bezigheid te doen gelden, verachtelijker dan roof.

Daarmee zijn wij aan den drempel der beschaving gekomen. Zij wordt ingeleid door een nieuwen voortgang in de verdeling van arbeid. Op den ondersten trap produceerden de menschen nog maar alleen rechtstreeks voor eigen gebruik; slechts af en toe had een ruiling plaats en ze betrof slechts een toevallig aanwezige overvloed. Op den middentrap van de barbaarschheid vinden wij bij herdersvolken in het vee reeds een bezitting, die bij een zekere grootte van de kudde geregeld een overschot oplevert boven de eigen behoefte, tevens een verdeling van arbeid tusschen herdersvolken en meer achterlijke volken zonder kudden; daardoor vinden we hier twee naast elkaar bestaande verschillende trappen van productie en daarmee de voorwaarden voor een geregelde ruil. De hoogste trap van de barbaarschheid levert ons de verdere verdeling van arbeid tusschen akkerbouw en handwerk, daarmee productie van een steeds grooter wordend deel van de opbrengst van den arbeid, direct voor den ruil, daarmede de verheffing van den ruil tusschen de verschillende producenten tot een noodzakelijkheid in het leven der maatschappij. De beschaving bevestigt en vermeerdert deze reeds aanwezige verdeling van arbeid en wel door verscherping van de tegenstellingen tusschen stad en land (waarbij de stad het land economisch kan beheerschen zooals in de oudheid of ook het land de stad zooals in de middeleeuwen) en voegt daarbij een derde verdeling van arbeid, die karakteristiek en van beslissend belang voor haar is: zij brengt een klasse voort, die zich niet meer met de productie bezig houdt, maar alleen met den ruil van producten — de kooplieden. Alle vroegere aanleidingen tot klassenvorming vonden nog alleen in de productie hun grond; zij verdeelden

de lieden, deelnamen aan de productie in leiders en uitvoerders of wel in producenten op grootere en kleinere schaal. Hier treedt voor het eerst een klasse op, die, zonder eenig aandeel te hebben in de productie, zich de algemeene leiding der productie verovert en de producenten ekonomisch aan zich onderwerpt; die zich tot de onomgankelijke tusschenpersoon maakt tusschen elke twee producenten en beide uitbuit. Onder voorwendsel, den producenten de moeite en het risico van den ruil te ontnemen, den afzet hunner producten tot verafgelegen markten uittebreiden, en daardoor de nuttigste klasse der bevolking te worden, ontwikkelt zich een klasse van parasieten, echte maatschappelijke woekerplanten, die als loon voor zeer geringe werkelijke diensten zoowel van de inheemsche als van de vreemde productie den room afschept, snel enorme rijkdommen en overeenkomstigen maatschappelijken invloed verkrijgt en juist daarom in de periode der beschaving tot steeds nieuwe eere en grootere beheersching der productie is geroepen, tot zij eindelijk zelf ook aan een eigen product het daglicht doet aanschouwen — de periodieke handelskrisen.

Op den hier behandelde trap van ontwikkeling heeft de jonge koopmanschap evenwel nog niet het minste voor gevoel van de groote dingen, die haar wachten. Maar zij vormt zich en maakt zich onontbeerlijk en dat is voldoende. Met haar ontwikkelt zich echter het *metalen geld*, de gestempelde munt, en met het metalen geld een nieuw middel voor den niet-producent ter beheersching van den producent en zijn productie. De waar aller waren, die alle andere waren in het verborgene in zich bevat, was ontdekt, het toovermiddel, dat naar goetvinden in ieder te begeeren en begeerd ding was om te zetten. Wie het had, beheerschte de productiewereld en wie had het voor alle anderen? De koopman. In zijn hand was de eeredienst van het geld veilig. Hij zorgde ervoor, dat het bekend werd hoezeer alle waren en daarmee alle warenproducenten zich in aanbidding ter aarde moesten werpen voor het geld. Hij bewees praktisch hoe zeer alle andere vormen van rijkdom slechts bloote schijn worden tegenover deze belichaming van den rijkdom als zoodanig. Nooit is de macht van het geld weer in zulk een oorspronkelijke ruwheid en gewelddadigheid opgetreden als in deze priode zijner jeugd. Na het koopen van waren voor geld kwam het geld voorschieten en daarmee de rente en de woeker. Geen wetgeving van lateren tijd werpt den schuldenaar zoo hulpeloos

en reddeloos aan de voeten van den woekerenden schuld-eischer als de oud-Atheensche en oud-Romeinsche — en beide ontstonden plotseling vanzelf, als gewoonterechten, zonder een anderen dan ekonomischen dwang.

Naast den rijkdom aan waren en slaven, naast den geldrijkdom kwam nu ook de rijkdom aan grondbezit. Dat persoonlijk recht van bezit op de stukken grond, die hun oorspronkelijk door gens of stam waren overgelaten, was nu zoo versterkt, dat die stukken hun erfelijk eigendom waren. Waar zij in den laatsten tijd bovenal naar streefden, dat was de bevrijding van het recht der gensgemeenschap op die stukken, want dit werd hun een keten. Den keten raakten zij kwijt — maar spoedig daarna ook het nieuwe grondeigendom. Vol, vrij eigendomsrecht op den grond beteekent niet alleen de mogelijkheid den grond onverminderd en onbeperkt te bezitten, maar ook de mogelijkheid hem van de hand te doen. Zoolang de grond eigendom was van de gens bestond deze mogelijkheid niet. Toen echter de nieuwe grondbezitter de keten van het oppereigendomsrecht van de gens en van den stam voor goed afschudde, verbrak hij ook den band, die hem tot nu toe onverbreekbaar aan den grond gebonden had. Wat dit wilde zeggen werd hem aan het verstand gebracht door het gelijktijdig met het privaateigendom uitgevonden geld. De grond kon nu een waar worden, die men verkoopt of verpand. De grondeigendom was nog niet ingevoerd of de hypotheek was ook reeds uitgevonden (zie Athene). Evenals het airenendom en prostitutie de monogamie zoo volgt de hypotheek den grondeigendom op den voet. Gij hebt het vrije, volle, vervreemdbare grondeigendom willen hebben, welnu gij hebt het — tu l'as voulu, Georges Dandin!

Zoo ging met de uitbreiding van den handel, met geld en woeker, grondeigendom en hypotheek, de concentratie en centralisatie van den rijkdom in de handen van een weinig talrijke klasse snel voort, en daarnaast de toenemende verarming der massa's en de toenemende massa der armen. De nieuwe geld-aristokratie drong, voor zoover zij niet reeds bij voorbaat met den ouden stamadel samenviel, hem voorgoed op den achtergrond (in Athene, Rome en bij de Germanen). En naast deze splitsing der vrijen in klassen naar den rijkdom had vooral in Griekenland een ontzettende vermeerdering van het aantal slaven ¹⁾ plaats, wier gedwongen arbeid den grondslag

1) Het aantal voor Athene, zie boven bladz. 94. In Korinthe bedroeg het in den bloeitijd der stad 460.000, in Aegina 470.000

vormde, waarop zich later de bovenbouw van de geheele maatschappij verhief.

Gaan we nu eens na, wat onder deze maatschappelijke omwenteling uit de genswetgeving was geworden. Tegenover de nieuwe elementen, die buiten haar om waren opgegroeid stond ze machteloos. Zij onderstelde, dat de leden eener gens, of ten minste van een stam op hetzelfde gebied samen woonden en er de uitsluitende bewoners waren. Dat was reeds lang voorbij. Overal waren gentes en stammen dooreen geworpen, overal woonden slaven, beschermden, vreemdelingen midden tusschen de burgers. De vastheid van woonplaats, eerst op den middentrap van de barbaarschheid verworven, werd telkens weer verbroken tengevolge van de bewegelijkheid en veranderlijkheid van woonplaats voor handel, verandering van broodwinning of grondbezit noodig. De leden der gentes konden niet meer bijeenkomen om hun gemeenschappelijke aangelegenheden te behandelen; slechts voor dingen van minder belang als religieuze plechtigheden werd nog eenigszins gezorgd. Naast de behoeften en belangen, die de gentes geroepen en in staat waren te waarborgen, waren uit de omwenteling der productie-verhoudingen en de daaruit voortkomende verandering in de maatschappelijke indeeling nieuwe behoeften en belangen ontstaan, die niet alleen vreemd waren aan de oude gensorde maar er ook in alle opzichten mee in botsing kwamen. De belangen van de groepen van handwerklieden door de verdeeling van arbeid ontstaan, de bijzondere behoeften van de stad tegenover het land maakten nieuwe organen noodig; ieder dezer groepen was echter uit lieden samengesteld van verschillende gentes, fratriën en stammen, zij bevatten zelfs vreemdelingen; deze organen moesten dus gevormd worden buiten de gensinrichting om, er naast, dus er tegen. — En ook in elke gensvereeniging deed zich deze tegenstrijdigheid der belangen gevoelen, die haar toppunt bereikte in de vereeniging van rijken en armen, woekeraars en schuldenaars in dezelfde gens en in denzelfden stam. — Daar kwam nog de massa der nieuwe, buiten de gens staande bevolking bij, die zooals in Rome een macht in het land kon worden en bovendien te talrijk was om geleidelijk in de verwante geslachten en stammen te worden opgenomen. Tegenover deze massa stonden

in beide gevallen tien maal zoo veel als dat der vrije burgerbevolking.

de gensgenootschappen als gesloten, bevoorrechte lichamen; de oorspronkelijke, natuurlijke democratie was omgeslagen in een hatelijke aristokratie. — Eindelijk, de genswetten waren gegroeid in een maatschappij, die geen tegenstellingen in zich sloot, en was ook slechts aan zoo'n maatschappij aangepast. Zij had geen dwangmiddel buiten de publieke opinie. Hier was echter een maatschappij ontstaan, die zich krachtens het geheel harer economische bestaansvoorwaarden, in vrijen en slaven, in uitbuitende rijken en uitgebuite armen had moeten splitsen, een maatschappij, die deze tegenstelling niet alleen niet weer kon oplossen, maar haar steeds meer in de hoogte moest drijven. Zulk een maatschappij kon slechts bestaan, hetzij in een voortdurenden openlijken strijd dezer klassen tegen elkaar, hetzij onder de heerschappij van een derde macht, die schijnbaar zich verheffende boven de strijdende klassen, hun openlijken strijd neerdrukte en den klassenstrijd hoogstens op economisch gebied in zoogenaamd wettigen vorm zijn gang liet gaan. De gensregeling had afgedaan. Zij was vernietigd door de verdeling van arbeid en haar resultaat: de splitsing der maatschappij in klassen. Zij werd vervangen door den staat.

De drie hoofdvormen, waarin de staat zich op de bouwvallen der gensregeling verheft, hebben wij boven in bijzonderheden nagagaan. Athene biedt ons den zuiversten, klassieksten vorm: hier ontstaat de staat direct en overwegend uit de klassentegenstellingen, die zich in de gensmaatschappij zelf ontwikkelen. In Rome wordt de gensmaatschappij een gesloten aristokratie te midden van een talrijk buiten haar staand plebs zonder rechten, maar met plichten; de overwinning van het plebs vernietigt de oude gensregeling en doet op hare overblijfselen den staat verrijzen, waarin gensaristokratie en plebs spoedig beide geheel opgaan. Bij de Germaansche veroveraars van het Romeinsche rijk, ten slotte, ontspringt de staat direct uit de verovering van groote vreemde gebieden voor welker beheersching de genswetten geen middel aangeven. Omdat echter met deze verovering geen ernstige strijd met de oude bevolking verbonden is, en geen ontwikkelde verdeling van arbeid; omdat de economische ontwikkeling van veroverden en veroveraars bijna dezelfde is, de economische grondslag

der maatschappij dus dezelfde blijft, daarom kan de gens-regeling nog eeuwen lang in veranderde, territoriale gedaante, als markregeling behouden blijven en zelfs in de latere adellijke en patricische geslachten, ja, zelfs in boerengeslachten zooals in Dithmarschen zich een tijdlang in verzwakte vorm verjongen.¹⁾

De staat is dus volstrekt niet een macht, die de maatschappij van buiten af is opgedrongen; evenmin is het de „werkelijkheid der zedelijke idee” „het beeld en de werkelijkheid van het verstand,” zooals Hegel beweert. Hij is eerder een product der maatschappij op een bepaalden trap van ontwikkeling; hij is de erkenning, dat deze maatschappij zich in een onoplosbare tegenspraak met zich zelf heeft gewikkeld, zich in onverzoenbare tegenstellingen heeft gesplitst, die zij buiten machte is verbannen. Opdat echter deze tegenstellingen, klassen met tegenstrijdige economische belangen, niet zich zelf en de maatschappij in een vruchteloos strijd vernietigen, is een schijnbaar boven de maatschappij staande macht noodig geworden, die den strijd moet dempen, binnen de grenzen der „orde” moet houden; en deze, uit de maatschappij voortkomende macht, die zich echter boven haar stelt en zich meer en meer van haar vervreemt is de staat.

Tegenover de vroegere gensorganisatie kenmerkt zich de staat ten eerste door de indeeling der leden *naar het gebied*. De oude door banden des bloeds gevormde en bijeengehouden gensgenootschappen, waren zooals we zagen, onvoldoende geworden, in hoofdzaak, omdat zij de genooten aan een bepaald gebied gebonden onderstelden, terwijl deze band reeds lang verbroken was. Het gebied was gebleven maar de menschen waren mobiel geworden. Men nam dus de indeeling van het gebied als uitgangspunt aan en liet de burgers hunne publieke rechten en plichten daar vervullen, waar zij gingen wonen, zonder met gens of stam rekening te houden. Deze organisatie der staatsburgers naar de woonplaats hebben alle staten gemeen. Daarom komt zij ons natuurlijk voor; wij hebben echter gezien, hoe er een harde en langdurige

1) De eerste geschiedschijver, die ten minste bij benadering een voorstelling van het wezen der gens had, was Niebuhr en dat — maar ook zijne vergissingen, die zonder meer mee overgenomen zijn — heeft hij aan zijn bekendheid met de geslachten van Dithmarschen te danken.

strijd noodig, was eer zij in Athene en Rome in de plaats kon komen voor de oude organisatie naar geslachten.

Het tweede kenmerk is de inrichting van een openbare macht, die niet meer onmiddellijk samenvalt met de zich als gewapende macht organiseerende bevolking. Deze afzonderlijke openbare macht is noodig, omdat een zich zelf vormende gewapende organisatie der bevolking onmogelijk is geworden na de splitsing in klassen. De slaven behooren ook tot de bevolking; de 90.000 Atheensche burgers vormen tegenover de 365.000 slaven slechts een bevoorrechte klasse. Het volksleger der Atheensche democratie was een aristokratische openbare macht tegenover de slaven en hield hen in bedwang; maar ook om de burgers in bedwang te houden werd een politiekorps noodig, zooals boven werd meegedeeld. Deze openbare macht bestaat in iederen staat; zij bestaat niet alleen uit gewapende menschen, maar ook uit levenlooze aanhangsels, gevangenissen en allerlei dwanginrichtingen, waarvan de gensmaatschappij niets wist. Zij kan zeer klein, bijna onmerkbaar zijn in maatschappijen met nog onontwikkelde klassentegenstellingen en in afgelegen streken, zooals tijdelijk en plaatselijk in de Vereenigde Staten van Amerika. Zij wordt echter sterker naarmate de klassentegenstellingen in den staat scherper en de aan elkaar grenzende staten grooter en volkrijker worden — men zie slechts naar het hedendaagsch Europa, waar klassenstrijd en veroveringskonkurentie de openbare macht hebben opgeschroefd tot een hoogte, waarop zij de geheele maatschappij en zelfs den staat dreigt te verslinden.

Om deze openbare macht op te been te houden zijn bijdragen der staatsburgers noodig — de belastingen. Deze waren in de gensmaatschappij geheel en al onbekend. Wij weten er echter tegenwoordig over mee te praten. Met de voortgaande beschaving zijn zij niet meer voldoende; de staat trekt wissels op de toekomst, sluit leeningen, maakt staatsschulden. Ook daarvan kan het oude Europa een wijsje zingen.

In het bezit van de openbare macht en van het recht om belastingen te innen zijn er nu de ambtenaren als organen der maatschappij, boven de maatschappij. De vrije, ongedwongen achting, die de organen der gensregeling genoten, is hun niet genoeg, zelfs als zij die konden verkrijgen; als dragers eener macht, die vreemd wordt aan de maatschappij, moeten zij door uitzonderingswetten aan het respect komen, krachtens hetwelk zij een bijzondere heiligheid en onschend-

baarheid genieten. De meest onbehouwen politieagent in den beschaafden staat heeft meer „autoriteit” dan alle organen der gensmaatschappij te samen; maar de machtigste vorst en de grootste staatsman of veldheer der beschaving kan het kleinste genshoofd benijden om de ongedwongen en onbestreden achting, die hij genoot. Want de eene staat midden in de maatschappij; de ander is genoodzaakt iets te willen zijn buiten en boven haar.

Daar de staat ontstaan is uit de noodzakelijkheid klassen-tegenstellingen in bedwang te houden; daar hij echter tegelijk te midden van den strijd dezer klassen ontstaan is, is hij in den regel de staat der machtigste, ekonomisch heerschende klasse, die door zijn tusschenkomst ook de politiek heerschende klasse wordt en zoo nieuwe middelen verwerft om de onderdrukte klasse omlaag te houden en uit te buiten. Zoo was de antieke staat voor alles de staat der slavenbezitters om de slaven onder den duim te houden, evenals de feudaalstaat het orgaan van den adel was ter onderdrukking van lijfeigenen en hoorige boeren, en de moderne parlementaire staat een werktuig ter uitbuiting van den loonarbeid door het kapitaal. Bij uitzondering komen evenwel perioden voor, waarin de strijdende klassen zoo na met elkaar in evenwicht zijn, dat de staatsmacht als schijnbare middellaarster voor het oogenblik een zekere zelfstandigheid tegenover beide verkrijgt. Zoo houdt de absolute monarchie van de 17e en 18e eeuw den adel en de burgerij tegen elkaar in balans; evenzoo het Bonapartisme van het eerste en vooral van het tweede Fransche Keizerrijk, dat het proletariaat tegen de bourgeoisie en de bourgeoisie tegen het proletariaat uitspeelde. De nieuwste toer op dit gebied, waarbij heerschers en beheerschten een even komisch figuur slaan, is het nieuwe Duitsche rijk, het Bismarcksche vaderland: hier worden kapitalisten en arbeiders tegen elkaar in evenwicht gehouden en beide gelijk afgezet ten voordeele van de verloopende Pruisische kool-jonkers.

In de meeste historische staten worden bovendien de rechten, die den staatsburgers zijn toegestaan, naar het vermogen afgemeten en daarmee direct uitgesproken, dat de staat een organisatie der bezittende klasse is ter bescherming tegen de nietbezittende. Dat was al zoo in de Atheensche en Romeinsche vermogensklassen. Eveneens in den middeleeuwschen feudaalstaat, waar de politieke macht van het grondbezit afhing. Eveneens bij het belasting-kiesrecht in den

modernen staat. Deze politieke erkenning van het onderscheid in bezit is echter niet noodzakelijk. Integendeel, zij duidt op een lagen trap van ontwikkeling van den staat. De hoogste staatsvorm, de democratische republiek, die in onze moderne maatschappelijke verhoudingen meer en meer een onvermijdelijke noodzakelijkheid wordt en de staatsvorm is, waarin alleen de laatste beslissende strijd tusschen proletariaat en bourgeoisie volstreden kan worden — de democratische republiek weet officieel niets meer van verschillen in bezit. In haar oefent de rijkdom zijn macht indirect, maar des te zekerder uit. Eenerzijds in den vorm der onmiddellijke omkoopbaarheid der beambten, waarvoor Amerfka het klassieke voorbeeld is, anderzijds in den vorm van een verbond van regeering en beurs, dat des te gemakkelijker tot stand komt naarmate de staatsschulden stijgen en naarmate maatschappijen op aandeelen niet alleen het transport, maar ook de productie zelf in hunne handen koncentreeren en weer in de beurs hun middelpunt vinden. Daarvoor is behalve Amerika de nieuwste Fransche republiek een treffend voorbeeld en ook het brave Zwitserland heeft op dit gebied het hare gedaan. Dat echter voor dit broederlijk verbond van regeering en beurs geen democratische republiek noodig is, bewijst behalve Engeland het nieuwe Duitsche rijk, waar men niet kan zeggen, wien het algemeen stemrecht meer voordeel heeft gebracht, Bismarck of Bleichröder. En eindelijk heerscht de bezittende klasse direct door middel van het algemeen stemrecht. Zoolang de onderdrukte klasse, dus in ons geval het proletariaat, nog niet rijp is voor zijn eigen bevrijding, zoolang zal haar meerderheid de bestaande maatschappelijke orde als de eenig mogelijke erkennen en politiek de staart der kapitalistenklasse, haar uiterste linkervleugel zijn. In dezelfde mate echter, waarin zij rijp wordt voor haar eigen vrijmaking, in die mate konstitueert zij zich als eigen partij, kiest haar eigen vertegenwoordigers en niet die van de kapitalisten. Het algemeen stemrecht is zoo een graadmeter voor de rijpheid der arbeidersklasse. Meer kan en zal het nooit zijn in den tegenwoordigen staat; maar dit is genoeg. Op den dag waarop de thermometer van het algemeen stemrecht het kookpunt bij de arbeiders aanwijst, weten zij evengoed als de kapitalisten, waar zij aan toe zijn.

De staat is dus niet van alle eeuwigheid. Er zijn maatschappijen geweest, die het zonder hem stelden, die van staat of staatsmacht geen begrip hadden. Op een bepaalden trap

van economische ontwikkeling, die noodzakelijk een splitsing der maatschappij in klassen meebracht, werd door deze splitsing de staat noodig. Wij naderen thans met rassche schreden een trap van ontwikkeling van de productie, waarop het bestaan van klassen niet alleen opgehouden heeft noodzakelijk te zijn, maar een bepaalde hinderpaal voor de productie wordt. Zij zullen vallen, even onvermijdelijk als zij vroeger ontstaan zijn. Met hen valt onvermijdelijk de staat. De maatschappij, die de productie op den grondslag van vrije en gelijke associatie der producenten nieuw organiseert, zet de geheele staatsmachine daar, waar zij dan behooren zal: in het museum van oudheden naast het spinnewiel en de bronzen bijl.

De beschaving is dus volgens het voorafgaande de trap van ontwikkeling van de maatschappij, waarop de verdeeling van arbeid, de daaruit voortkomende ruil tusschen afzonderlijke personen en de warenproductie, die beide omvat, tot volle ontwikkeling komen en de geheele vroegere maatschappij omkeeren.

De productie in alle vroegere maatschappelijke perioden was in haar wezen een gemeenschappelijke; evenzoo had ook de konsumptie onder directe verdeeling der producten binnen grootere of kleinere kommunistische gemeenschappen plaats. Deze gemeenschappelijkheid der productie bestond binnen de engste grenzen; maar zij bracht de heerschappij mee der producenten over het productieproces en het product. Wij weten, wat met dat product gebeurt: zij verteren het, het verlaat hunne handen niet; en zoolang de productie op dezen grondslag bedreven wordt, kan zij den voortbrengers niet over het hoofd groeien, geen spookachtige vreemde machten tegen hen voortbrengen, zooals het in de beschaving geregeld en onvermijdelijk het geval is.

Maar in dit productieproces schuift zich langzaam de verdeeling van arbeid in. Zij ondermijnt de gemeenschappelijkheid der productie en toeëigening, zij verheft de inbezitneming door afzonderlijke personen tot den heerschenden regel en kweekt daarmee den ruil tusschen personen — hoe, dat hebben wij boven onderzocht. Langzamerhand wordt de warenproductie de heerschende vorm.

Met de warenproductie, de productie niet meer voor eigen

gebruik, maar voor den ruil gaan de producten noodzakelijk van de eene hand in de andere. De producent geeft zijn product in ruil, hij weet niet meer, wat er van wordt. Zoodra het geld en met het geld de koopman als tusschenpersoon tusschen de producenten treedt, wordt het ruilproces nog ingewikkelder, het eindelijke lot der producten nog onzekerder. Er zijn vele kooplieden en geen van hen weet, wat de ander doet. De waren gaan reeds niet meer alleen van hand tot hand, maar ook van markt tot markt; de producenten hebben de heerschappij over de totaal-productie binnen hun gezichtskring verloren en de kooplieden zijn haar niet meester geworden. Producten en produktie vervallen aan het toeval.

Maar toeval is slechts de eene pool van een samenhang, waarvan de andere noodzakelijkheid heet. In de natuur, waar ook het toeval schijnt te heerschen, hebben wij reeds lang op ieder afzonderlijk gebied de innerlijke noodzaak en regelmaat aangetoond, die zich in dit toeval uit. Wat echter van de natuur geldt, geldt ook van de maatschappij. Hoe meer een maatschappelijke arbeid, een reeks maatschappelijke gebeurtenissen te machtig wordt voor de bewuste contrôle der menschen, hun over het hoofd groeit, hoe meer die louter aan het toeval schijnt overgelaten, des te meer zetten zich in dit toeval hun eigenaardige innerlijke wetten, als een onvermijdelijke natuurkracht door. Zulke wetten beheerschen ook de toevalligheden der warenproductie en warenruil; tegenover de afzonderlijke voortbrengers en ruilers staan zij als vreemde in het begin zelfs niet herkende machten, wier aard eerst met moeite nagespeurd en doorgrond moet worden. Deze ekonomische wetten der warenproductie wijzigen zich met de verschillende ontwikkelingsstappen van de wijze van productie; in het algemeen beschouwd echter staat de geheele periode der beschaving onder haar heerschappij. En nog heden worden de producenten door het product beheerscht; nog heden wordt de totaal-productie der maatschappij geregeld, niet volgens een gemeenschappelijk overlegd plan, maar door blinde wetten, die zich met het geweld eener natuurkracht doen gevoelen, in laatste instantie in de stormen der periodieke handelskrisen.

Wij zagen reeds hoe op een tamelijk lagen ontwikkelings-trap der productie de menschelijke arbeidskracht in staat is een aanzienlijk grooter product te leveren dan voor het onderhoud van den voortbrenger noodig is en hoe dit dezelfde trap van ontwikkeling is, waarop de verdeeling van arbeid en

de ruil tusschen personen opkomen. Het duurde nu niet lang meer of de groote „waarheid” werd ontdekt, dat ook de mensch een waar kan zijn; dat de menschelijke kracht te ruilen en te gebruiken is, als men den mensch in een slaaf verandert. Nauwelijks waren de menschen begonnen te ruilen of zij werden reeds zelf verruild. Het onderwerp werd lijdend voorwerp, of de menschen het wilden of niet.

Met de slavernij, die onder de beschaving tot haar volste ontwikkeling kwam, begon de eerste groote splitsing der maatschappij in een uitbuitende en een uitgebuite klasse. Deze splitsing duurde de geheele beschaafde periode voort. De slavernij is de eerste vorm van uitbuiting, kenmerkend eigen aan de antieke wereld; op haar volgt de lijfeigenschap in de middeleeuwen, de loonarbeid in den nieuwen tijd. Dit zijn de drie groote vormen van de knechtschap, zooals ze kenmerkend zijn voor de drie groote tijdperken der beschaving; openlijke en in den laatsten tijd vermomde slavernij vergezelt haar steeds.

De ontwikkeling der warenproductie, waarmee de beschaving begint wordt economisch gekenmerkt door invoering 1) van metalen geld, en daarmee van geldkapitaal, van rente en van woeker, 2) van kooplieden als verbindende klasse tusschen de producenten 3) van privaateigendom en hypotheek en 4) van den slavenarbeid als heerschende productievorm. De familievorm, die overeenkomt met de beschaving en met haar voor goed de heerschende wordt, is de monogamie, de heerschappij van den man over de vrouw en de afzonderlijke familie als huishoudelijke eenheid van de maatschappij. De samenvatting van de beschaafde maatschappij is de staat, die in alle perioden, die als voorbeeld kunnen gelden, zonder uitzondering de staat der heerschende klasse is en in alle gevallen feitelijk een werktuig tot het onder den duim houden van de onderdrukte, uitgebuite klasse blijft. Kenmerkend is nog voor de beschaving eenerzijds het vastleggen van de tegenstelling tusschen stad en land als grondslag van de maatschappelijke verdeeling van arbeid in zijn geheel, anderzijds de invoering der testamenten, waardoor de eigenaar nog tot na zijn dood over zijn eigendom kan beschikken. Deze inrichting, die de genswetten rechtstreeks in het gezicht slaat, was in Athene vóór Solon onbekend; in Rome is zij reeds vroeger ingevoerd, wanneer weten wij niet 1); bij de

1) Lassalle's „System der erworbenen Rechte” draait in het tweede

Duitschers voerden de papen haar in, opdat de brave Duit-scher zijn erfdeel ongehinderd aan de kerk zou kunnen vermaken.

Met deze grondwet heeft de beschaving dingen volbracht, waarvoor de oude gensmaatschappij op verre na niet berekend was. Maar zij heeft ze volbracht door de laagste drijfveeren en hartstochten der menschen in beweging te brengen en ten koste van al zijn andere gaven te ontwikkelen. De alledaagsche hebzucht was de drijvende kracht der beschaving van haar eersten dag af tot nu toe; rijkdom en nog eens rijkdomen ten derden male rijkdom, niet voor de maatschappij, maar voor het enkele, onbehouwen individu was haar eenig beslissende doel. Wanneer haar daarbij de toenemende ontwikkeling der wetenschap en in verschillende perioden de hoogste bloei der kunst in den schoot is gevallen, dan toch alleen, omdat zonder haar de volle rijkdomsvermeerdering van onzen tijd niet mogelijk was geweest.

Omdat de grondslag der beschaving de uitbuiting is van de eene klasse door de andere, beweegt zich hare geheele ontwikkeling in een voortdurende tegenstrijdigheid. Iedere vooruitgang der productie is tegelijk een achteruitgang in de levensvoorwaarden der onderdrukte klasse, d.i. van de groote meerderheid. Iedere weldaad voor de eenen is noodzakelijk een kwaad voor de anderen, iedere nieuwe bevrijding der eene klasse een nieuwe onderdrukking voor de andere. Het treffendste bewijs levert daarvoor de invoering der machines, waarvan de uitwerking heden wereldbekend is. Waar, zooals we zagen, bij de barbaren nog ternauwernood onderscheid kon gemaakt worden tusschen rechten en plichten,

deel hoofdzakelijk om den zin, dat het Romeinsche testament zoo oud zou zijn als Rome zelf, er zou voor de Romeinsche geschiedenis nooit een „tijd zonder testament geweest zijn”; het testament zou veeleer in voor-Romeinschen tijd uit den eeredienst der overledenen ontstaan zijn. Lassalle leidt, als geloovig oud-Hegelien de Romeinsche rechtsbepalingen niet af uit de maatschappelijke betrekkingen der Romeinen, maar uit het „speculatief begrip” van den wil en komt daarbij tot die geheel onhistorische bewering. Men kan zich daarover niet verwonderen in een boek, dat op grond van hetzelfde spekulatieve begrip tot de slotsom komt, dat bij de Romeinsche erfenis de overdracht van het vermogen geheel en al bijzaak is geweest. Niet alleen gelooft Lassalle aan de illusies der Romeinsche juristen vooral uit vroegeren tijd; hij overdrijft ze nog.

daar maakt de beschaving het onderscheid en de tegenstelling van beide ook den eenvoudigste duidelijk door aan de eene klasse vrijwel alle rechten, en aan de andere vrijwel alle plichten te schenken.

Dit mag echter niet zoo heeten. Wat goed is voor de heerschende klasse, moet ook goed heeten voor de geheele maatschappij, waarmee de heerschende klasse zich gelijk stelt. Hoe verder dus de beschaving voortgaat des te meer is zij genoodzaakt de noodzakelijke, door haar geschapen misstanden met den mantel der liefde te bedekken, ze op te sieren of te loochenen, kortom een konventioneele huichelarij in te voeren, die noch in vroegere vormen der maatschappij, noch in den eersten tijd der beschaving bekend was en die ten slotte ten top gevoerd wordt in de bewering: dat de uitbuiting der onderdrukte klasse door de uitbuitende klasse alleen bedreven wordt in het belang der uitgebuite klasse zelf; en als deze dat niet inziet, ja zelfs zich verzet, dan heet dat de snoodste ondank tegen de weldoeners, de uitbuiters. ¹⁾

En nu tot slot Morgan's oordeel over de beschaving: „Sederit de intrede der beschaving is de groei van den rijkdom zoo ontzettend geworden, zijn vormen zoo verscheiden, zijn toepassing zoo veelomvattend en zijn beheer zoo handig in het belang der eigenaars, dat deze rijkdom tegenover het volk een niet te overweldigen macht is geworden. De menschelijke geest staat radeloos en verstomd voor zijn eigen schepping. Maar toch zal de tijd komen, waarin het menschelijk vernuft sterk genoeg zal worden om over den rijkdom te heerschen, waarin het zoowel de verhouding van den staat tot den eigendom, dien hij beschermt, zal vaststellen als de grenzen van de rechten der eigenaren. De belangen der maatschappij gaan onvoorwaardelijk vóór

1) Ik was eerst van plan de schitterende kritiek der beschaving, die zich in de werken van Charles Fourier verstrooid bevindt, naast die van Morgan en die van mij zelf te stellen. Helaas ontbreekt mij de tijd daarvoor. Ik merk slechts op, dat reeds bij Fourier monoganie en grondeigendom als hoofdkenmerken der beschaving gelden en dat hij haar een oorlog van den rijke tegen den arme noemt. Eveneens vindt men reeds bij hem het diep inzicht, dat in alle gebrekkige, in tegenstellingen gesplitste, maatschappijen, de afzonderlijke families (les familles incohérentes) de huishoudelijke eenheden zijn.

die der enkelen en beide moeten in een rechtvaardige en harmonische verhouding gebracht worden.

De bloote jacht naar rijkdom is niet de eindbestemming der menschheid, wanneer vooruitgang de wet der toekomst blijft, zooals hij het was in het verleden. De tijd verloopende sedert het aanbreken der beschaving is maar een klein tijdsdeel van den voorbijgevloden levenstijd der menschheid; slechts een klein deel van den nog komenden tijd. De oplossing der maatschappij staat dreigend voor ons als slottooneel van een historische loopbaan, waarvan het eenig doel de rijkdom is; want zulk een loopbaan bevat de elementen harer eigen vernietiging. Democratie in het beheer, broederschap in de maatschappij, gelijkheid van rechten, algemeene ontwikkeling, zullen den naast hooger trap der maatschappij inwijden, waar ondervinding, verstand en wetenschap onophoudelijk heensturen. Zij zal een vernieuwing zijn — maar in hooger vorm — van de vrijheid, gelijkheid en broederschap der oude gentes." (Morgan, *Ancient Society* p. 552.)

AANHANGSEL.

Het is meer dan vijftien jaren geleden dat Engels het hier vertaalde werk heeft herzien: „verbeterd en aangevuld” naar den „belangrijken voortgang, die den kennis der oorspronkelijke familievormen gemaakt” had, sedert het verschijnen van den eersten druk.

Op het oogenblik geldt voor den voortgang in de verloop jaren weer het zelfde.

In 1894 verscheen H. Cunow „Die Verwantschaftsorganisationen der Australneger”. Uit niets blijkt of de oorspronkelijke geslachtelijke omgang van menschen geheel regelloos was, waarover dus niets bepaald kan worden vastgesteld. Zeker is, dat Morgan zich van den ouderdom van de Australische maatschappij een verkeerde voorstelling maakte, evenals van de beteekenis harer instellingen, de klassen en de verwantschapsnamen. Het boek van Cunow geeft op grond van een groot aantal feiten een klaarder voorstelling van dit alles.

In 1896 volgde Prof. Ernst Grosze „Formen der Familie und Formen der Wirtschaft”. Hij verdeelt de volken naar hun hoofdmiddel van bestaan en onderzoekt de familievorm, de plaats van de vrouw in de maatschappij bij de verschillende groepen en komt tot het besluit, dat er een nauw verband bestaat. In het werk van Cunow was er reeds met een enkel woord op gewezen. Over zijn indeeling merkt prof. Kelles-Krauz¹⁾ op, dat zij in hoofdzaak overeenkomt met die van Morgan naar de ontwikkeling n.l. 1. lagere jagers met den middeltrap der wildheid, 2. hoogere jagers met den hoogsten trap der wildheid en den laagsten trap der barbaarschheid, 3. herdersvolken in het oostelijk halfmond en 4. lagere land-

1) Les bases économiques des formes primitives de la famille.

bouwers in Amerika met den middeltrap en gedeeltelijk met den hoogsten trap der barbaarschheid. In den regel staan de lagere landbouwers niet op een hooger trap van beschaving dan de herders.

Dit verband van de middelen van bestaan, de productiewijze met den familievorm, het sluiten van het huwelijk, de plaats van de vrouw wordt scherper en duidelijker nog ontwikkeld door H. Cunow in twee opstellen: „Die ekonomische Grundlagen der Mutterherrschaft” (Neue Zeit 1897, I) en „Arbeitsteilung und Frauenrecht” (Neue Zeit 1900, I), waarin het ontstaan van grootfamilies wordt nagegaan bij de landbouwers.

Twee later verschenen werken, Spencer and Gillen: „The native Tribes of Central Australia” en Heinrich Schurz: „Altersklassen und Männerbünde” bevestigen de onderzoekingen van Cunow. Wat deze schreef bleek ook van toepassing op verschillende andere volken zoowel buiten als in Australië.

Gaan wij thans na welke resultaten de genoemde studies hebben opgeleverd.

De Australische stammen bestaan uit een aantal horden, die samen een zeker gebied bewonen en die dialecten van dezelfde taal spreken. (Zoo'n stam is dus heel iets anders dan een Noord-Amerikaansche, in welke een georganiseerde samenleving bestaat.) De horden, 30 tot 50 personen tellende, beschouwen een bepaald deel van het gebied als hun eigendom, waarop zij alleen mogen jagen. Zij leven van hetgeen de jacht der mannen oplevert, en van hetgeen de vrouwen op haar tochten aan insecten en zaden opzamelen. Het leven is een voortdurende strijd om het bestaan, tegen den honger, welke hen dwingt steeds in kleine groepen vereenigd het terrein te doorkruisen en slechts af en toe in bepaalde kampen bij elkaar te komen. De geheele horde zou vereenigd gebrek lijden. Komen twisten met andere horden voor, dan zijn deze niet zelden het gevolg van het betreden van elkaars jachtterrein.

De verhouding van man en vrouw is in hoofdzaak een arbeidsverhouding. Wil een man zelfstandig worden, dan moet hij op zijn jachttochten een vrouw hebben, die hem zijn tent en verdere eigendommen draagt en, als ze er zijn, de kleine kinderen. Zij is zelf zijn eigendom.

Uit de huwelijksregelen, die van deze lagere jagersvolken bekend zijn geworden, kunnen wij, hoewel de Australiers reeds hooger ontwikkeld zijn, afleiden, dat het eerste verbod voor den geslachtelijken omgang op den leeftijd der personen betrekking had. De horden waren daarvoor ingedeeld in ouderdomsklassen. In de jongste waren jongens tot hun 15e, 16e, 17e of 18e, meisjes tot haar 13e of 14e jaar. Hebben eenige jongelieden dezen leeftijd bereikt, dan worden meestal dansfeesten gehouden, waarbij zij onder veel geheimzinnigheid, dikwijls na het ondergaan van tatoeeringen en verminkingen in de tweede ouderdomsklasse worden opgenomen. Voor jongens en meisjes zijn de ceremoniën meestal afzonderlijk en geheim voor de leden der andere sekse.

Deze tweede klasse bestond uit de volwassen personen, die nog geen huwbare kinderen hadden; deze gingen over in de derde klasse als hun kinderen in de tweede kwamen. Het is dus een indeeling in grootouders, ouders, kinderen en met woorden van deze beteekenis spreken leden van verschillende ouderdomsklassen elkaar ook aan; de leden van een zelfde klasse noemen elkaar broeder en zuster. Deze namen duiden dan ook bij de Australiers volstrekt geen bloedverwantschap aan zooals bij ons; de naam waarmee twee personen elkaar aanspreken blijft dus gedurende het leven niet dezelfde. Gaat iemand van de jongste klasse over naar de tweede dan heet hij of zij vader of moeder voor degenen, die achterbleven en deze worden zonen of dochters, totdat zij ook in de tweede klasse komen. Dan worden ze zijn (haar) jongere broeders en zusters.

Het was den Australier niet geoorloofd in een andere klasse dan zijn eigen een vrouw te nemen. Binnen deze stond hem de keus vrij; zijn vrouw was dus steeds een van zijn zusters d.i. een vrouw uit zijn eigen klasse. Elke man heeft in den regel één vrouw; van een onbeperkt geslachtelijk verkeer en dus van onbekendheid van den vader van een kind kan echter moeilijk sprake geweest zijn. Het was daardoor onmogelijk geweest, uit te maken, wanneer de vader in de derde klasse moest overgaan, want dit gebeurde, zoodra zijn oudste kind in de tweede kwam.

In hoofdzaak komt deze indeeling overeen met de bloedverwantschapsfamilie van Morgan. Hij maakt echter de fout de namen vader, moeder enz. als uitdrukkingen van werkelijke bloedverwantschap te beschouwen en niet als alleen ouderdomsonderscheidingen. Dat heeft hem tot de meening gebracht, dat de Australiers in groepenhuwelijk leefden, dat elke

vrouw van een klasse rechtens de vrouw van elken man van die klasse was.

Na de uitsluiting van het huwelijk in opgaande lijn volgde het verbod om elkaar te huwen eerst voor kinderen van dezelfde ouders en dan achtereenvolgens voor kleinkinderen enz. Aan deze uitsluiting van zijdelingsche verwanten ligt geheel het begrip van te nauwe bloedverwantschap ten grondslag. Het geldt ook zoowel voor verwanten van moeders- als van vaderszijde. De onderstelling, dat het kind alleen verwant zou zijn aan de moeder, vindt men nergens bevestigd.

Deze beperking in de keus van een vrouw noodzaakt den man hoe langer hoe meer zijn vrouw buiten zijn eigen kleine horde te zoeken; dat loopt ten slotte uit op het verbod binnen de horde te huwen. Bij enkele stammen is men nog verder gegaan en is het huwelijk ook verboden in de horde der moeder of soms in alle horden, die een bepaalde streek bewonen. De horde ontwikkelt zich dus tot een exogame familiegroep, wier leden elkaar als nauw verwant beschouwen. Als kenteeken hiervan nemen zij den naam van een zelfde dier of plant aan (totem) meestal van een veel in de streek voorkomende soort.

Wordt het huwen in naburige verwante totemgroepen (gentes) meer en meer verboden, dan vormen deze ten slotte grootere plaatselijke groepen, die over en weer hunne vrouwen uitwisselen. Deze uit verscheiden totems bestaande groepen zijn de Australische fratriën. Meestal nemen zij geen afzonderlijke totem aan, maar behouden den plaatsnaam als fratriënaam. Zulke fratriën waren Kumite en Kroki, door Fison „klassen” genoemd.

Tot op dezen trap van ontwikkeling vinden wij overal in Australië het z.g. vaderrecht; het kind behoort tot dezelfde horde, gens en fratrië als de vader. Met de scherpere afscheiding der gentes als bloedverwantschapsgroepen ging echter de afstamming in mannelijke lijn over in die in de vrouwelijke lijn. Het kan zijn, dat de zekerheid van het vaderschap minder werd door grootere geslachtelijke vrijheid (b v. in het piraoeroe-huwelijk), of wel dat de meening ontstond, dat de verwantschap tussschen moeder en kind grooter was, omdat het in haar lichaam groeide, of dat men het kind, dat in de horde van den vader bleef, de totemnaam van de moeder gaf om de moederzijdsche verwantschap te onthouden met het oog op een later huwelijk. Zekerheid hieromtrent hebben wij niet en evenmin omtrent de wijze, waarop de verandering tot

stand kwam. De positie van den man, als eigenaar van vrouw en kinderen werd hierdoor volstrekt niet veranderd; hij beschouwt zich zelfs als eigenaar van de kinderen zijner vrouw, van welke hij weet of vermoedt, dat hij er niet de vader van is. Het verschil met vroeger is alleen, dat het kind nu gens- en fratrie-naam van de moeder krijgt en alleen de hordenaam van den vader. Deze ommekeer had echter belangrijke gevolgen.

Te voren waren horde en totemgroep dezelfde geweest. Nu echter brachten de vrouwen haar totems in de horde en droegen die over op haar nakomelingschap, welke deel bleef uitmaken van de horde van den vader. In de horde kwamen allerlei gens- en fratrienamen, die elk in tal van horden verspreid voorkwamen: het verbod om binnen de horde te huwen verloor dus zijn reden van bestaan. De mannen vonden in hun horde vrouwen van gentes, waarmee het huwelijk geoorloofd was. De horde was dus weer een endogame groep geworden, zooals vóór het ontstaan der totemgroepen.

Bij deze splitsing in groepen van verwante personen, waarbinnen het huwelijk wegens te nauwe bloedverwantschap der leden was verboden, bleef ook de regel bestaan, dat men een vrouw slechts mocht nemen uit dezelfde ouderdomsklasse. Echter kan het nu voorkomen, dat een man, niet-tegenstaande hij zich houdt aan de huwelijksregels, gehuwd is met een vrouw, die niet tot zijn ouderdomsklasse behoort. Heeft hij n.l. uit een eerste huwelijk eenige zonen en neemt hij na een tien of twaalfstal jaren een tweede jonge vrouw, die dan nog met hem in dezelfde ouderdomsklasse is, dan gaat hij over in de oudste klasse bij de intrede van zijn oudste kind in de tweede. Zijn tweede vrouw blijft dan in dezelfde ouderdomsklasse als het kind van zijn eerste vrouw. Het doel van de ouderdomsindeeling werd dus niet bereikt. Om dit geval te vermijden was het noodig, dat de personen, den klassenaam hun geheele leven behielden en niet meer verwisselden met den overgang tot een anderen leeftijd. Dan moet dus voor elke generatie een nieuwe naam gevonden worden of de namen van twee klassen moeten om beurten terug komen. Het laatste was het eenvoudigst en lag voor de Australiers het meest voor de hand; grootouders en kleinkinderen spraken elkaar gewoonlijk reeds met denzelfden naam aan.

Een voorbeeld van klassenamen, die geheel met deze beschouwing overeenkomen, leveren ons die der Kamilaroi. Deze

zijn verdeeld in twee fratien, die elk twee mannelijke en twee vrouwelijke klassenamen hebben.

	fratie A			fratrie B	
	ml.	vrl.		ml.	vrl.
Oudste klasse	Kumbo en Buta	$\frac{\text{♀}}{\text{♂}}$		Murri en Mata	$\frac{\text{♀}}{\text{♂}}$
Tweede „	Ippai en Ippata	$\frac{\text{♀}}{\text{♂}}$		Kubbi en Kubbota	$\frac{\text{♀}}{\text{♂}}$
Jongste „	Kumbo en Buta	$\frac{\text{♀}}{\text{♂}}$		Murri en Mata	$\frac{\text{♀}}{\text{♂}}$

Dus de jongste klasse heeft dezelfde namen als de oudste; een volgende klasse zou weer de namen Ippai enz. hebben en elk stel namen zal op zijn beurt dat van de oudste klasse worden. De gelijknamige klassen zijn echter niet dezelfde, maar parallelklassen. Een Kumbo van de jongste klasse kan, zoodra hij den leeftijd bereikt heeft, niet een Mata uit de oudste klasse huwen, waartoe ook zijn vaders moeder behoort.

Waar, zooals bij de Kamilaroi, vrouwelijke afstamming geldt, zijn de kinderen van een Kumbo en Mata, Kubbi en Kubbota enz. want de kinderen behooren tot de fratie van de moeder.

Deze blijvende klassenamen, die er over beslissen, met wie men mag huwen, maken niet de verdeeling van het leven naar den ouderdom overbodig, want daarvan hangt af of iemand reeds mag huwen of hij aan feesten en vergaderingen mag deelnemen. De vroegere indeeling in kinderen, jonge lieden en ouden blijft bestaan; zoo ook de inwijdingsfeesten voor kinderen, die den huwbaren leeftijd bereiken.

De klassen zijn dus geen familiegroepen. Evenmin zijn het groepen, die als geheel met elkaar gehuwd zijn. (Het verhaal, dat de Australier overal een vrouw vindt, die hij rechtens de zijne noemt berust op het feit, dat hij zijn gast voor den nacht een vrouw geeft; hij heeft het recht over zijn eigendom naar goedvinden te beschikken).

Er blijkt echter in Australie werkelijk een groepenhuwelijk te bestaan, dat ook elders onder verschillende namen voorkomt. Het is het poenaloeahuwelijk (elders piraoeroe, areoi genaamd) van Hawaï. Eenige mannen uit dezelfde ouderdomsklasse hebben hun vrouwen gemeenschappelijk en vormen met haar een gesloten groep. Elke man heeft ook het recht met de vrouwen zijner genooten omgang te hebben; hij heeft echter bij zijn eigen vrouw den voorrang. Deze groepen hebben niets te maken met de familiegroepen, alleen moeten mannen en vrouwen behooren tot totems, die niet binnen de verboden graden, zooals die voor het gewone huwelijk gelden,

met elkaar verwant zijn. De instelling is echter geen voorlooper van de gens, want beide bestaan naast elkaar in Australië en bij vele hooger ontwikkelde volken. Zij kan ontstaan zijn uit de gewoonte vrouwen tijdelijk te ruilen.

Zooals reeds hier en daar in het voorgaande werd aangestipt is bij de Australiers van een geachte positie van de vrouw geen sprake. Het oorspronkelijke groepenhuwelijk, waarvan deze het gevolg zou zijn, bestaat er evenmin. Bij andere lagere jagersvolken is het niet anders. De man is de sterkere, hij zorgt voor de hoofdbronnen van voedsel, jacht en visscherij. De vrouw is geheel en al zijn eigendom, het lastdier, dat zijn bezittingen meedraagt; hij doet met haar wat hij wil, mishandelt of prostituteert haar, verlaat haar zonder haar te vragen. Heeft hij haar door vreedzame ruil gekregen, dan behoudt zij aanraking met haar familie, die soms voor haar kan opkomen; heeft hij haar echter gekregen door roof of door met haar te ontvluchten, dan geldt ook die band voor verbroken. Hier geldt de heerschappij van den man, de hoofdkostwinner, de beschermer naar buiten als lichamelijke sterkere.

Gaan we over naar de hoogere jagers dan vinden wij in de verhouding van man en vrouw dezelfde hoofdtrekken terug. Bij de geringe mate, waarin de laag ontwikkelde volken de natuur en haar krachten beheerschen, zijn zij voor het winnen van hun levensonderhoud, nog zeer afhankelijk van hetgeen de natuur biedt. Vandaar, dat de hooger ontwikkelde volken daar worden aangetroffen, waar de strijd om het bestaan minder hard is. De kusten van West-Noord-Amerika zijn de woonplaatsen van deze volken. Ze hebben vaste woningen en zijn meestal in dorpen vereenigd. De mannen jagen en visschen en maken kano's en ander gereedschap voor hun bedrijf. De vrouwen verrichten allen huiselijken arbeid, zorgen verder voor brandhout, planten-voedsel en kleeën en helpen soms bij de vischvangst. Met het toenemend aandeel van de vrouw in den arbeid, die van belang is voor het onderhoud, neemt haar waarde toe; de vader verlangt vooral in rijkere families, waar haar arbeid goed kan gebruikt worden, een vrij aanzienlijke koopsom voor zijn dochter, zoodat polygamie, hoewel geoorloofd, alleen voor rijkere mannen mogelijk is. Belangrijke verschillen in rijkdom (kano's, rendiervellen, slaven en door blanken ingevoerde dekens) worden onder deze volken aangetroffen en daarvan is de achting afhankelijk, die iemand bewezen wordt, en of

hij van adel is. Kan de man de volle koopsom voor een vrouw niet betalen, dan moet hij zijn vrouw in haar familie laten en bij haar gaan wonen. Hij kan haar pas meenemen, wanneer hij het ontbrekende heeft bijbetaald of een voldoende tijd in de familie van zijn vrouw gewerkt heeft. Meermalen geeft ook de armere man er de voorkeur aan voor goed bij de rijkere familie van zijn vrouw te gaan wonen, om van haar aanzien mee de voordeelen te genieten.

De vrouw is en blijft geheel en al de ondergeschikte in huis; ze wordt gekocht van den vader en gaat door den koop geheel over in het bezit van den echtgenoot. Deze kan geheel over haar beschikken als bij de lagere jagers; zij is echter een te duur bezit voor den man, om de mishandeling te ver te drijven. Is hij in de woning van zijn schoonvader getrokken, dan is de aanwezigheid van de bloedverwanten, die haar beschermen, een hinderpaal voor mishandeling en de vrouw verkrijgt werkelijk grooter zelfstandigheid dan bij de lagere jagers. Bovendien duiden de regels voor de erfopvolging er op, dat de verwantschap tusschen kinderen en bloedverwanten van moederszijde meer op den voorgrond komt.

Veel sterker dan bij de hogere jagers treedt de heerschappij van den man op bij de herdersvolken. Het hoofdmiddel van bestaan, de bron van rijkdom, het vee is geheel in handen van den man, die het fokken en verzorgen er van geheel op zich neemt. Daarnaast nemen roof en krijg geen gering deel van zijn leven in beslag. De familiegroepen leven in den regel afzonderlijk en voegen zich voor het geval van strijd samen. Waar bij herdersvolken bijna zonder uitzondering vaderlijke afstamming en erfrecht geldt, zijn de hoofden der samengekomen families verwant naar vaders zijde. De afstamming van de vrouw is van geen belang. Zij zelf is geheel en al eigendom van den man evenals hare kinderen. Van deze zijn de zonen gehoorzaam aan den vader en zij werken meestal voor hem tot zij zelf een familie hebben. De dochters blijven zijn eigendom tot hij ze verkocht heeft.

De koopsom is voor den vader in den regel het eenige nut, dat hij in het bezit van dochters ziet. Bescherming van hare familie tegen mishandeling van haar man geniet de vrouw alleen, als zij tot een rijke familie behoort, want stuurt de man haar terug, dan is haar familie verplicht hem de koopsom terug te geven. De man kan zooveel vrouwen nemen als zijn rijkdom toelaat; de vrouw is tot trouw ver-

plicht, want zij is zijn eigendom. Over het algemeen ondervindt de vrouw bij herdersvolken slechts minachting, die haar soms zelfs door de eigen zoon getoond wordt.

Zagen wij in het voorgaande, dat nergens bij jagers en herders de vrouw een eenigszins belangrijk aandeel in de productie van het levensonderhoud heeft, anders wordt dit bij de landbouwende volken. Daar ook wordt de plaats van de vrouw in de samenleving geheel anders.

Is een jagersvolk door wildrijkheid of vischrijkheid van een bepaald deel van zijn gebied of door vooruitgang in de hulpmiddelen en gereedschappen in staat zijn zwervend leven op te geven en vaste woonplaatsen te kiezen, dan is het mogelijk tot landbouw over te gaan. Waar deze dus het eerst opkomt behoeft volstrekt niet de vruchtbaarste streek te zijn, want de vruchtbaarheid is niet de eerste aanleiding.

Bij de zwervende jagersvolken was het de vrouw, die voor het inzamelen van vruchten en ander plantenvoedsel op hun tochten zorgde. De landbouw is na het kiezen van vaste woonplaatsen als het ware een voortzetting van den vroegeren arbeid van de vrouw. Zij bebouwt haar eigen kleine stukje land; de man blijft bij zijn vroeger bedrijf, jacht of visscherij, waarvan de opbrengst nog voor langen tijd de hoofdbron van bestaan blijft, terwijl de landbouwproducten in het begin meer als toespijs voorkomen. Hoewel de mannen, als bij verdere ontwikkeling van den landbouw grootere stukken woud gerooid moeten worden, daarbij helpen, blijft toch het eigenlijke bedrijf vrouwenwerk, enkele uitzonderingen daargelaten (Vitji- en Tonga eilanden, Nieuw Zeeland).

Ieder mag van het woeste land zooveel in bezit nemen en bebouwen als hij zelf wil; de eerste bebouwer behoudt het recht om, nadat het eenigen tijd braak heeft gelegen, het weer in gebruik te nemen. De tijd, dat dit recht blijft bestaan, is verschillend. Het gevolg is, dat oudere families een recht krijgen (erven) op een groot deel van het land in de buurt der dorpen, zooals dat het geval is bij de laagst ontwikkelde volken der Australische eilanden, de Papoea's. Daar kent men land in persoonlijk bezit, dat iemand voor zich heeft ontgonnen, familieland, dat door de voorvaderen is ontgonnen en gemeenschapsland, dat nog niet in gebruik is genomen. Zoolang nog alleen werd verbouwd voor eigen gebruik, werd natuurlijk niet meer land ontgonnen dan noodig was om aan de eigen behoeften te voldoen.

Op de Australische eilanden nu zijn alle factoren aanwezig

De Familie.

11*

voor het ontstaan van den handel: gemakkelijke waterwegen en verschil in producten in naast elkaar liggende streken. En zooals overal elders deed de handel ook hier verschil in rijkdom ontstaan, de maatschappij splitste zich in standen: rijken en armen. Hierbij komt nog het belangrijk verschil in grondbezit (familieland), dat zich in de eene familie bij het erven ophoopt en in de andere verdeelt. Het meest wordt dit gevoeld, waar geen onontgonnen land meer voorhanden is, zooals bij nederzettingen, die zich later tusschen oudere hebben ingeschoven. De rijkdomsverschillen nemen nog toe, wanneer huisindustrie ontstaat; de vrouwen hebben dan naast den landbouw nog de industrieartikelen voor den handel te vervaardigen. Kan een man vele vrouwen koopen, dan krijgt hij daarmee een korps arbeidsters, die in een werkplaats de producten vervaardigen, die met de landbouwproducten op de markt gebracht worden. Deze ophooping van bezit in handen van een persoon of familie geeft deze overwicht op de anderen. Hierop berust de macht van een opperhoofd en niet is omgekeerd zijn bezit een gevolg van zijn aanzien en macht. Bij lagere jagers zijn opperhoofden onbekend, de aanvoerders zijn geheel gebonden aan de toestemming der overige mannen; bij de hoogere jagers, waar door den handel rijkdomsverschillen en daardoor standen ontstaan, krijgen de opperhoofden meer en meer macht; bij herdersvolken is hetzelfde het geval; mocht er een enkele maal een gelukkige krijg een opperhoofd tot macht brengen dan toch alleen als door den handel een splitsing in standen is voorafgegaan.

Ook buiten de macht van een opperhoofd ontstaan er in een maatschappij, waar de handel rijkdomsverschillen heeft veroorzaakt, afhankelijkheidsverhoudingen. De armen leenen van de rijken bv. voor het koopen van een vrouw, zij huren land van hem tegen betaling van een deel van de opbrengst. De schuldenaar blijft min of meer onder het gezag van den eischer tot de schuld is afgedaan. Op sommige plaatsen is reeds een afzonderlijk woord voor rente.

Met den handel ontstaat er ook een voordeel slaven te houden, gevangen vijanden, de eenige stand door geweld in het leven geroepen.

Naarmate door den handel de gelegenheid grooter wordt, overbodige producten van de hand te zetten, ontstaat ook de neiging de arbeidskrachten in de familie bijeen te houden en te vermeerderen; eerstens tracht een man het aandeel zijner vrouwen in den arbeid te vermeerderen of slaven te krijgen en

verder tracht men de nakomelingschap in de familie te behouden. Waar het landbezit aanzienlijk is en de bewerking de taak van de vrouwen is, zal vooral de neiging ontstaan de dochters in huis te houden. De koopsom wordt hoog en de eisch wordt aan den jongen man gesteld eerst eenigen tijd in de familie van de vrouw te komen en haar pas later mee te nemen naar zijn eigen stam. Langzamerhand ontstaat daaruit de gewoonte, dat de vrouw geheel en al in het huis harer ouders blijft. Er ontstaan dan groot-families, die uit vele gezinnen bestaan. Soms ook blijft ieder in zijn eigen familie en het het huwelijk bestaat in een grooter of kleiner aantal bezoeken, dat de man zijn vrouw brengt (Menangkabau op Sumatra). Waar de vrouw te midden van hare familieleden blijft, kan uit den aard der zaak de man minder van zijn overwicht als eigenaar over de vrouw gebruik maken. De betere behandeling is ook niet weinig het gevolg van de hoogere waarde van haren arbeid en deze behoort niet aan den man, maar aan de geheele familie.

De instelling van het familieland is voor de geheele ontwikkeling een machtige faktor. Het is niet het eigendom van een enkele, maar de geheele familie heeft er het vruchtgebruik van. Het vereenigd wonen en bebouwen neemt toe met het toenemen van het familieland. De bijkomende gezinnen bouwen hun woningen aan de bestaande of er worden grootere huizen gebouwd. Zodoende ontstaat een huisgemeenschap, die tevens productiegemeenschap is.

In het eigendomsrecht vinden wij overal de gevolgen van de arbeidsverdeeling terug. Waar de vrouw deelneemt aan de bebouwing van den grond, daar heeft zij ook recht op den door haar bewerkten grond en zijn producten. Daarentegen heeft zij geen recht op de opbrengst van de jacht; waar deze schraal is, is niet zelden voor de vrouw het verbod om vleesch te eten ontstaan.

Waar de vrouw den man volgt in zijn familie daar kan zij geen eigendomsrecht op den grond krijgen; zij behoort niet tot de familie.

Zij is echter na den dood van haar man verplicht in diens familie te blijven, als een andere man haar daar tot vrouw wil nemen. Zij is als het ware gekocht als werkkraft voor de familie. Soms betaalt dan ook de heele familie samen de koopsom (bij de Alfoeren).

Evenmin kan de man, die zijn vrouw in haar familie is, gevolgd daar recht krijgen op den grond. Om dezelfde reden

kunnen man en vrouw niet van elkaar erven.

Naar mate het nu meer en meer gebruik wordt, dat de man naar de familie van de vrouw overgaat, krijgt deze een hogere maatschappelijke plaats. De vrouw wordt het blijvend element in de familie, de man blijft er vreemdeling, niet zelden alleen bezoeker van zijn vrouw, terwijl hij recht behoudt op een deel van de opbrengst van zijn familieland. Het land is dan nog in naam familieland, maar feitelijk is de macht er over geheel in handen van de vrouwen; ten minste waar de vrouw alleen de bebouwing op zich neemt; hierop zijn klimaat, gesteldheid van den bodem en afstand tot het jacht- of vischsterrein van den man van invloed.

Tot een werkelijke heerschappij is de vrouw echter op de Australische eilanden nergens gekomen, omdat de maatschappelijke arbeid van de vrouw, het bebouwen van den grond daar nergens geheel de overhand heeft gekregen op den maatschappelijken arbeid van den man.

Alleen in Noord-Amerika is de geheele heerschappij der vrouwen ontstaan bij de Huronen en Irokeezen.

De aanleiding tot handeldrijven ontbrak en waar geen handel is, ontstaan geen standen en geen aanzienlijk verschil in bezit. De mannen konden door hun jacht en krijgstochten bijna niet deelnemen aan den landbouw; de vrouwen verwierven door haar arbeid op het land verreweg het voornaamste deel van het levensonderhoud.

Op den hoogsten trap van deze ontwikkeling hadden zij de beschikking over de voorraden levensmiddelen en oefenden een grooten invloed uit op alle openbare zaken. Het sterkst komt deze macht der vrouwen uit bij de Wyandoten. (waarmee later de Huronen vereenigd werden). In elk der elf gentes kozen de vrouwelijke hoofden der huisgezinnen als bestuur vier vrouwelijke gensoudsten, die uit de oudste mannen een sachem kozen, waarmee zij samen de gens bestuurden. De elf sachems kozen uit hun midden een oppersachem. De elf besturen vormden samen den stamraad, die dus bestond uit 44 vrouwen en 11 mannen. De eerste hadden dus altijd de meerderheid, de laatste waren slechts uitvoerders harer besluiten.

Kort de resultaten samenvattende kunnen wij zeggen: dat de gens niet, zooals Morgan dacht, uit het poenaloea-

huwelijk of een anderen vorm van groepenhuwelijk ontstond, maar onafhankelijk hiervan tengevolge van het voortdurend grooter worden van den kring van personen, waarbinnen het huwelijk wegens bloedverwantschap was verboden,

en dat de familievorm voor het verval der gentes zich niet zelfstandig ontwikkeld heeft, zooals Engels dacht, maar steeds verband hield met en afhing van de wijze van voortbrenging van het noodzakelijk levensonderhoud, de productiewijze en van het aandeel, dat man en vrouw er in bijdroegen.

Bij de **UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ VOORHEEN** ~~is mede verschenen:~~
~~is mede verschenen:~~

BOEKEN.

LILY BRAUN. *De Vrouwenkwestie*. Haar historische ontwikkeling en haar economische kant. Vertaald door J. F. Ankersmit. 2e druk. 500 blz. royaal 8°. ing. f 2,25, in linnen band f 2,90; ook in stukken van f 0,50 verkrijgbaar.

LEO DEUTSCH. *Zestien jaren in Siberië*. Gedenkschriften uit de ballingschap van den bekenden Russischen revolutionair. Vertaald door J. F. Ankersmit. Geïllustreerd met 8 documenteele fotografieën en een portret van den schrijver. 3e druk. 411 blz. ing. f 1,50, geb. f 1,90.

LEO DEUTSCH. *Viermaal Ontvlucht*. Vertaald en van een voorbericht voorzien door Henriette van der Meij, 205 blz. ing. f 1,50, geb. f 1,90.

Dr. J. VAN LEEUWEN. *Algemeene Geschiedenis*. Deel I. Oude geschiedenis en Middelgeschiedenis. 357 blz. geb. f 2,60. Uitvoerig prospectus op aanvraag.

PROF. ANTON MENDER. *Nieuwe Zedeleer*. Vertaald door W. H. Vliegen. Ing. f 0,90, geb. f 1,25.

HENRIETTE ROLAND HOLST. *Algemeene Werkstaking en Sociaal-Democratie*. 180 blz. ing. f 1,25, geb. f 1,65.

HENRIETTE ROLAND HOLST. *Opwaartsche Wegen*. Verzen. 185 blz. ing. f 1,50, geb. f 1,90, in luxe band f 2,50. Op Hollandsch Papier, geb. f 6,—.

HENRIETTE ROLAND HOLST. *De Nieuwe Geboorte*. Ing. f 1,50, geb. f 1,90.

WILLEM STELLWAGEN. *Individu*. Tooneelspel in 4 bedrijven f 0,95, geb. f 1,40.

P. L. TAK. *Herdrukken uit De Kroniek*. Verzameld door J. W. Albarda en H. E. van Gelder. Met een inleiding van F. M. Wibaut. Boekversiering van J. G. Veldheer. Met 2 portretten en illustraties. Prijs f 2,40, geb. f 2,90.

SIDNEY & BEATRICE WEBB. *De Theorie en Praktijk van het Britsche Vakvereenigingswezen*. Uit het Engelsch vertaald en van belangrijke aantekeningen voorzien door HENRI POLAK. Twee deelen royaal 8° 844 blz. in één linnen band tijdelijk f 2,90.

AUGUST DE WINNE. *Door Arm Vlaanderen*. Met 38 fraai uitgevoerde illustraties. Bijschriften van ED. ANSEELE en K. BEERBLOCK. 368 blz. ing f 1,25, geb. f 1.65.

TWAALF KARIKATUURTEKENINGEN IN KLEUREN.

ALBERT HAHN. *Onder Zwart Regime*. 12 Karikatuurtekeningen in kleuren. Luxe editie op karton f 2,50.

LIEDEREN.

Het Socialistisch Liederboek. 18 Socialistische liederen voor zang en pianobegeleiding. Bewerkt naar „Het Socialistisch Liederboekje” van STELLA POLAK en HENRI POLAK. Formaat 33 × 25 cm. Gecart. f 1,40.

Socialistische Liederensbundel. Bevat 52 der meest bekende strijd- en propaganda-liederen. 25 ex. f 1,25. Grootere aantallen met reductie.

WAKKER'S WETTENSERIE.

Mr. P. VAN HEIJNSBERGEN Jr. *De Ongevallenwet 1901*. Prijs f 0,35.

Mr. P. VAN HEIJNSBERGEN Jr. *De Beroepswet*. Prijs f 0,35.

H. J. SCHOLTE, *De Arbeidswet*. Prijs f 0,35.

BROCHURES.

S. K. BAKKER, Predikant te Zwolle. *Van het Droeve Blijde Leven*. 52 blz. Prijs f 0,25.

S. K. BAKKER. *De zedelijke beteekenis van het Socialisme*. Prijs f 0,10.

FRIEDRICH ENGELS. *De Ontwikkeling van het Socialisme van Utopie tot Wetenschap*. Vertaald door J. F. ANKERSMIT. Prijs f 0,25.

F. v. d. GOES. *De Arbeidskracht*. Prijs f 0,60.

F. v. d. GOES. *De organische Ontwikkeling der Maatschappij*. Prijs f 0,60.

LAURENCE GRONLUND. *De Socialistische Maatschappij*. Vertaald door F. W. N. HUGENHOLTZ. 175 blz. Prijs f 0,25, geb. f 0,65.

L. M. HERMANS en H. SPIEKMAN. *Gemeente-Armen*. 40 blz. Prijs f 0,25.

K. KAUTSKY. *Vaderlandsliefde en Sociaal-Democratie*. Vertaald door Dr. W. VAN RAVESTEIJN Jr. Prijs f 0,10.

K. KAUTSKY. *Parlementarisme, Volkswetgeving en Sociaal-Democratie*. Tweede druk. 125 blz. Prijs f 0,25, geb. f 0,65.

A. DE KOE. *Leven*. Prijs f 0,25.

A. DE KOE. *Jezus volgen*. Prijs f 0,10.

PRINS PETER KROPOTKIN. *De Revolutie in Rusland*. Prijs f 0,10.

Dr. J. v. LEEUWEN. De Wereldbeschouwing der Sociaal-Democratie. Prijs f 0,10.

A. OGTEROP. De maatschappelijke toestand der arbeidsters. Prijs f 0,10.

J. OUDEGEEST. De Vakbeweging. Eenige beschouwingen over ontstaan, doel en middelen der Vakorganisatie. 40 blz. Prijs f 0,15.

Dr. A. PANNEKOEK. Godsdienst en Socialisme. Prijs f 0,25.

Dr. A. PANNEKOEK. Ethiek en Socialisme. Prijs f 0,10.

Dr. A. PANNEKOEK. Omwenteling in den toekomststaat. Prijs f 0,10.

HENRIETTE ROLAND HOLST. De Vrouw, de Arbeidswetgeving en de Sociaal-Democratie. 36 blz. Prijs f 0,15.

HENRIETTE ROLAND HOLST. De socialistische opvoeding der jeugd. 32 bladz. Prijs f 0,10.

HENRIETTE ROLAND HOLST. Klassenstrijd in Spanje en Zweden. Rede, gehouden voor eenige Bestuurdersbonden en Afdeelingen van de S. D. A. P. Prijs f 0,10.

H. SPIEKMAN. Pleidooi en Verweer in zake de Ongevallenwet. 36 blz. Prijs f 0,10.

Fr. STAMPFER. Godsdienst is Privaatzaak. Prijs f 0,10.

JAN VAN DEN TEMPEL. De christelijke vakbeweging. Haar wezen, omvang en ontwikkeling. Prijs f 0,10.

P. J. TROELSTRA In zake Partijleiding. 176 blz. Prijs f 0,60.

HERMANN WENDEL. Sociaal-Democratie en propaganda tegen de Kerk. Vertaald door Dr. W. VAN RAVESTEYN Jr. Prijs f 0,10.

M. WIBAUT-BERDENIS VAN BERLEKOM. Het Boek en het Volk-kind. 48 blz. Prijs f 0,10.

F. M. WIBAUT. Staatspensioneering. 80 blz. Prijs f 0,10.

